

**GİRİT ADASI VE MINOS KÜLTÜRÜ (MÖ I. BİNYILIN SONUNA
KADAR)**

Büşra KUMPAS

**Ocak 2024
DENİZLİ**

**GİRİT ADASI VE MİNOS KÜLTÜRÜ (MÖ I. BİNYILIN SONUNA
KADAR)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Büşra KUMPAS

Danışman: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

**Ocak 2024
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve alıntı çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Büşra KUMPAS

ÖNSÖZ

Girit Adası, bulunduğu konum itibari ile tüm uygarlıkların ticari geçiş noktası olmuştur. Böylece kültürel bir harmoninin yaşandığı bölge olmayı başarmıştır. Birçok kültürü bünyesinde barındıran ada küçük olumsuzluklara rağmen barış ve refah içerisinde yaşamayı sürdürmüştür. Esasen dağlık ve engebeli yapıya sahip olan ada'nın genellikle geçim kaynağı denizcilik üzerine yoğunlaşmıştır. Anadolu'dan geldiği düşünülen Minos halkı hakkındaki bilgiler büyük oranda arkeolojik buluntulardan, Yunan Mitoslarından ve Linear B yazılı tabletlerden elde edilmiştir. Tüm bu kaynaklardan Minoslular'ın denizcilik dışında tarım ve hayvancılık ile de uğraştıkları ortaya çıkmıştır. Çalışmada özetle arkeolojik kalıntılar ve yazılı kaynaklar ışığında Minos Kültürü'nün eserlere yansımaları, dini ve kültürel açıdan hangi uygarlıklardan etkilediği ve Yunan kültürünü ne şekilde etkilediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma konusunu belirlemede ve hazırlama aşamasında vaktini, sabrını ve sevgisini benden esirgemeyen sayın danışman hocam Prof. Dr. Yusuf KILIÇ'a, aynı zamanda kapısı her zaman tüm öğrencilere açık olan ve kaynak açısından yardımını esirgemeyen sayın hocama Dr. Öğr. Ü. Murat Orhun'a ve bu zorlu süreçte benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen anneme ve tüm arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

GİRİT ADASI VE MİNOS KÜLTÜRÜ (MÖ İ.BİNYILIN SONUNA KADAR)

Kumpas, Büşra
Yüksek Lisan Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Ocak,2024, VI+ 105 sayfa

Ege Adaları'nın içinde en büyüğü olan Girit Adası, 8400 km'lik yüz ölçümüne sahip olup 250 km uzunluğunda, 58 km genişliğinde, dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Coğrafi konumu gereği dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan Girit Adası'nın geçim kaynağı genellikle deniz ticareti olmuştur. Bu dağların içerisinde batıda Beyaz Dağlar, tam ortasın da tapınma merkezi olan İda Dağı ve doğusunda ise Dikta Dağı yer almaktadır. Bu çalışmamızda ise Girit Adası'nın coğrafi özellikleri, geçim kaynakları ve kültürel etkileşimleri üzerine çalışılmıştır. İlk bölümümüzde arkeolojik veriler doğrultusunda Girit Adası'nın ilk yerleşim Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağları üzerine kısa bir araştırma yaptık. Özellikle Neolitik Dönem ile ilgili tüm bilgiler arkeolojik verilere dayanıp tam olarak geniş bir bilgi edinilememiştir. Diğer dönemlerde ise kazı çalışmaları ve Mitoslar aracılığı ile özellikle Tunç Çağı ile ilgili geniş kapsamlı bilgilere ulaşılabilmektedir. İkinci bölümde bölüm de ise Minos sanatı, mimarisi, dini ve dili üzerinde durulup hangi kültürlerden etkilendiği ve ileride ki uygarlıklar üzerindeki etkileri üzerine durulup geniş bir perspektiften Minos yaşamı ve kültürü üzerine derinlemesine bir inceleme yapılmıştır. Son bölümde ise Minos halkının, Mezopotamya, Mısır, Suriye, Kıbrıs ve Rodos Adası ile olan ticari ve sosyal ilişkileri üzerine durulmuştur. Bu ilişkilerde genellikle maden alışverişi yapılarak bu topraklara kimler aracılığı ile geldiği üzerine durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Girit Adası, Minos, Fresk, Seramik

ABSTRACT

THE ISLAND OF CRETE AND MINOSIAN CULTURE (TO THE END OF THE 1ST MILLENNIUM BCE)

Kumpas, Büşra
Master's Thesis
Department of History
Department of Ancient History
Thesis Advisor: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

January, 2024, VI+ 105 pages

Crete Island, the largest of the Aegean Islands, has a surface area of 8400 km and is 250 km long and 58 km wide, and has a mountainous and rugged structure. The livelihood of the Crete Island, which has a mountainous and rugged terrain due to its geographical location, has generally been maritime trade. Among these mountains, there are the White Mountains in the west, Mount Ida, the center of worship, in the middle and Mount Dikta in the east. In this study, the geographical features, livelihoods and cultural interactions of Crete Island were studied. In our first part, we conducted a brief research on the first settlements of the Crete Island in the Neolithic, Chalcolithic, Bronze and Iron Ages, in line with archaeological data. In particular, all information about the Neolithic Period is based on archaeological data, and comprehensive information cannot be obtained. In other periods, comprehensive information, especially about the Bronze Age, could be obtained through excavations and myths. In the second part, the commercial and social relations of the Minoan people with Mesopotamia, Egypt, Syria, Cyprus and Rhodes Island are focused on. In these relations, mineral exchanges were generally made and emphasis was placed on who came to these lands through whom. In the third part, an in-depth examination of Minoan life and culture was made from a broad perspective, focusing on Minoan art, architecture, religion and language, the cultures that were influenced by it and its effects on future civilizations.

Key Words: Crete Island, Minoan, Fresco, Ceramics

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1
KURUMSAL BİLGİLER ve LİTARATÜR TARAMASI.....	23
METERYAL ve METOT	24

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİT ADASI'NIN PREHİSTORİK DÖNEMLERİ

1.1. Neolitik Dönem.....	26
1.2. Kalkolitik Dönem.....	29
1.3. Tunç Dönemi.....	30
1.4. Demir Çağı.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

MİNOS UYGARLIĞI'NIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

2.1 Minos Seramikler ve Freskler	37
2.1.1 Seramikler	37
2.1.2 Freskler	45
2.2. Minos Uygarlığında Yazı ve Mühürler	52
2.2.1. Yazı	52
2.2.2. Mühürler	55

2.3. Minos Uygarlığında Mimari	61
2.4. Minos Uygarlığında Din ve Mitoloji.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÖ II. BİNYILDA GİRİT ADASI'NIN DİĞER UYGARLIKLAR İLE TİCARİ VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ

3.1. Girit Adası'nın Mezopotamya, Mısır ve Suriye İle Ticari İlişkileri	90
3.2. Girit Adası'nın Kıbrıs ile Ticari İlişkileri	93
3.3. Girit Adası'nın Rodos ile Ticari İlişkileri	95
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	101
ÖZGEÇMİŞ	105

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

age.	: Adı Geçen Eser
agm.	: Adı Geçen Makale
agt.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
MÖ.	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Ttk	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Ege ve Eski Yunan Tarihi denildiğinde coğrafi olarak Ege Denizi ve etrafında yer alan Yunanistan, Makedonya, Trakya ve Türkiye gibi denize kıyısı olan bölgeler akla gelmektedir. Eski Yunan halkı, Ege Denizi'ne sınırları olan dağlık bölgenin, denize kıyısı olan koy ve körfezlerinde yaşamıştır. Platon, Yunan halkı için “*Phaidon*” adlı eserinde şunları söylemektedir; “*Akdeniz kıyılarının her tarafına dağılmışlardır. Biz Yunanlılar, tıpkı bir gölet etrafında türemiş olan kurbağalar ya da karıncalar gibi Denizin(Akdeniz) etrafında yaşıyorduk.*”¹ Ege Denizi, Akdeniz iklim ve coğrafyası ile benzerlikler gösterip, birçok adayı bünyesinde barındıran bir konuma sahiptir. Bunun sonucunda ise bölge zaman içerisinde Ege Adaları olarak adlandırılmıştır. Ege Denizi, Eskiçağ süreci boyunca diğer uygarlıkların birleştirici noktası konumu haline gelmiştir. Tüm ticari ağların neredeyse bu bölgeden geçmesi kültürler arası bir harmoninin yaşandığı bir konum haline gelmesini sağlamıştır. Mısır toplumunun, Ege kavimlerini “Deniz Kavimleri” olarak anmalarının sebebi ise bu coğrafi gerçekliğin yansıması olması niteliğindedir. İfade edildiği üzere eski çağlardan itibaren Ege Denizi birleştirici bir güce sahiptir. Öyle ki ilerleyen zamanlarda diğer uygarlıklar da yaşanan krizlerin çözümü için bu bölge büyük bir nimet olarak görülmüştür. Bu bölgede yaşanan nüfus artışları, beraberinde geçim sıkıntısını ve isyanları getirmiştir. Bunun sonucunda büyük bir göç dalgası yaşanmış ve söz konusu göçün failleri başta deniz ticareti olmak üzere, verimli arazilerde tarım yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Göçler ve yaşanan ticari ilişkiler sayesinde bu topraklar kültür aktarımının gerçekleştiği bir yer olmuştur.

Ege Bölgesi'nin genişliği, 400 km civarında olup Kuzey Trakya kıyılarında Boğaz ve Truva Bölgesi, güney tarafında ise Rodos, Karpatos, Girit, Kyklad Adaları başta olmak üzere birçok ada bulunmaktadır. Ege Bölgesi'nin coğrafi açıdan ne kadar önemli bir konuma sahip olduğu ise kültür ve ekonomik açıdan değerlendirildiğinde görülebilmektedir. Bu bölge özellikle Neolitik Dönemden itibaren diğer uygarlıklar ile etkileşim içerisinde bulunmuş olan Ege Adaları kültürel bir bütünlük sağlamıştır. Bölge toplumları farklı kültürleri bir arada barındırmasına rağmen birlik ve beraberlik içerisinde yaşamayı başarmışlardır.² Yine de deniz kenarında yaşayan uygarlıklar kozmopolitik

¹ Platon'un bu ifadesi Herakles Sütunları ile Kolkhis'deki Phasis arasındaki Yunan Kolonilerini tanımlamak için kullanıldı. Diğer bir görüş ise Platon'un bu ifadesi Karadeniz Sahilindeki Yunan kolonilerini tanımlar. Bkz. M. Arslan, Romanın Büyük Düşmanı Mithridates VI Eupator, 2007, s. 25.

² Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 2020, s. 3-4.

açından diğer uygarlıklara göre her zaman daha avantajlı bir konuma sahip olmuşlardır. Buna örnek verecek olursak; Suriye, Lübnan kıyıları, Girit ve Miken gibi uygarlıklar Mısır, Mezopotamya ve Hitit uygarlıkları ile etkileşim içerisinde bulunabilmişlerdir.³

Ege Bölgesi'nin güneyinde bulunan Girit Adası, bir tarafı Anadolu'nun Batı, Güneybatı, Kuzey Afrika Kıyıları diğer bir tarafı ise Peloponnesos'a (Mora Yarımadası Eski Sparta memleketi) bağlanır. Stratejik konumu, Ege Denizi'nin Güneyinde Doğu-Batı yönüne uzanan Yunanistan'ın 110 km Güneydoğusunda yer almaktadır. Ege Adaları'nın içinde en büyüğü olan Girit Adası, 8400 km'lik yüz ölçümüne sahip olup 250 km uzunluğunda, 58 km genişliğinde, dağlık ve engebeli bir yapıya sahiptir. Coğrafi konumu gereği dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan Girit Adası'nın geçim kaynağı genellikle deniz ticareti olmuştur. Bu dağların içerisinde batıda Beyaz Dağlar, tam ortasında tapınma merkezi olan İda Dağı ve doğusunda ise Dikte Dağı yer almaktadır. Girit Adası'nın güneyinde yer alan Mesara Ovası ise verimli topraklara sahiptir. Burası bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca birçok adalar arasında köprü vazifesi görmüştür.⁴ Dağlık yapıya sahip olduğu için burada yaşayan insanlar genellikle ovalık ve kıyı kesimlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir.⁵ Üç tarafı dağlarla kaplı olup batıda Akdağlar, ortasında İda Dağı ve Dikte Dağı ile çevrili olan ada, kereste ihtiyacını bu dağlardan karşılamıştır. Bu keresteler daha çok gemi yapımında kullanılmıştır. Yapılan ticari gemiler Ege Bölgesi'nin tüm ihtiyaçlarını karşılayıp, malların alım-satımında aracı konumuna gelmiştir. Bunun sonucunda ise komşu adalarda ticaret kolonileri kurulmuştur.⁶ (Bkz. Resim 1)

Resim 1. Minos ticaret yolları, MÖ 1600-1400, Kandiye Arkeoloji Müzesi
<https://www.flickr.com/photos/tedesco57/45379522974>

³ Fernand Braudel, *Akdeniz, Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, (Çev. Necati Erkut, Aykut Derman) İstanbul 2021, s. 60.

⁴ Ahmet Gözlü, Defne Yılmazcan, *Tunç Çağı Ege Uygarlıkları*, Adana 2022, s. 3-4.

⁵ Ahmet Gözlü, "Antik Yunan(Hellan)'da Koloniler ve Bunların Nitelikleri", *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Dergipak, C.22, S. 87*, 2016, s. 197.

⁶ Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi-1*, İstanbul 2017, s. 244.

Girit topraklarında denizcilik faaliyetleri, MÖ II. binyıl ile birlikte başlamıştır. Bu dönemden itibaren gemiler Cebelitarık Boğazı'nın ötesine doğru ilerlemiştir. Tarih öncesinde denizcilik faaliyetlerinin zor olmasına rağmen Minos Uygarlığı gemicilik faaliyetlerine önem vermiş ve düzenli bir şekilde deniz seferlerine devam etmiştir.⁷ Hatta bunun devamında farklı kıyı alanlarında ticaret kolonileri kurduğu da kabul edilmiştir. Nitekim Homeros'un "*İlyada*" destanından da anlaşılacağı üzere bu kolonilerden biri de Miletos (Milet-Balat) olup MÖ 1600-1500 yılları arasında kurulmuştur. Destanın dizeleri ise şu şekildedir; "*Kargısıyla ün salmış Idomenus var Giritlilerin başında, onlar Knossos'ta duvarlarla çevrili Gortyn'da, Lyktos'ta, Miletos'ta, Lykastos'ta otururlar*".⁸

Bunun yanında coğrafi konumu gereği maden yatakları bakımından fakir olan Girit Adası, diğer uygarlıklar ile yoğun bir ticari ilişki kurmuş ve bu ilişkiler esnasında istediği madenleri elde etmek için büyük çaba sarf etmiştir. Nitekim ihtiyacı olan madenleri elde eden Girit bunun karşılığında ise muhataplarına zeytinyağı, safra ve değerli taşlar göndermiştir.⁹ Öte yandan önemli bir stratejik konuma sahip olan Girit Adası ile ilgili, birçok antik yazarın anlatımları bulunmaktadır. Söz konusu anlatılardan Pers kralı olan II. Artakserkes'in Sparta'yı deniz savaşında yendikten sonra Girit Adası'nı kendi topraklarına dâhil etmek istediği anlaşılmaktadır. Anlaşılan o ki, Pers- Yunan Savaşlarının sonunda daha da önemli bir yere sahip olmuş olan ada, Roma döneminde de korsanlar için bir üs haline gelmiştir.¹⁰ Herodotos ise Girit Adası'na çok fazla göçlerin yaşandığını ve bu göçlerin neticesinde "*Kamikos Kuşatması'nın*" ardından Girit Adasına, Praisialılar adında bir halkın gelip yerleştiğini anlatmaktadır.¹¹ Antik yazarların anlatılarından bu adada birçok halkın bir arada yaşadığını anlamaktayız. Homeros'un "*Odysseia*" adlı eserinde ise Girit halkı şu şekilde anlatılmıştır; "*Girit denen bir ülke var şarap rengi denizin ortasında denizle çevrilidir. Güzel ve dahi temiz, çok insan var içinde, sayamazsınız, doksan tanede kenti, karışmıştır bir dil öbürüne.*" Bu dizeler Akhaların (Miken) kahramanlık çağındaki Girit Bölgesi ile ilgilidir.¹²

Coğrafi açıdan önemli bir yere sahip Girit Adası ile ilgili ilk bilgiler, Yunan mitolojisinde yer almaktadır. Yunan mitoslarında Girit Adasına hükmeden Kralın, Minos olduğu onun inşa ettiği büyük bir donanma sayesinde Ege Denizi dâhil olmak üzere birçok Yunan

⁷ F. Braduel, *age.*, 2021, s. 33.

⁸ Homeros, *İlyada*, II,445 VD.

⁹ M. A.Kaya, *age.*, 2020, s. 64.

¹⁰ Murat Turgut, *Girit Mitolojisi ve Kahramanları*, İstanbul 2022, s. 23.

¹¹ Herodotos, *Tarih*, VIII 171.

¹² Homeros, *Odysseia*, XIX 176.

şehrinde koloniler kurduğu anlatılmaktadır.¹³ Stratejik konumu itibariyle Girit'in kuzeyinde 200 den fazla ada yer almakta olup birçoğu yerleşime müsait değildir. Bu adaların başında gelen Kyklad Adası diğer adaların yanında daha farklı bir yere sahiptir. Bu adaların ise kutsal Delos Adası etrafında dairesel bir çember oluşturmalarından meydana geldiği düşünülmektedir. Delos Adası, Tanrı Apollon'un doğduğu yer olarak kabul edilmiş ve bu açıdan kutsal bir alan olarak görülmüştür. Delos Adasını çevreleyen adalar ise Kyklad Adaları olarak isimlendirilmiştir. Kyklad Adaları dâhil olmak üzere Girit Adası'nın çevresinde kuzeyden güneye doğru Keo, Andros, Tinos, Mykanos, Delos, Kynthnos, Syros, Seriphos, Siphnos, Melos, Paros, Naxos, Amargos, Sykinos, Ios, Santytorini gibi birçok ada yer almaktadır. Bu adaların neredeyse tamamı kurak bir iklime sahip olup, Santorini ve Melos gibi adalar ise volkanik yapıya sahiptir. Kyklad Adaları'nın içinde yer alan Naxos ve Paros'un geçim kaynakları daha çok deniz ticaretidir. Kyklad Adaları'nın en önemli ticaret limanı ise Delos Adası idi. (Bkz. Resim 2) ¹⁴

Resim 2. (Athanasios K. Vionis, Archaeological Research Unit, University of Cyprus, Nicosia 1678, Cyprus)

<https://doi.org/10.3390/re113020164>

Siyasi açıdan da önemli bir yere sahip olan Delos Adası, Pers-Yunan Savaşları esnasında Perslere karşı yapılmış olan Attika-Delos Deniz Birliğinin de merkezi haline

¹³ A. M. Mansel, *age.*, s. 11.

¹⁴ Ahmet Gözlü, *Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları*, Ankara 2019, s. 4-5.

gelmiş ve birliğin hazinesi Delos Adası'nda himaye edilmiştir. Kyklad Adaları, Güney Ege Adaları olarak da bilinmektedir. Araştırmalar sonucunda bu ada da MÖ 7500 yıllarında bir yaşamın olduğu ve Bronz çağından itibaren ise Mısır Uygarlığı ile bir etkileşim içerisinde bulunduğu sonucuna varılmıştır. MÖ 3200 yılından itibaren ise kendisini sanatta ve mitolojik alanda geliştiren ada halkı yapmış olduğu eserler ve mimari yapıları ile Minos kültürünü neredeyse birebir yansıtmaktadır. Minoslular'ın ataları ise MÖ 6000'lerde yaşamış Neolitik Dönem de çiftçilik ve balıkçılıkla uğraşan bir halktı. Mezopotamya, Mısır, Yunanistan anakarası, Ege Adaları ve Anadolu ile ticari ilişkilerde bulunmuş olan Minos halkı, çömlekçilik ve diğer zanaat işleri ile nam salmıştı.¹⁵

Coğrafi konumun getirdiği diğer önemli sonuç ise adanın göç yolları üzerinde olması ve bunun neticesinde adaya diğer memleketlerden çok fazla insanın gelip gitmesine imkân sağlamış olmasıdır. Bu da ilerleyen dönemlerde kültürel açıdan birçok uygarlığı bünyesinde barındırarak önemli bir konum haline gelmesine imkân sağlamıştır. Antik yazarlardan Strabon'un vermiş olduğu bilgiye göre göçler esnasında Girit Adasına gelen Leleg ve Karialılar, Giritliler'in yardımıyla buraya yerleşip ada halkına karışmışlardır. Mitolojik kaynaklar doğrultusunda varılan bir diğer sonuç ise adayı yönetmek için Zeus ve Europa'nı oğulları olan Minos ve Sarpedon arasında yaşanan mücadeleyi Minos'un kazanmasının sonucunda Sarpedon, Leleg ve Karialılar'a öncülük edip Anadolu'nun Güneybatı kıyılarına göç etmiştir. Tüm bunların sonucunda ise Girit Adasından göç eden ve bu bölgede yaşayan Pamphyliyalılar ve diğer topluluklar aynı yerde yaşamaya başlamışlardır. Romalı bir yazar ve doğa bilimci olan Pliny'nin de belirttiği üzere Likya ve Patara bölgeleri de Giritli göçmenler tarafından sömürgeleştirilmiştir.¹⁶ Strabon ise bir Girit kolonisi olan Miletos kentinin hakkında bu dönem içerisinde bilim alanında kendisini geliştirdiği, dünyanın en önemli bilge kişilerinden olan Thales başta olmak üzere Anaksimandros, Anaksimenes ve Hekataios gibi insanların Miletos kentinde yetişmiş olduklarına değinmiştir. Bilim dışında ticaret alanında da ön planda olan kent kolonizasyon döneminde yüz civarı ticaret kolonisi kurulmuştur. En önemli kısım ise Troya kenti olup bu kentin kuruluşunda Girit göçleri çok önemli bir yere sahiptir. Bu göçler sadece Anadolu topraklarına yapılmamıştır. Aynı zamanda Yunan anakarası başta olmak üzere çevre adalara ve İtalya'ya kadar göçler yaşanmıştır.¹⁷

¹⁵ Devid A. , Leeming, *A'dan Z'ye Dünya Mitolojisi*, (Çev. Nurdan, Sosyal), , İstanbul 2017, s. 71.

¹⁶ M. Turgut, *age.* , s. 26

¹⁷ M. Turgut, *age.* , s. 27-28.

Coğrafi açıdan ada hakkında bilgi verecek olursak; bu adanın barışçıl bir politika izlediği ve bunun sonucunda ise adanın etrafını surlarla çevrelemeye gerek duymadığı görülmüştür. Ancak yapılan arkeolojik çalışmaların ardından özellikle Knossos Bölgesinde ortaya çıkan bronz miğferler, Mallia Bölgesi'nde bulunan savaş arabaları bir takım kafa karışıklıklarını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca domuzun dişlerinden miğfer yapıldığı Homeros tarafından Giritli kahraman Meriones'un üzerinde fildişinden yapılmış bir plaket ile tasvir edilmiştir. Knossos dışında yapılan araştırmalarda Mallia Bölgesinde de önemli bulgular edinilmiştir. Burada yapılan araştırmalar sonucunda hançer ve kılıç bulunmuştur. Bu kılıcın sapı balıksırtı görünümünde olup altın levha ile kaplı, kristal bir parçadan yapılmıştır.¹⁸ (Bkz. Resim 3)

Resim 3. Mallia Bölgesinde Minoan yerleşkesindeki buluntular arasında, şu anda Iraklion Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bir dizi güzel kılıç ve hançerler yer almaktadır. (Fortenberry 1990, s. 146-147). <https://www.joshobrouwers.com/articles/blades-malia-status-symbols-minoan-elite/>

Bu durum genel olarak değerlendirildiğinde Minoan Uygarlığının ilk dönemlerinin büyük bir refah içerisinde olduğu kanaatine varılabilir. Ancak geçen yüzyıllarda nüfus artışı ve gelir kaynaklarındaki yetersizlik adada belli sorunlara yol açmıştır. Minoan Uygarlığının gücünü kaybetmeye başladığı anda ise Miken Uygarlığı adaya hâkim olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bronz miğfer ve tüylü konik taşların da buraya muhtemelen Mikenler ile birlikte geldiği düşüncesine varmak mümkündür. Zira Miken her zaman savaşçı bir toplum olma özelliğine sahip olduğundan, bu adaya da savaş kültürünü Mikenlerin getirdiğini düşünmek hiç de zor değildir. Netice olarak tüm bu göç ve akınlardan sonra küçük bir ada olan Girit, Ege Denzinde ki farklı kültürlerle bir arada

¹⁸ Mieke Prent, *CRETAN Sanctuaries and Cults (Continuity and Change from Late Minoan IIIIC to the Archaic Period)*, Eds. H.S. Versnel, D. Frankfurter AND J. Hahn, Volume 154, Brill Leiden, Boston 2005, s. 18-19.

yaşayan bir toplumun oluştuğu ilk bölge haline gelmiştir. Minos Uygarlığının ortaya çıktığı dönemlerde Yakınoğu topraklarında yeni yeni uygarlıklar kurulmaya başlanmış ve bunun devamında Akdeniz ve çevresinde hammadde sağlama alanlarında farklı toplumlar aralarında iletişim kurmaya başlamışlardır. Öyle ki, tüm bunların bir sonucu olarak MÖ 2. binyılda Minos Uygarlığının refah seviyesinde büyük bir artış olmuştur. Ayrıca Yakınoğu toplumları ile hem kültürel hem de ekonomik açıdan yoğun bir etkileşim sürecine girilmiştir. Özellikle Knossos Sarayı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte kamu işlerinin görüldüğü ve ekonomik faaliyetler dâhil olmak üzere birçok işin burada yürütüldüğü tespit edilmiştir.¹⁹ Daha önce de bahsedildiği üzere Minos halkının temel geçim kaynağı genellikle denizciliktir. Ayrıca verimli arazilere sahip olmasının sonucunda çiftçilik de önemli bir geçim kaynağı haline gelmiştir. Tüm bunların sonucunda Minos halkının buğday, arpa, üzüm, zeytin gibi tarım ürünleri yetiştirip, otlak bir araziye sahip olunan bölgelerde ise koyun, keçi, sığır ve domuz gibi hayvanları yetiştirdikleri yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır.²⁰ Geniş bir coğrafi yapıya sahip olan Girit Adasında zamanla nüfus artışları görülmüştür. Tek bir bölgeden geçim kaynağı elde etmek Orta Minos Dönemi ile birlikte halkın ihtiyaçlarını karşılama açısından iyice zorlaşmıştır. Yaşanan sıkıntılar sonucunda Girit Adası, dönemin güçlü uygarlıklar ile iletişim içerisine girip, başta ekonomik durumunu düzeltmiş ve sonrasında ise kültürel ilişkilerde bulunup önemli bir konum elde etmiştir. Asıl gerçek ise, Girit Adası'nın tarihin her çağında döneminin güçlü uygarlıklarından olan Mısır, Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve Yunanistan ile siyasi ve ticari ilişkilerde bulunmuş olmasıdır. Diğer Ege Adaları içerisinde de, coğrafi konumu bakımından etrafını çevreleyen ülkeler arasında ticari ve kültürel açıdan köprü vazifesi görmüştür.²¹

Girit Adası, Ege Denizi içerisinde yer almaktadır. Ege Denizi ise Anadolu ile Yunan anakarası arasında yer alıp büyük su kütlelerinin içerisinde çok sayıda irili ufaklı adaları barındırmaktadır. Ege Denizi birçok adayı bünyesinde barındırdığından ötürü, önemli bir konum haline gelmiştir. İlerleyen dönemler içerisinde bu ada ile ilgili çeşitli mitolojik hikâyeler ve efsaneler türemiştir. Efsaneler hakkında bilgi vermeden önce, Ege sözcüğünün kökeni hakkında bilgi vermek gerekir. Ege sözcüğünün kökeni, mitolojik öykülere dayandırılmaktadır. Bu mitolojik öykülerin arasında en yaygını Atina'nın

¹⁹ U. Eco, *age.*, s. 40.

²⁰ Ahmet Gözlü, "Tunç Çağı (İÖ. 3100-1100) Minos Fresklerinde Dışıl Figür Betimleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 28, 2021, s. 628.

²¹ M. A. Kaya, *age.*, 2020, s. 28.

efsanevi kahramanı Theseus'in babası Aigois ile bağlantılı olanıdır. Öyküye göre, Theseus Girit'teki labirentte yaşayan boğa başlı Minotaros canavarını öldürmek için yola çıkmış ve babasına canavarı öldürdüğünde gemisine beyaz yelken çekerek döneceğini söylemiştir. Fakat canavarı öldürdükten sonra babasına verdiği sözü unutarak siyah yelkenle geri dönmüştür. Babası Aigaios, siyah yelkenleri görünce oğlunun öldüğünü düşünmüş ve kendini de denize atarak intihar etmiştir. Bu olaydan sonra da boğulduğu denize onun adı olan "*Aigoius Pontos*" yani "*Ege Denizi*" adı verilmiştir.²² Böylece Ege Denizi'nin tarihteki ilk adının "*Aigoios Pontos*" olduğu Türkçesinin de Aigois'tan bozma Ege şeklinde telaffuz edildiği düşünülse de aslında bu Deniz'in isminin kökenine dair net bir bilgiye ulaşmak çok zordur. Ancak buna dair birçok hikâye anlatılmıştır. Bunlardan ilki yukarıdaki ifadelerle büyük benzerlik göstermektedir. Buna göre, Aigoiod (Ege), Eski Yunanlıların kahramanlık çağında MÖ 13.yüzyıl'da yaşamış olabileceği düşünülen Atinalı Efsanevi Kral, Theseus'un babası Aigoios'dur. Efsaneye göre; Aigoios, Panatheneio şenliklerinde, yarışlara katılan Giritli atlet Androgeos tarafından öldürülmüştür. Bunun sonucunda Girit Kralı Minos tarafından Aigois cezalandırılmıştır. Kral tarafından verilen ceza ise şöyledir; Atinalı gençler arasında 7'si erkek 7'si kız olmak üzere 14 Atinalıyı Girit'teki Minotarus'a (Minos boğası) yedirilmek üzere her yıl götürülecektir. Bu sistem kaybedilen bir savaşın ardından haraç olarak görülmüştür. Theseus ise Atinalı gençleri bu cezadan kurtarmak için Girit'e gitmiştir. Theseus yola çıkarken Girit'e gitmesini istemeyen babası Aigois'da, Minotouros(Minos Boğası) canavarını eğer öldürmeyi başarırca gemisine beyaz yelken çekerek dönmesini söylemiştir. Fakat dönüş yolunda babasına verdiği sözü unutan Theseus, giderken kullandığı siyah yelken ile geri dönmüştür. Bunun üzerine babası oğlunun öldüğünü düşünmüş ve denize atlayarak intihar etmiştir. Böylelikle Ege Denize, Aigoios yani Ege denizi adını almıştır. Diğer bir hikâye ise; Ege adının kökeninin, Khios (sakız) adası yakınında yer alan bir adanın Keçi sıçrayışına benzeyen görüntüsünden geldiği düşüncesidir. Bu bilgiye göre Ege Denizi, "*Keçi Denizi*" anlamına gelmektedir. Fakat günümüze kadar gelmiş olan bu bilginin doğru olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Sonuç itibarıyla, "*Ege*" isminin kökeni hakkında elimizdeki veriler ışığında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.²³

²² Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul 2014, s. 35.

²³ M. A. Kaya, *age.*, 2020, s. 16-17.

Asıl konumuz olan Girit Adası hakkında bilgi verecek olursak, ilk önce isim kökeni hakkında bilgi edinmek gerekmektedir. Ancak tıpkı Ege sözcüğünün kökenine dair kesin bilgiler olmadığı gibi Girit isminin nereden geldiğine dair de net bir bilgi yoktur. Fakat Plirides'in Dosiades'ten aldığı bilgiler doğrultusunda Girit isminin, Hesperides'in kızı olan Crete'den geldiği düşünülmektedir.²⁴ Elde bulunan bilgilere göre, Girit Adası, Sumerlilerin yazıyı icat edişinden 2300 yıl sonra ortaya çıkmıştır. Barış ve refah içerisinde yaşamayı başarmış olan ada halkı, Eski Mısırlılar tarafından “*Keftiu*”, Akadlılar tarafından “*Kaptaru*”, İbraniler tarafından ise “*Kaftor*” olarak adlandırılmıştır. Yunanistan Anakarası'nın Tunç Çağı Döneminde harika bir uygarlık olan Girit, yakın bir tarihte keşfedilmiştir. Bu keşfin kazısı Heinrich Schliemann ve Sir Arthur Evans tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapılmış olan kazılar sonucunda Girit'in MÖ 2. binyıl dönemleri içerisinde uygarlığın merkezinde birçok saraylar keşfedilmiştir.²⁵ Diğer uygarlıkların keşfine nazaran Girit Adası'nın keşfi 19.yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş olup, bunun ise birçok sebebi vardır. 1897 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında vuku bulan Girit Savaşı bu bölgede araştırmaların yapılmasını geciktirmiştir. Bu araştırmayı geciktiren diğer sebepler ise deniz aşırı bir ülke olup ulaşım problemlerinin yaşanması, dağlık bir konuma sahip olması, savaşların ve siyasi çekişmelerin yaşandığı esnada Girit Adası'nın deniz kıyısında duraklama bölgesi olarak hizmet vermeye başlamış olmasıdır. Bunun sonucunda deniz ticareti bu bölgede yoğunlaşmış ve Girit Adasının sadece kıyı kesimlerinin keşfi sağlanmıştır. Elbette 19. yüzyıldan önce Girit Adası bilinen bir yerdir. Erken dönemler içerisinde ada'nın keşfi ile ilgili bir örnek verilecek olursa, Venedik işgali esnasında İtalyan bir bilgin olan aynı zamanda Floransalı kâşif antikacı, Cristoforo Buondelmonti tarafından Girit Adasına keşifler yapılmıştır. Ayrıca 16.yüzyılda ada'nın sakinlerinden olan Francesco Borozzi ve Onori Belli tarafından bir takım yazıtlar bulunmuş ve ada da bulunan antik eşyaları toplamıştır.²⁶ Tüm bunların yanında ayrıca Girit Adası'nın keşfedildiği ilk yıllarda, seyahat etmeden bilimsel sentezde bulunmaya çalışan bilim insanları da olmuştur. Bunun bir örneği olan Hollandalı doktor ve yazar olan Olfert Dapper bölgeye gidip coğrafi bir araştırma yapmadan “*Excute des Isles de l'Archipel*” adlı eserinde Girit tarihi hakkında bilimsel olmayan katkılarda bulunmuştur.²⁷

---

²⁴ M. Turgut, *age.*, s. 23.

²⁵ U. Eco, *age.*, s. 39.

²⁶ M. Prent, *age.*, s. 37-38.

²⁷ M. Prent, *age.*, s. 39.

Yapılan tüm bu araştırmalardan sonra ilerleyen dönemlerde siyasi ve ekonomik koşullar ne kadar engel olmuş ise de tarihe ışık tutacak şekilde ve bilimsel olarak kanıtlanabilir nitelikte araştırmalara başlanılabilmektedir. 19.yüzyıldan itibaren Girit Adası siyasi açıdan önemli bir bölge olup bir takım arkeolojik araştırmalar da bu dönemde yapılmaya başlanmıştır. Yunanistan'ın Osmanlı Devletine karşı bağımsızlık girişimlerinde bulunduğu sırada Batı uygarlıkları tüm dikkatini bu adaya çevirmişlerdir. Bu tarihlerde ise Girit Adası'nın Osmanlı Devletinin elinde olması sebebiyle Yunanistan ile birleşmesi engellenmeye çalışılmıştır. Diğer ülkeler tarafından Yunanistan'ın desteklenmesi Girit Adası'nın önemini daha da arttırmıştır. Tüm bunların sonucunda araştırmalar daha da çoğalmış ve Alman bilim insanları tarafından büyük çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca botanikçi F.W. Seibon ve Fransız doğa tarihçisi V. Roulin, Girit Adası'nın eski tarihi hakkında çalışmalar yapmışlardır.²⁸ Girit Adasının arkeolojik araştırmalarının ilk adımını 1876 yılında Alman maceraperest Heinrich Schieman'nın Mykeana Bölgesinde yaptığı kazılar ile başlanmıştır. 1878 yılında ise Giritli antikacı M. Kalokairinos, Knossos Bölgesinde seramik kaplardan oluşan bir depo bulmuştur. Bu kaplar ise Kral Minos'un tarihsel gerçeğini ortaya koymak için uğraşan diğer Avrupa ülkeleri arasında rekabetin bir başlangıcı olmuştur. Bu yıllarda Girit, Osmanlı hâkimiyeti altındadır. Osmanlı Devleti, kazılar için en yüksek rakamı verene bu bölgede kazının yapılmasına izin vermiştir.²⁹ Knossos 'da kazıları yapabilmek için en büyük teklif de bulunan kişi İngiliz Arkeolog Arthur Evans olup bu bölgede kazılara başlayan ilk uzman olmuştur. Oxford Ashmoleon Müzesi'nin sorumlusu olan Arthur, 23 Mart 1900 yılında başlattığı kazılar sonucunda Erken Girit Dönemi'nin doğası hakkında önemli bilgiler sunmuştur.³⁰ Bu bilgiler ışığında Kral Minos ve Girit Adası'nın halkının savaşçı bir yapıya sahip olmadığı, doğa ile iç içe sporla uğraşan, ticari ilişkilerde bulunan sanata önem veren bir topluluk olduğu kanaatine varmıştır.³¹

Oxfordshire'de yaşamış olan Evans'ın, Girit Uygarlığı için ne kadar önemli çalışmalar yürüttüğünü, Knossos Bölgesinde yapmış olduğu kazılar sonucunda anlaşılmıştır. Knossos Sarayında yürüttüğü kazıların ardından yazmış olduğu kitap ise 1921-1935 yılları arasında yayınlanmış beş ciltlik "*The Palace of Minos (Minos Sarayı) ve LM Dönemi*" olup Minos Uygarlığını eski ya da geleneksel dönem olarak bu kitabında

²⁸ M. Prent, *age.*, s. 40-41.

²⁹ M. Prent, *age.*, s. 46.

³⁰ M. Prent, *age.*, s. 48.

³¹ M. A.Kaya, *age.*, 2020, s. 67.

sınıflandırmıştır.³² Yapmış olduğu kazılar sonucunda yüzlerce tablet, Minos Uygarlığının kültürel özelliğini yansıtan freskler ve taht odası bulmuştur. İlerleyen zamanlarda, Evans'ın yapmış olduğu araştırmaların aslında bu ada hakkında kendi hayal gücünü kullanarak bir yorum katmaya çalıştığı anlaşılmıştır. Knossos Sarayı'nın o kadar ihtişamlı bir yapıya sahip olmadığı, yeniden inşasında Evans, kendi hayal gücünü kullanarak Minos Uygarlığını gösterişli bir hale getirmeye çalıştığı anlaşılmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalarda Minos Uygarlığının aslında Evans'ın dediğinin tersine çok gösterişli ve mükemmel bir uygarlık olmadığı anlaşılmıştır. Günümüzde hâlen Evans'ın neden Knossos Sarayını o kadar gösterişli bir hale getirmeye çalıştığı tartışma konusudur. Evans'ın, yaptığı çalışmaların ardından Batı uygarlığının doğduğu yerin, Minos Uygarlığı olduğunu düşünüp en güzel şekliyle göstermek istemiş olması kanaatine varılabilir. Evans'ın Knossos' da yaptığı kazılar esnasında bir diğer bölge olan Phaistos'da İtalyan Arkeolog Luigi Pernier tarafından kazılar yapılmıştır. Bu bölgede Knossos da olduğu gibi yüzlerce tablet, taht odası ve freskler ortaya çıkarmıştır. Bunlar arasında en önemli bulgu "*Phaistos Diski*" idi.³³ Phaistos Sarayında keşfedilmiş olan bu disk, MÖ 1700-1500 yıllarını tarihlemektedir. Phaistos Diski, 15 cm çapında pişmiş toprak bir tablet olup, 3 Temmuz 1908'de Girit'in güney sahillerine yakın Phaistos'daki Minos Sarayında yapılan kazılarda ele geçmiştir. Bronz Çağının en ünlü buluntularının içerisinde yer alıp, ayrıca Akdeniz arkeolojisinin en büyük bilmecelerinden biri olmuştur. Üzerinde ayrı mühürlere ile helezon şeklinde yerleştirilmiş 240'tan fazla insan, hayvan ve bitki motifiyle süslenmiştir. Karmaşık yapım tekniği ve hareketli yazı karakterleri bulunmaktadır. Birçok bilim adamları tarafından tartışma konusu olmuş bu diskin, yazı yönünün dıştan içe doğru olduğunu ve ilk önce A tarafının yazıldığı, ayrıca diskin MÖ 1350 yıllarında üretildiği sonucuna varıldı. Bu diskte en önemli nokta kökeni üzerine değerlendirmeler olup, Luvice hiyerogliflerde olduğu gibi farklı çekim ekleri olan sabit dizeler olduğu keşfedilmiştir. Disk üzerinde kullanılan 47 işareten toplam 29 tanesi Luvice hiyerogliflerle benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir. Bu benzerlikler arasında en dikkat çekici nokta ise "a-su-wi-ya (B11)" veya "Aşşuwa"da olduğu gibi, diskteki bazı kelimeler Luvice olarak okunabilmesiydi. Best ve Woudhuizen'in yapmış olduğu çalışmalar sonucunda aslında disk üzerindeki yazının o kadar eşsiz olmadığı, Luvice

---

³² M. Prent, *age.*, s. 64.

³³ Phaistos'un Minos_sarayında MÖ II. Binyılda kilden yapılmış olan bu diskin çapı yaklaşık 15 cm olup arkalı önlü damgalı sembollerden oluşan bir spiralle ile kaplıdır. Bkz. M. Prent, *age.*, s. 50.

hiyeroglif yazısının yerel bir versiyonu olduğu sonucuna varmışlardır.³⁴ Ayrıca yapılan diğer araştırmalar sonucunda İtalya'nın Toscana bölgesinde Grosseto yakınında Magliano'da 1883 yılında bulunan bu kurşun disk üzerinde MÖ 5. veya 4. yüzyıla ait bir Etrüsk yazısı görülmektedir. Bunun yanında yazı Akhaia, Arzawa ve Aşşuwa gibi Geç Bronz Çağından bildiğimiz bazı yer isimlerinin de yer aldığı görülmüştür. Ayrıca diskte yer alan kelimelerin bazılarının Akadca, Linear-B ve Mısır hiyeroglif metinlerinde de yer aldığı araştırmalar sonucunda tespit edilmişti. Bir diğer araştırmaların sonucunda ise disk'in muhtemelen Arzawa Kralı'nın sarayında (Ephesos yakınlarında Apasa), Girit'in Luvi bölgesinde konuşulan yerel lehçede yazıldığı ve bu Luvilerin, Girit'in Mikenler tarafından ele geçirilmesinden önce burada çok etkili olduğu kanısına varılmaktadır.³⁵ (Bkz. Resim 4)

Resim 4. Phaistos Diski

<https://joyofmuseums.com/museums/europe/greece-museums/heraklion-crete/heraklion-archaeological-museum/phaistos-disc/>

19. ve 20. yüzyıllarda birçok arkeolog tarafından Girit Adası'nın araştırılması yapılmıştır. Diğer bilim alanlarını da içerisine alan bir diğer araştırma ise 1918' de İngiliz Arkeolog, Alan Wace ve Amerikalı Arkeolog, Carl William Blegen tarafından geliştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, Yunan topraklarında olan biten her şeyin kökeninin Minos Uygarlığına bağlanması düşüncesini ortaya koymuşlardır. İlerleyen dönemlerde ise bu düşünce Sir Arthur Evans tarafından da benimsenip evrensel bir fikir olarak yayılmaya başlamıştır. Darwin'in evrim teorisi üzerine bir araştırma yapan bu iki

³⁴ Eberhard Zangger, *Luvi Uygarlığı (Ege'nin Bronz Çağındaki Eksik Halka)*, Ege Yayınları 2019, s 55-56.

³⁵ E. Zangger, age. , s 57-58.

arkeoloğun düşüncesine istinaden Sir Arthur Evans, bu düşüncenin üzerine farklılık katarak Minos'un evrimsel düşüncesini büyüme, olgunluk ve çürüme olarak gerçekleştirdiğini savunmuştur. Girit Adası'nın diğer bölgelerinde yapılan araştırmalar da bir bu kadar önemli olup Christos Tsountas'ın Mykenai Bölgesinde, Joseph Hazzidakis'in Mallia'da, Federico Halbherr'in Phaistos'ta yapmış olduğu faaliyetler, Arthur Evans ve Heinrich Schliemann yapmış olduğu çalışmalara benzer olup, kazı çalışmalarında yer almışlardır. Bunlardan daha farklı çalışmalar yürüten Carl Blegen ise 1930 yılının sonlarına doğru başlanan Messenia Bölgesinde yer alan Pylos Sarayını kazmıştır. Bu çalışmadan 20 yıl sonra ise Mykenia Bölgesinde B halkası olarak tanımlanan yeni mezarlar keşfedilmiştir. Bir diğer araştırma ise George Mylonas ve Nikolas Platon'un Girit'in doğu tarafında yer alan Zakros Sarayını keşfetmeleridir. 1967 yılında Girit Uygarlığı için çok önemli bir yere sahip olan Santorini Adası'nı keşfeden Spiridon Marinatos, Akrotiri'de yürütmüş olduğu çalışmalar sonucunda Minos Uygarlığı'nın bir patlama sonucu yok olduğunu keşfetmiştir. İlerleyen dönemlerde ise 1970 yılında yapılan bir diğer kazılarda, Iannis Sakellarakis'in Arkhanes Bölgesinde ve Joseph Shaw'ın Kommos'da, Iannis Tzedakis'in Armenoi Bölgesinde yürütmüştür.³⁶

Bu adanın yerleşim tarihi hakkında yapılan araştırmaların sonucunda Paleolitik Dönemden itibaren insan izlerinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak Neolitik Çağ ile birlikte Girit Adası'nda bir şehirleşmenin olduğu görülmüştür. MÖ 1500-1400 yılları arasında gerçekleştiği tahmin edilen deprem felaketi sonucunda Girit Adası'ndaki saraylar yıkılmış ve saray uygarlığının sonunu getirmiştir. Yaşanan bu felaketin temelinde Thera Bölgesinde MÖ 1470 yılında yaşanan volkan patlaması vardır. Bu patlamanın fay hatlarını tetiklediği düşünülmüştür. Yıkımlar hemen ardından gerçekleşmemiş de olsa belli bir zaman sonra Girit Adası'nda deprem yaşandığı ve birçok bölgesinde ağır hasarlar bıraktığı yapılan çalışmalar sonucunda anlaşılmıştır. Bu felaketten sonra Girit'in saray ve donanmaları yerle bir olmuştur.³⁷ Ada'nın Kuzey kıyılarındaki ovalar boyunca Minos liman kasabaları "Katsamba, Amnisos, Agii, Theodhori, Kytaiton, Kydonia ve Mallia" rıhtımları yok olmuştur. Bu büyük yıkımdan sonra Minos 'un en büyük geçim kaynaklarından biri olan denizcilik ise eski gücünü kaybetmiş ve Minos bir düşüş yaşamaya başlamıştır. Thera patlaması sonucu kül yağışı gerçekleşmiştir. Bu kül kalıntılarının günümüz İzmir, Bayraklı ilçesine kadar ulaştığı görülmüştür. Bu kül kalıntıları tarım bölgelerinde üretimi durdurma seviyesine getirmiş ve sonuç olarak,

³⁶ U. Eco, *age.*, s. 39.

³⁷ M. A. Kaya, *age.*, 2017, s. 241.

bölgede kıtlık yaşanmıştır. Aynı zamanda Minos halkı fiziksel olarak çok zayıflamıştır. Ayrıca bu felaketlerden etkilenen Zakro, Mochlos, Pseira ve Knossos bölgelerinde de çok fazla hasar tespit edilmiştir. Bu patlama, sadece ekonomiye zarar vermemiş aynı zamanda birçok bölgedeki tapınaklarda büyük hasarlara sebebiyet verdiği için dini açıdan da belli krizler yaşanmış olması kaçınılmaz olmuştur.³⁸

Kısacası Thera patlamasından sonra Minos Uygarlığı için yavaş yavaş sonun yaklaştığı kanısına varmak mümkündür. Yapılan tüm arkeolojik çalışmalar Girit Adası'nın tarihi hakkında bilgiler verirken, aynı zamanda ortaya çıkan eserler coğrafi yapısı, ekonomisi ve geçim kaynakları hakkında da bilgiler vermektedir. Coğrafi konumun getirdiği sonuçlar doğrultusunda dağlık alana sahip olan Girit Adası'nın başlıca geçim kaynağı daha önce de ifade edildiği gibi genellikle deniz ticaretidir. Bunun yanı sıra tarım ve hayvancılık faaliyetleri de Minos Uygarlığının önemli geçim kaynaklarının arasında yer almıştır. MÖ 3000 yılından itibaren Minos Uygarlığı hem kara hem de deniz ticaretine çok fazla önem vermiş olup Girit Adası'nın 150-200 haneli kasabalarının yanında ayrıca küçük mezraları da yer almaktadır. Girit Adasının ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Mallia ve Gournia arasında çiftlik arazileri ile kaplı bir mezra keşfedilmiştir.³⁹ Dağlık bir alana sahip olduğu için genellikle denizcilik faaliyetlerine önem vermişlerdir. Ancak iklim özellikleri bakımından Akdeniz iklim yapısına sahip olması birçok farklı bitkilerin yetişmesinde etkili olmuştur. Hem iklim şartları hem de arazi yapısı kötü olsaydı safran, üzüm, zeytin gibi bitkilerin yetişmesi mümkün olamazdı. Bu tür bitkilerin yetiştiği ise yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde ortaya çıkan tabletler, freskler ve çömleklerden anlaşılmıştır. (Bkz. Resim 5)

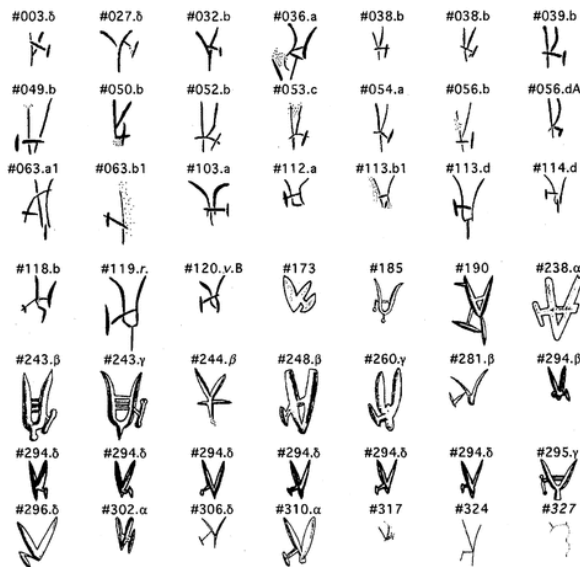
³⁸ Rodney Castleden, *Minoans Life in Bronze Age Crete*, Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, London and New York 1993, s. 33.

³⁹ R. Castleden, *age.*, s. 38.

Resim 5. Knossos'tan “Mavi Çocuk” ya da “Safran Toplayıcı” Minos freski; [Zde](#), [CC BY-SA 4.0](#), [Wikimedia Commons aracılığıyla](#)

Örnekler doğrultusunda tarım faaliyetlerinin Minos halkı için nasıl bir öneme sahip olduğunu değerlendirecek olursak; Minos alfabesinin içerisinde Hesiodos tarafından keşfedilmiş olan saban işareti, ilkel bir saban olup ayrıca bu sabanın bir benzerinin Roma Döneminde de kullanılmaya devam etmiş olması kültürel bir aktarımın olduğunu göstermektedir. Minos sabanı, yazı işareti gösterilen karmaşık bir işaret olup tahminlere göre deri kamışlarla birbirine bağlanmış iki tahta parçasından yapılmış olan tarım aletidir. Bu sabanın öküz ve eşekler tarafından çekildiği söylenmiştir. Ayrıca Minos halkı için araziyi sürmek önemli bir faaliyettir. (Bkz: Resim 6)

Resim 6. Linear B tabletlerinde Saban İşareti
<https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/716098?journalCode=basor>

Bunun önemli bir yere sahip olduğunu da arazi sürme aşamasının ritüellerle gerçekleşmesinden anlamak mümkündür. Bununla birlikte Knossos kazılarında bulunan bir kil tablette, bazı öküz sürücülerinin ve öküzlerin adlarına yer verilmiştir. Öküzler için “siyah, gölgeli, kırmızı, beyaz ayak, beyaz ağız” gibi basit tanımlayıcı isimler verilmiştir.⁴⁰ Tıpkı fresklerde yer alan deniz canlılarından, deniz aşırı bir memleket olup denizcilikte çok önemli bir yere sahip olduğunu anladığımız gibi Knossos’da bulunan kil tabletlerden de Minos Uygarlığı’nın tarıma ne kadar önem verdiğini ve verimli araziye sahip olduğunun kanaatine varmak mümkündür. Yapılan dini ritüellerde ise alkol ve afyon kullanıldıkları fresklerden, tapınaklarda yer alan kült kaplarından ve mühürlerin üzerindeki betimlemelerden anlaşılmaktadır.⁴¹

Akdeniz İklimine sahip olan Girit Adası, Tunç Çağı’nın ilk dönemlerinden itibaren Minos ’un köylerinde zeytin ve üzüm yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahiptir. Fakat sadece kendi topraklarında üretim sağlamamış, aynı zamanda diğer komşu uygarlıklardan da mal takas etmişlerdir. Girit Adası’nda şarap üretiminin yapıldığına dair kanıtlar ise Knossos ’da yapılan kazılar sonucunda bulunan tabletlerde ortaya çıkmıştır. Bu tabletlerde üzüm sarmaşıklarının olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere şarap üretimi kolay bir şekilde gerçekleşmemiştir. Şarabı elde edebilmek ve onu sonrasında koruyabilmek için ayrı depolar ve presleme yöntemleri gerekli olmuştur. Üretimi kolay olmayan şarap, ilk dönemlerden itibaren lüks bir içecek olarak görülmüş ve tapınak rahibelerinin kontrolü altında üretilip dağıtımı yapıldığı için kutsal bir içecek olarak kullanılmış ve dini ritüellerde her zaman yerini almıştır.⁴² Yapılan arkeolojik araştırmaların sonucunda şarap üretiminin bu bölgede yapıldığını Minos kazılarında üzüm çekirdeklerinin bulunmuş olması kanıtlar nitelikte olduğu gibi, bu bölgede bağcılığın yapıldığının da bir kanıtıdır. Meyve olarak yenilip ya da şarap üretimi için kullanılan bu üzümler, Minos Uygarlığında genellikle şarap üretimi için yetiştirilmiştir.⁴³ Üretim esnasında kullanılan preslerin büyük bir çoğunluğunun villalarda yer aldığı tespit edilmiştir. Saraylar çevresinde yer alan Myrtos, Mallia, Zakros gibi büyük şehirlerin villalarında şaraplar izole edilmiştir.⁴⁴ Şarap ve yağ üretimi için emzikli

⁴⁰ R. Castleden, *age.*, s. 40.

⁴¹ R. Castleden, *age.*, s. 42.

⁴² R. Castleden, *age.*, s. 45.

⁴³ Yannis, Hamilakis, “Wine, Oil and the Dialectic Power in Bronze Age Crete: A Review of the Evidence”, *Oxford Journal of Archaeology*, Blackwell Publishers, Volume 15, Issue 1, March, 1996, s. 3.

⁴⁴ Y. Hamilakis, *agm.*, s. 23-24

kulplar kullanıldığı bilinmektedir. Ancak arkeologlar tarafından bu kulpların genellikle şarap presleri için kullanıldığı kanaatine varılmıştır.⁴⁵ (Bkz: Resim 7)

Resim 7. Knossos sarayında zeytin ve şarap için Minos Pithosları
<https://www.madeincrete.com/cretan-wines-the-history-of-wines-of-crete/>

Kısacası şarap, üretim açısından zor olup villalarda ya da tapınaklarda muhafaza edilmiştir. Şarap hem lüks bir içecek hem de Erken Minos Dönemindeki inanç sisteminden başlayarak günümüzdeki Hristiyanlık inancına kadar gelmiş ve kutsal bir içecek olarak görülmüştür. Eski çağlarda dini ritüellerde ve bugünkü ayinlerde de şarap her zaman önemini korumayı başarmıştır. Ada da üretimi yapılan bir diğer tarım ürünü ise zeytindir. Zeytinin varlığına dair ilk kanıt Saraylar Döneminde Kommos Bölgesinde bulunmuştur. Ancak bundan önce Vasiliki, Myrtos ve Knossos bölgelerinde bulunan zeytin çekirdeklerine üretim bakımından pek itibar edilmemiştir. Fakat Thlos Bölgesinde bir mezar araştırmasının yapıldığı sırada bulunan zeytin çekirdekleri, Girit Adası'nda zeytin üretildiğinin en büyük kanıtıdır.⁴⁶ Linear A ve B yazılı tabletlerde İlk Saraylar Döneminden itibaren zeytinin yağa dönüştürülüp yemeklerde kullanıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca parfüm üretimi içinde özensiz bir şekilde toplanan zeytinlerin yağının bir kısmının kullanıldığı da tespit edilmiştir.⁴⁷ Knossos da bulunan tabletlerde zeytin üretimi hakkında bilgilere yer verilirken, bunun en güzel örneğini Dawos ve Messara ovasında 9000 litre zeytin üretildiğinden dair bilgilerin bulunmasıdır.⁴⁸ Erken Minos I Döneminde Zakro Tapınağı'nda bir kâsenin içerisinde zeytin çekirdekleri bulunmuştur. Tapınakta ve kase içerisinde bulunması zeytinin ritüel amaçlı kullanılmış olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir. Tüm bunlarla birlikte yapılan araştırmalar sonucunda zeytini ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde, Amerikan dilbilimci John

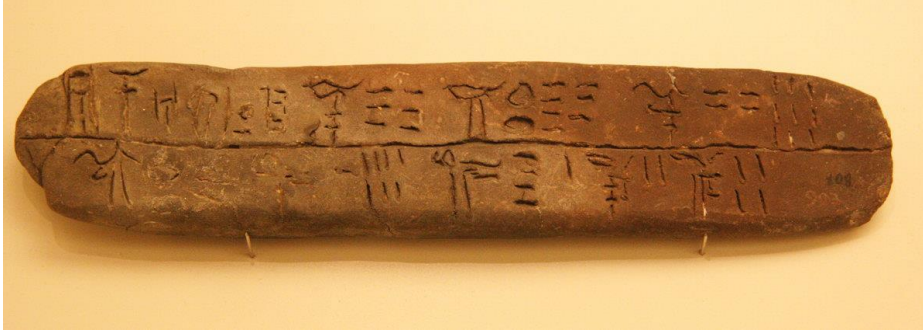
⁴⁵ Y. Hamilakis, agm. , s. 14.

⁴⁶ Y. Hamilakis, agm. , s. 7.

⁴⁷ Y. Hamilakis, agm. ,s. 19-20.

⁴⁸ R. Castleden, *age.* , s. 46.

Chadwick ise zeytinin Minos ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu Linear B tabletler doğrultusunda anlaşılmıştır.⁴⁹ (Bkz: Resim 8)

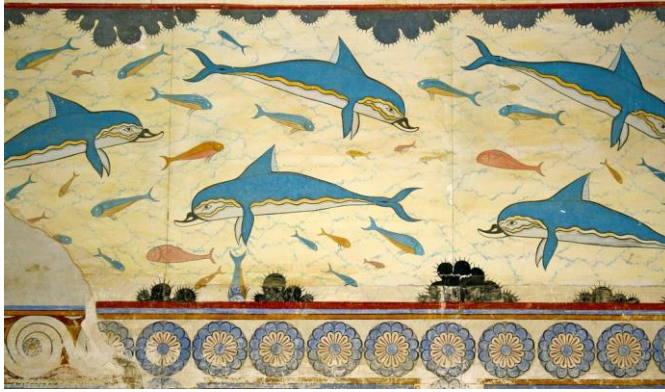
Resim 8. Knossos'tan Linear B tablet Co 903 (MÖ 1450)

<https://www.ub.uio.no/english/about/projects/damos/>

Neolitik Dönemden itibaren zeytinlerin varlığı yapılan araştırmalar doğrultusunda kanıtlanmıştır. Girit Adası'nda zeytin üretiminin mezarlardan çıkan buluntular çerçevesinde düşünüldüğünde bu meyvenin hem ekonomik açıdan hem de dini ritüeller esnasında kullanıldığı kanaatine mümkündür. Zeytin gibi bir takım meyvelerin dini ritüeller esnasında kullanılmış olması, Minos Uygarlığının inanç açısından her zaman doğadaki tüm canlı ve cansız varlıkların bir ruhunun olduğunu kanıtlar niteliktedir. Daha öncede belirtildiği üzere Girit Adası'nda öncelikle deniz ticareti sonra tarım ve hayvancılık oldukça yoğundur. Nitekim bu durum hayvanların ve bitkilerin bir ruhunun olduğu inancını doğurmuştur. Dolayısıyla bölgede bulunan başta çanak-çömlek, fresk ve mühürler den anlaşılacağı üzere hayvanların ve bitkilerin bu eserlerde betimlenmesi bu durumu desteklemektedir. İlk dönemlerde ahtapot, yunus gibi deniz hayvanları betimlemelerde yer almıştır. Ayrıca yunusun Girit Mitolojisinde, ölümlerin öteki dünyaya geçişinde “Çok Mutluluklar Adası” adı verilen yere götürdüğüne inanılmıştır.⁵⁰ (Bkz: Resim 8) Tüm bu veriler doğrultusunda Minos kültüründe hayvan ve bitkinin her zaman dini bir tarafının olduğu düşüncesine varılabilir.

⁴⁹ R. Castleden, *age.*, s. 46.

⁵⁰ Nanon Gardin, Robert Olorenshaw, Jean Gardin, Oliver Klein, *Larousse Semboller Sözlüğü*,(Çev. Beyza Akşit), 2019 İstanbul, s. 658.

Resim 8. Yunus Freski

<https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Minoan/250412/Krali%C3%A7enin-Banyosundaki-Yunus-Fresk%C3%9C-Knossos%2C-Girit-M%C3%9C-1550-1450.html>

Zeytin ve şarap üretiminin yanında Linear B tabletlerinde 1770 tane incir ağacının varlığından söz edilmiştir. Chadwick yapmış olduğu araştırmaların sonunda toplanan incirlerin kurutulup kış için yiyecek olarak hazırlandığı ve tüm yıl yendiğinden bahsetmiştir. Hala daha günümüzde devam eden bu geleneğin tarihin ilk dönemlerinden itibaren aslında insanların yiyeceklerini nasıl muhafaza edip yıl boyunca tüketilebileceğinin gayretinde olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda Mühür taşları ve Linear B tabletlerinden anlaşıldığı üzere Orta Minos II Döneminde palmye ağacı resmedilmiştir. Bu ağacın bir Hurma ağacı olabileceği düşünülmüş ve ilerleyen dönemlerde Tanrı Apollon ile ilişkilendirilmiştir.

Minos ekonomisinde tarımın yanı sıra hayvancılık da ön plandadır. Yeni Saraylar Döneminde Platon'a göre bu adada hayvancılık yapıldığına dair kanıtlar bulunmuştur. Burada sığır, koyun, keçi ve domuz gibi hayvanlar yetiştirilmiştir.⁵¹ Buna kanıt olarak, Minos kasabası Palaikastro'da yapılan kazı çalışmalarının sonucunda bulunmuş olan bir kil tabakta çobanlarıyla birlikte bir koyun sürüsü tabağın içerisine nakşedilmiştir. (Bkz: Resim 9)

⁵¹ R. Castleden, *age.*, s. 46-47.

Resim 9. Palaikastro'dan seramik kâse, Girit, MÖ 2000-1800, Herakleion Arkeoloji Müzesi, Girit.

<https://aristotleguide.wordpress.com/2016/02/07/baa-baa-cretan-sheep/ceramic-bowl-shepherd-and-flock-2/>

Ayrıca Linear B tabletlerinde koyun yetiştiriciliğinden de bahsedilmiştir. MÖ 1380 yılında 100.000 koyun olduğu belgelenmiştir. Bu sürülerin yün üretimi için kullanıldığı düşünülmektedir. Diğer küçükbaşların arasında yer alan domuzların sayısı keçi ve koyunlara göre daha azdır. Ancak Neolitik Dönem ile birlikte domuzların evcilleştirilmeye başlandığı arşiv kaynaklarından anlaşılmıştır. Sığırlar da tıpkı domuzlar gibi Neolitik Dönemde yetiştirilmiş ve Girit Adasına getirilen bu sığırların “Bos Primigenius”(Yaban Öküzü) soyundan geldiğine inanılmıştır.⁵² (Bkz: Resim 10)

Resim 10. (Yaban öküzü avını gösteren bir kupa, Aurochs'tan Görüntü) <https://www.quora.com/Were-the-bulls-in-Minoan-artwork-aurochs-Could-the-legend-of-feeding-the-bull-that-gave-us-the-Minotaur-be-a-Bronze-Age-euphemism-for-putting-an-untrained-Greek-in-the-ring-with-an-auroch>

⁵² R. Castleden, *age.*, s. 48.

Bu coğrafyada ayrıca bazı sanat eserlerinde köpeğin de olduğu söylenmektedir. Erken Minos Dönemine ait kulpların üzerinde ve taş çömleklerde köpek resimlerinin olduğu ve bu hayvanın avcılıkta kullanıldığı anlaşılmıştır. Arkeolojik çalışmalarda bulunan Orta Minos Dönemine ait olan mühür taşında kayanın üzerinde sıkıştırılmış bir köpek resmi betimlenmiştir. Geç Minos Döneminde ise mezarda bulunan altın uçlu bir mühürde tasma takan köpek resmedilmiştir. Arkeolog Evans ise Tanrıça Diktyнна'nın tapınağında kutsal bir köpek yer aldığını söylemiştir. Buna binaen Minos inancına göre Tanrıçanın huzurunda kutsal köpeklerin olduğuna inanılmıştır. John Chodwick yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Girit Adası'nda kedinin de olduğuna dair kanıtlar bulmuştur. Orta Minos Dönemine ait bir mühürde kediye benzer bir sembolün varlığından söz eden Evans da bu kedinin Giritli bir prensin ayrıcalığını gösteren kişisel bir onur sembolü olabileceğini söylemiştir. Kedinin, Girit Prensi ile resmedilmiş olması Minos kültüründe, Mısır Uygarlığının kültürel etkisi ve inancının olduğunu kanıtlar niteliktedir. Mısır yöneticileri ve halkı tarafından kedinin onları kötülüklerden koruyan, şifacı ve kutsal bir özelliğe sahip olduğuna inanılmıştır. Aynı zamanda Eski Mısır da Tanrıça Sekhmet olarak karşımıza çıktığında kedinin asi ve kötü yönlerinin de olduğu görülmektedir. Bu tanrıça aynı zamanda aslan başlı bir insan şeklinde tasvir edilmiş olup kedinin bir başka yönünün yansıması olarak Mısır Uygarlığında kabul görmüştür. Buradan hareketle Minos kültüründe, kedinin prensin yanında yer alması kedinin koruyucu özelliğini ifade ettiğini ve Mısır kültüründen etkilendikleri düşüncesine varmak mümkündür. Ayrıca Minos Uygarlığı barışçıl bir toplum olduğundan dolayı halkını tüm kötülüklerden koruyacağını sanat eserlerinde göstermek istemiş olması da muhtemeldir. Bu uygarlığa ait bir mühürde kedinin sürü halinde olan su kuşlarına saldırırken resmedildiği görülmüştür.⁵³ (Bkz: Resim 11) Bir düşünceye göre, bu kedilerin bataklıktaki yabani kuşları avlamak için eğitildiği söylenmiştir. Tıpkı Mısırda farelerden kurtulmak için eğitildikleri gibi Minos'da benzer amaçla kullanılmıştır. Hatta bu kedilerin Girit Adası'na Mısır'dan getirildiği düşünülmektedir. Miken bölgesinde bulunan bir hançerde su kuşlarını takip eden altın kedilerin varlığı resmedilmiştir.

---

⁵³ R. Castleden, *age.*, s. 49-50.

Resim 11. Su kuşlarını avlayan kedi
<https://www.thegreatcat.org/>

Agia Triadha Bölgesi'nde yapılan araştırmalar sonucunda burada tavukların olduğuna dair kanıtlar bulunmuştur. Bu bölgede bulunan kil bir vazoda özensiz bir şekilde yapılmış tavuk resmi görülmüştür. Girit Adasına ait olan sanat eserlerinde bulunan bir diğer hayvan ise aslandır. Aslanın Girit sanatına girmesi adanın Mezopotamya ile ilişkilerinin başlaması sonucu bu topraklara geldiği düşünülmektedir. Ayrıca Anadolu kültüründe Tanrıça Kibele'nin aslanlarla birlikte betimlenmesinden etkilenen Girit halkı bunu sanat eserlerine yansıtmıştır. Minos Tanrıçasının yanında onu takip eden aslanların olması, kültürler arası etkileşim olduğunun bir diğer kanıtıdır. Aslan gibi ilk başlarda Girit sanatında olmayıp daha sonra eklenen bir diğer hayvan da maymundur. Minos coğrafyasında olmayan ve Mısır memleketinden getirilen maymunların varlığı da Knossos ve Akrotiri Bölgesi'nde yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan duvar resimlerinden anlaşılmıştır.⁵⁴ Geniş bir bitki örtüsüne sahip olan bu adada aynı zamanda arıcılık da önemli bir geçim kaynağı teşkil etmiştir. Bunu kanıtlar nitelikte diğer ürünlerde olduğu gibi bazı motiflerde de arı kullanılmıştır. Bunun ise en güzel örneği Mallia Bölgesi'nde yapılan kazı çalışmalarının ardından ortaya çıkan altın bir kolyede, öpüşen bir çift arının bulunmasıdır. (Bkz: Resim 12) Bununla birlikte arıların varlığına dair diğer önemli bir kanıt ise Knossos arşivlerinde Tanrıça Eleuthia'ya sunulan balların kaydedilmiş olmasıdır. Knossos arşivlerinde büyük kavanozların balları depolamak için kullanıldığı düşünülmüştür.⁵⁵

⁵⁴ R. Castleden, age. , s. 49-50.

⁵⁵ R. Castleden, age. , s. 51.

Resim 12. Öpüşen Bir Çift Arı Kolyesi
Kandiye Arkeoloji Müzesi, Girit
<https://www.worldhistory.org/image/885/minoan-bee-pendant/>

Girit Adası'nın her bölgesi tarıma elverişli bir yapıya sahip değildir. Bu da Minoslular'ın başka uygarlıklar ile ticari ilişkilerde bulunmasına yol açmıştır. Geçimlerini sağlayabilmek için tarım dışında bronzdan araç gereç, çift taraflı balta, dekoratif kaplar, vazolar yapıp karşılığında Mısır'da kurutulmuş sebze ve bakliyat almışlardır.

Kısacası, Girit Adası bulunduğu konum itibari ile geçmişten günümüze kadar önemli bir yere sahip olup, başta deniz ticareti, tarım ve hayvancılıkla ön planda olmayı başarmıştır. İlk başlarda sadece konumu itibari ile denizcilik ile uğraşan Minos halkının ilerleyen zamanlar içerisinde yaşanan göçler ve bu uygarlık ile yapılan ticari ilişkiler geçim kaynağında çeşitlilik yaratmasında etkili olmuştur. Her türlü tarım ürünü yetişmemiş olsa bile takas usulü sayesinde halk geçim sıkıntısı yaşamamıştır. Gün geçtikçe de Avrupa'nın ilk uygarlığı olmayı başarmıştır.

KURUMSAL BİLGİLER ve LİTARATÜR TARAMASI

Araştırmamızın alanı Girit Adası'nın coğrafi konumu ve stratejik önemi hakkında bilgi verip Ege bölgesinde Neolitik dönemden Tunç Çağın'ın sonuna kadar Minos kültürü ve gelişimi hakkında bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda Minos uygarlığının diğer uygarlıklar ile yapmış olduğu ticari, sosyal ve siyasal ilişkileri üzerine durup bu uygarlıklardan nasıl etkilendikleri ve onların kültürlerini nasıl aktardıkları meselesinin bir bütün olarak ortaya konulması hedeflenmektedir. Çalışmamız kapsamında değerlendirilen ilk kaynaklar arkeolojik verilerdir ve bunun yanı sıra Yunan mitosları ana kaynaklarımızın içerisinde yer alır. Bu bağlamda Yunan mitosları hakkında bilgi veren kaynaklar Hesiodos'un Tanrıların Doğuşu -İşler ve Günler isimli eseri ve Homeros'un İlyada ve Odysseia isimli eseridir. Antik kaynaklar haricinde çalışmamızla ilgili olan ana kaynaklar ise Arif Müfid Mansel'in "*Ege ve Yunan Tarihi*", Oğuz Tekin'in "*Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*", Murat Turgut'un "*Girit Mitolojisi ve Kahramanları*", R.F. Willetts'in "*Aristocratic Society In Ancient Crete*" isimli eserlerdir.

METERYAL VE METOT

Çalışmamızda Girit Adası ve Minos Kültürüne ait mitolojik kaynaklar ve arkeolojik çalışma sonuçlarında elde edilen veriler toplanmıştır. Burada konuyla ilgili kitap ve makaleler toplanarak incelenecektir. Elde edilen bibliyografya etüt edilerek konumuz ile ilgili kısımlar tespit edildikten sonra bu bilgiler ana ve alt başlıklar altında toplanarak değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİT ADASI'NIN PREHİSTORİK DÖNEMLERİ

1.1. Neolitik Dönem

Cıvalı Taş Çağı ya da Yeni Taş Çağı olarak adlandırılan Neolitik Dönem, Lewis Henry Morgan'a göre insanlık tarihinin medeniyetten uzak olduğu bir evre olarak tanımlanmıştır. Morgan, yapmış olduğu araştırmalar sonucunda maden devrine kadar bu sürecin uzadığı kanısına varmıştır. İnsanlık tarihi bakımından dönüm noktası olan bu çağ ile birlikte belli kültürel gelişmeler yaşanmış ve Neolitik Devrim gerçekleşmiştir.⁵⁶ Binlerce yıl öncesinde yaşanan iklimsel değişiklikler buzulların eriyip yerine ılıman bir iklimin alması buzul çağının sona erip, belli hayvan türlerinin neslinin tükenmesine sebep olmuştur. İnsan yaşamında vuku bulan bu değişiklikler onları olumlu yönden etkilemiştir. İlıman iklimin getirmiş olduğu sonuçlar içerisinde, insanların yaşamlarında bolluk ve bereket görülmüştür. Bunun neticesinde, yerleşik düzene geçip tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başladıkları bu döneme Neolitik Dönem adı verilmiştir.⁵⁷ Neolitik Dönem ise kendi içerisinde iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki; Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem olup, yerleşik yaşam ve köy yaşantısı bu dönem ile birlikte görülmüştür. İkincisi ise Çanak-Çömlekli Neolitik Dönemdir. Bu dönem de ise çiftçilik ve besinde yeni üretimler başlamış ve toplumsal değişikliklerde görülmüştür.⁵⁸

Aynı zamanda insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri adına araç ve gereçler yapılmış ve insanlar çanak-çömlek yapımı ile uğraşıp yaşamlarını daha da kolaylaştırmaya çalışmışlardır. İlk insanların kil ve ateşi kullanıp pişirme tekniği ile yaptıkları çanak-çömlek, kendi ürettikleri besinleri saklama ihtiyacından doğmuştur. Kısacası seramik yapımı ve kullanımının Neolitik Dönem ile birlikte ortaya çıktığı kazı çalışmaları sonucunda anlaşılmıştır. Ayrıca Dolni Vestonici Venüs, yaptığı araştırmalar sonucunda bulmuş olduğu binlerce yıl öncesine ait bir kil'in üzerinde yapılan test sonucunda bu bilgileri doğrulamak mümkün olmuştur. Yapılan araştırmalara göre Ege Adaları'nın Neolitik Dönemi hakkında edinilen bilgiler ise şu şekildedir; Yunanistan'ın Neolitik Döneme dair ilk yerleşim yerinin Teselya Bölgesi'nde olduğu görülmektedir.

⁵⁶ M. A. Kaya, *age.*, s. 43-44.

⁵⁷ Muammer Çakı, "Neolitik Dönemden İlk Çağa Seramiğin Kültürel Nesne Olarak İnsan Yaşamındaki Yeri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 6-7.

⁵⁸ Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, İzmit 2017, s. 13.

Kazı çalışmalarının ardından bu bölgede yerleşim tarihinin MÖ 7000 yılına kadar uzandığı ve ilk yaşam merkezinin ise “Sesklo” olduğu ortaya çıkmıştır. Arkeologların bu bölgede yapmış oldukları araştırmalarda taş temeller üzerine oturtulmuş evler ve Neolitik Döneminin en önemli eserlerinden olan kilden yapılmış çömlek ve tanrıça figürü bulunmuştur. MÖ 4000 yıllarında bu bölgenin savaştı toplumlar tarafından yıkıldığı ve ilerleyen süreçte ise Teselya Bölgesi’nde de “Dimini” yerleşimini kurulduğu gözlemlenmiştir. Bu yerleşimin mimari yapısı daire ve birbirine bitişik şekilde olup dış etkenlere karşı koruma amaçlı inşa edilmiştir. Kyklad Adaları’ndaki yerleşim tarihinin ise MÖ 6000 yılına kadar dayandığı bilinmektedir.⁵⁹ (Bkz: Resim 13-14)

Resim 13. Sesklo Arkeolojik Alanı

Resim 14. Dimini Arkeolojik Alanı

<http://www.antiktarih.com/2019/04/27/antik-yunanlar/>

Tüm bunların dışında asıl konumuz olan Ege Denizi’nin doğusunun Hint-Avrupalılar tarafından istila edildiği süreçte Ege Denizi’nin Akdeniz ile birleştiği yer olan Girit Adası, Ege Bölgesinin ilk uygarlığı olma konumuna gelmiştir. Bu ada’nın yerleşim tarihi ise Neolitik Dönem ile başlamaktadır.⁶⁰ Bu düşüncüyü destekleyen çok fazla arkeolojik veri olmasa da bulunan çanak-çömlekler üzerinde yapılan testler sonucunda burada MÖ 7000- 6000 yılları arasında bir yerleşimin olduğu tahmin edilmektedir. Aynı zamanda Knossos ve Phaistos Sarayları’nda yapılan araştırmalar da Girit’in yerleşim tarihi’nin Neolitik Döneme kadar dayandığı ve bu bölgede yapılmış olan sarayların Neolitik bir yerleşkenin üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Ada’daki Neolitik kültürün, Batı Anadolu ve Konya Ovası’ndaki yerleşim yerleri ile benzerlikler gösterdiği ve bundan dolayı da Girit Adasına ilk yerleşenlerin Anadolu’dan geldiği düşünülmektedir.⁶¹

⁵⁹ Esmâ Reyhan, Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara 2015, s 181-182.

⁶⁰ M. A. Kaya, *age.*, 2017, s 241.

⁶¹ E. Reyhan, T. B. Cengiz, *age.*, s. 182.

Bu dönemde bir yerleşimin varlığını destekleyen bir diğer bilgi ise, yapılan arkeolojik araştırmaların neticesinde Girit Adası'nda MÖ 7. - 6. binyılda bu topraklara yerleşmelerin başladığına ve bunun deniz yoluyla gerçekleştiğine dair bazı somut kanıtlar bulunmuştur.⁶²

Girit Adası'nın Neolitik kültürü ise Aseramik Dönem (MÖ 7000-6000), Erken Neolitik Dönem (MÖ 6000-5000), Orta Neolitik Dönem (MÖ 4500-4000), Geç Neolitik Dönem (MÖ 4000-3000) olarak sınıflandırılmıştır. İlk yerleşim yerleri ise Miamu, Eileithya, Tropeza, Karnari ve Akrotri mağaralarıdır. Diodorus'dan ulaşılan bilgilere göre, Girit'in ilk sakinleri İda Dağı'nın yamaçlarındaki mağaralara yerleşmişlerdir. İlk dönemlerde taş zeminli yuvarlak kerpiç kulübelerde yaşayan Girit halkı, Erken Neolitik Dönem ile beraber köyler inşa etmeye başlamış ve kalıcı bir şekilde yerleşim planı oluşturmuşlardır. Genellikle dikdörtgen bir yapıya sahip olan evler, birkaç odadan oluşan basit formda yapılarıdır. Ancak Orta Neolitik Dönemle birlikte bu yapılar değişmiş ve genellikle iki katlı, geniş yapılı evler yapılmaya başlanmıştır.⁶³ Girit topraklarında kurulan ilk köylerde ortak bir denetim merkezi yoktu. Ayrıca Neolitik Dönem'de sınıfsal bir yapının bulunmaması ve her toplumun kendi geçimini sağlamasından kaynaklı bir yapı söz konusu olmuştur. Halk geçimini balıkçılık ve avcılık ile sağlamıştır. Aynı zamanda yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda evlerinde değirmen taşlarının bulunmuş olması bu halkın tarım ile de uğraştıklarını göstermektedir. Tüm bu bilgilerin dışında dönemseldir açıdan geçim kaynaklarını değerlendirecek olursak; halkın MÖ 5620 yıllarında geçimini çanak-çömlek yapımı ile sağladığı ve bulunan çömlek kalıntılarının Yunanistan çömleğinden farklı olup, genellikle siyah, gri, toprak renginde kaba bir formda kilden yapıldığı tespit edilmiştir. Bazı yapı formlarının ise geometrik şekillerle süslenip, Neolitik Dönemin sonlarına doğru koyu bir zemin üzerine kırmızı boya ile yapılmış vazolar şeklinde olduğu ortaya çıkmıştır. Çömlekler dışında adada bulunan kültler ve idoller tıpkı Anadolu'daki Hacılar ve Çatalhöyük kültlerine benzediği için aralarında bir kültürel bağlantı olabileceği sonucuna varılmıştır.⁶⁴ Bu dönemde kadın formunda idoller yapılmış ve bu figürlerin ilk örnekleri Knossos'da bulunmuştur. Ayrıca

⁶² F. Breduel, *age.*, 2021, s. 108.

⁶³ A. Gözülü, D. Yılmazcan, *age.*, s. 14-15.

⁶⁴ A. Gözülü, D. Yılmazcan, *age.*, s. 16- 17.

burada bulunan idoller, Çatalhöyük'teki Ana Tanrıça figürlerine benzemektedir.⁶⁵ (Bkz: Resim 15)

Resim 15. Çatalhöyük Tanrıça Betimlemesi
https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g298656-d294556-i155826788-Anadolu_Medeniyetleri_Muzesi-Ankara.html

1.2. Kalkolitik Dönem

Cıvalı Taş ile Bakır Devri arasındaki geçiş dönemi “Kalkolitik Devir” olarak adlandırılmıştır. Kalkolitik terimi ise Eski Yunanca’da bakır anlamına gelen “*khalkos*” ve taş anlamına gelen “*lithos*” kelimelerinin birleşmesinden türemiştir.⁶⁶ Bu dönemin en önemli özelliği bakırın kullanılması ve aynı zamanda süs eşyalarının ya da temel eşyaların artık taştan ziyade bakırdan yapılıyor olmasıydı. Bu dönem ile birlikte tarım alanında daha fazla gelişmeler yaşanmış ve insanların yaşamlarında belli değişiklikler görülürken, aynı zamanda sanat alanında da birtakım yeniliklerin yapıldığı görülmüştür. Örneğin, artık sadece avcılık sahneleri değil bunların yerine seramik yapımında ilerlemeler kaydedilmiş ve canlı süslemeler yapılmaya başlanmıştır.⁶⁷

Ancak Kalkolitik Devir, bazı coğrafyalarda dikkat çekici bir şekilde özgün kimlik kazanamadığı gibi Girit Adası için de göz ardı edilen bir dönem olmuştur. Girit ile beraber Rusya ve Britanya da bunların arasında olup, Neolitik Dönem’den direkt Bronz Devre geçiş yapılmıştır. Genellikle de Geç Neolitik ile Erken Bronz arasında bakır işçiliği görülmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere Girit Adası’nın Kalkolitik Dönemi hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Ancak bu adaya Bakır’ın Kıbrıs ile yapılmış olan ticari ilişkiler

⁶⁵ A. Gözülü, D. Yılmazcan, *age.*, s. 18.

⁶⁶ M.A. Kaya, *age.*, 2017, s. 65.

⁶⁷ Y. Güngör, *age.*, s. 25.

sonucunda geldiği ve bununda MÖ 2000 yıllarında olduğunu göz önüne alındığında bakır işçiliğinin Geç Neolitik ve Erken Bronz Dönemi'nde görüldüğünü söylemek mümkündür.

1.3. Tunç Dönemi

Ege Bölgesi'nin Tunç Dönemi hakkında bilgi verilecek olursa; bu bölge Ege Denizi, kuzeyde Makedonya ve Trakya, batıda Yunanistan, doğuda Batı Anadolu kıyıları, güneyde ise Girit ile sınırlıdır. Bu bölge MÖ 3100-1100 yılları arasında Tunç Dönemine girmiştir. Bu süreç 3 ana döneme ayrılmış olup Erken Tunç Çağı (MÖ 3100-2100) , Orta Tunç Çağı (MÖ 2100- 1700) ve Geç Tunç Çağı (MÖ 1700-1100) olarak sınıflandırılmıştır.⁶⁸ Girit'in Tunç Çağı, Batı Uygarlığının temellerinin atılmasında önemli bir yere sahiptir. Girit ve Yunanistan'da yaklaşık olarak MÖ 1100 yıllarında tamamlanmış olan Tunç Çağı, Kyklad Adaları'nda ise MÖ 1400 yıllarında sona ermiştir. Ege Bölgesi'nin Tunç Çağı kültürlerinden biri Kyklad adı verilen adalarda ortaya çıkmıştır. Kyklad Adaları, Yunanistan'ın Güneydoğusunda, Girit'in ise kuzeyinde yer alıp, içerisinde birden fazla adayı barındırmaktadır. Bu adalar ise Eski Yunan dini ve kültürünü bünyesinde barındırmaktadır. Kyklad Adaları'nın içerisinde yer alan Delos Adası, önemli bir dini merkezdi. Bunun dışında Kyklad Adaları'nın içerisinde en önemli yere sahip olan Paros ve Dionysos kültünün merkezi olan Naxos Adası idi.

Kyklad Adaları'nın en eski sakinleri 'nin genellikle Girit Adası'ndan geldiği ve bundan kaynaklı Kyklad kültürü olarak bilinen kültürün, Minos etkisi altında kaldığı düşünülmektedir. Kyklad ya da Kykladik terimi, genellikle Erken Kykladik Döneme (MÖ 3000-2000) karşılık gelmektedir. Orta Kykladik Dönemi ise (MÖ 2000-1600) adalar üzerinde Minos egemenliğinin, Geç Kykladik Dönemi ise Akha/Myken kültürünün başladığı süreç olan (MÖ 1600-1200/1100) olarak tarihlendirilmiştir. Tunç Dönemi'nde, Kyklad Adaları'nın en bilindik özelliği ise, mermerden yapılmış idollerdir. Genellikle Naxos ve Paros Adalar'ında bulunan bu figürlerin kült ve ayinle ilgili amaçlarda kullanıldıkları düşünülmektedir. Yapılan bu figürler, Minos figürlerini örnek alınmış ve çoğunluğu basit yapıda ayakta ya da uzanmış bir şekilde betimlenmiştir. (Bkz: Resim 16)

⁶⁸ A. Gözlü, agm. , s. 623.

Resim 16. Kyklad Uygarlığı, mermer kadın figürü
Brooklyn Müzesi
<https://www.bilgipedia.com.tr/kiklad-sanati/>

Tunç Çağı'nda Hellas olarak adlandırılan Yunanistan'da ise; bu dönemin ilk evresi Erken Hellas (MÖ 2500–1800) ikinci evresi Orta Hellas MÖ 1850-1600) üçüncü evresi ise Geç Hellas (MÖ 1600–1150) şeklinde sınıflandırılmıştır. Erken Hellas Dönemi'nde "*çiftçi kültürü*" 'nün yaygın olduğu görülmüştür. Orta Hellas Dönemi'nde MÖ 1190 yıllarında Hellas'a gelen Hint-Avrupa kökenli Akhalar'ın, Hellas Bölgesi'ne yapmış olduğu göç sona ermiş ve Akhalar, MÖ 2. binyılın ortalarından itibaren Yunanistan'da bir uygarlık kurmuşlardır. Bu dönem Geç Hellas Dönemi olarak anılmış ve bu tarihler Ege dünyasının Tunç Çağının sonlarına denk gelmekteydi.⁶⁹ Bu yaşanan süreçte ise Girit kültürü Paloponnessos dahil olmak üzere Anadolu'nun batı ve güneybatısına, Afrika'nın kuzey kıyılarına kadar yayılmıştır.⁷⁰ İlk Tunç Çağı merkezleri ise Troia, Limantepe, Beycesultan, Alacahöyük, Alishar, Karahöyük, Dündartepe, Teke köy, Gözlük kule, Norşun tepe, Korucu tepe ve Arslan tepedir. Troia'nın I. ve V. tabakaları ise MÖ 3.binyılı kapsamakta olup bu dönemin yapılarının etrafı surlarla çevrilidir. 1870 yılında Hisarlık'ta yapılan kazılarda 1873 yılında Hisarlı tepesinin 8,5 metre derinliğinde Priamos'un hazinesi olarak adlandırılan altın, gümüş ve tunçtan yapılmış 8830 eser bulunmuştur. II. Troia dönemini işaret eden bu tabaka MÖ 2600-2200 yıllarına denk gelmektedir. Osmanlı imparatorluğundan izin alınmadan yapılan bu kazıda

⁶⁹ A. Gözlü, agm. , s 624-625.

⁷⁰ A. Gözlü, D. Yılmazcan, age. , s 4-5.

ortaya çıkarılan eserlerin tümü Atina'ya götürülmüştür. Bu eserler “Troia Hazinesi” adı altında Avrupa ve Amerika'nın müzelerine dağıtılmıştır. Ancak bu eserlerin çoğu Rusya'da bulunan Puşkin Müzesinde ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunmaktadır.⁷¹ Tüm bunların yanında Tunç Çağı ile birlikte ekonomik, kültürel alanda yenilikler ve belli ilerlemeler yaşanmıştır. Aynı zamanda Ege'de ilk şehirler Tunç Çağı Dönemi ile birlikte kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemin başlaması ile Girit Adası'nda doğu uygarlıkları ile kalay-bakır ticaretinde köprü vazifesi görmüştür. Bakır ve kalay Girit ve Ege kıyılarında olmadığı için Batı'da ki İber Yarımadası başta olmak üzere Bohemya ve Galler gibi uzak ülkelerden gelen kalay ile Kıbrıs Adası'ndan temin edilen bakır'ın kesiştiği yer Girit Adası olduğundan dolayı burada atölyeler kurulmuş ve bakır işlenerek tunç haline getirilmiştir. Kısacası kalay'ın ulaşımında Girit aracı olmuş ve Yakındoğu'nun en önemli ticari kaynağını elinde tutmayı başarmıştır. Kısacası Girit Adası, Kıbrıs'a gelen bakır da hem üreticisi hem de aracısı olmuştur. bu da ileri ki dönemlerde Girit Adası'nın stratejik konumu açısından önemli bir uygarlığın temellerinin atıldığı yer haline gelmesini sağlamıştır.⁷²

Girit Adası'nda ise Tunç Çağı iki dönemde incelenmektedir. İlk Saraylar Dönemi(MÖ 1900-1700) ve İkinci Saraylar Dönemi(MÖ 1700-1450) olarak iki gruba ayrılmıştır. İlk Saraylar Dönemi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu sarayların bir istila ya da deprem sonucu yıkıldığı düşünülmektedir. İlk Saraylar dönemi gösterişsiz bir yapıya sahipken, İkinci Saraylar Dönemin de ise daha büyük ve görkemli yapılarıdır. Knossos Bölgesi'nde yer alan saray ilk olarak MÖ 1900 yılında inşa edilmiştir. Fakat sarayın temellerinin altında eski yerleşim tabakaları bulunmuştur. MÖ 1450/1400 yılları arasında tekrardan bir deprem ya da istila gerçekleşmiş ve Girit Adası'nda ki saraylar tekrardan yıkılmıştır. İkinci kez sarayların yıkılması ile Girit Uygarlığı çöküş evresine geçmiştir. Girit Uygarlığı'nın yıkılmasına neden olan olay Thera(Santorini) Adası'nda vuku bulan yanardağ patlaması sonucuna depremler yaşanmış ve sonucunda Minos Uygarlığı yıkılmıştır. İlerleyen süreçlerde ise MÖ 13. yüzyılın sonlarında zayıflamaya başlayan Knossos terk edilmiştir. MÖ 2.binyılın ikinci yarısında ise vazo süslemeleri, fresk ve yazı da görülen bazı ayrıntılar Akha kültürü ile benzerlikler olduğu fark edilmiştir. Bu eşyalar ve yazıda görülen benzerlikler Girit Adası'nda Akha gücünün olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda Girit'in Tunç Çağı kültürü, mimari, vazo sanatı, heykeltıraş ve resim sanatında gösterdiği gibi Batı Uygarlığı'nın çekirdeğini

⁷¹ O. Tekin, *age.* , s 44-45.

⁷² A. Gözülü, D. Yılmazcan, *age.* , s. 40-41.

oluşturmuştur. Ayrıca bunun gelişmesinde Yakındoğu ve Mezopotamya Uygarlıkları'nın da etkisi büyüktür.⁷³ Tunç Çağı ile birlikte gelişmeye başlayan Girit Adası'nda özellikle mimari yapılar ve kült merkezleri yıllarca önemini korumuş ve Orta Tunç Çağı'nın en önemli kült merkezi olan İda Mağarası, Roma dönemine kadar önemini korumayı başarmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Tunç Çağı'nın dini ve kültürel yapısı ileride bu adaya hâkim olmuş ve Yunan Uygarlığı'nın da dini ve kültürel yaşamında büyük bir rol oynamıştır.⁷⁴ MÖ 1200-800 yıllarında Girit Adası'nın durumu hakkında yapılan araştırmalar özellikle 1960-1970 senelerin de daha fazla önem kazanmıştır. 1952 yılında Desborouh's ile birlikte başlayan araştırma da Protogeometrik çömlekçilik ve diğer arkeolojik verileri incelenmiştir. Yapılmış olan bu araştırma sayesinde adanın MÖ 1200-800 yılları arasında yaşanan kültürel yapısı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.⁷⁵ 1980 ve 1990 yıllarından yapılan araştırmalar sonucunda Minos dini hakkında daha somut bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında Minos kültür ve ideolojisinde bir takım değişiklikler keşfedilmiştir. Tunç Çağından sonra Erken Demir Çağında başta kültürel yapısı olmak üzere ölü gömme adetlerine fazlasıyla önem verildiği görülmüştür. Kısacası Demir Çağı, Tunç Çağının devamı ve hatta kültürel açıdan daha da ilerlediği bir çağ olmuştur.⁷⁶

Tunç Çağını sonlandıran durum ise MÖ 12. yüzyıl da Doğu Akdeniz de vuku bulan bir felakettir. Uygarlıklar açısından bir dönüm noktası olarak görülen bu felaket bazı uygarlıklar için bir yıkım bazı uygarlıklar içinse çok önemli olayların başlangıcı olmuştur. Özellikle İsrail, Yunan ve Roma Uygarlıkları için bir dönüm noktası olmuştur. Tunç Çağı'ndan, Demir Çağına geçişte bazı uygarlıklar MÖ 1200 yıllarında yok olmuştur. Ayrıca Ege de Miken uygarlıklarının yaptırmış olduğu Minos'dan kalma saraylar yıkılmıştır. Bu dönem süresince birçok şehir istila edilmiş ve Tunç Çağı Uygarlıklarından olan Yunanistan, Anadolu ve Güney Kenan gibi uygarlıklar yağmalanıp yok edilme durumuna gelmiştir. MÖ 13.yüzyıl sonu 12.yüzyıl başlarında özellikle Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki tüm uygarlıklar yok olma seviyesine gelmiş ve birçok saray yıkılmış ve birçoğu tekrardan inşa edilememiştir.⁷⁷ Bu yaşanan felaketin insan eliyle bir istila sonucu mu olduğu ya da büyük bir doğal afet sonucunda olduğu mu? İhtimalleri

⁷³ O. Tekin, *age.*, s. 46-47.

⁷⁴ Mieke Pren, *Cretan Sanctuaries And Cults*, (Ed. H.S. Versnel, D. Frankfurter AND J. Hahn), Brill Leiden, Boston 2005, s. 3-4.

⁷⁵ M. Pren, *age.*, s. 5.

⁷⁶ M. Pren, *age.*, s. 7.

⁷⁷ Robert Drews, *Tunç Çağının Sonu*, (Çev. Tolga Ersoy, Gürkan Ergin), İstanbul 2014, s. 3-4.

üzerine durulmuş ve birçok arkeolog tarafından yapılan araştırmalar sonucunda yaşanan bu yıkımların doğal afet sonucu gerçekleştiği kanaatine varılmıştır. Özellikle altı arkeolog bu yıkımların Genç Tunç Çağı'nda vuku bulan bir doğal afet (sel, deprem, vb..) sonucunda olduğunu kanısına varmıştır. Diğer iki arkeolog ise Genç Tunç Çağı yerleşim yerlerinin yıkan depremin sonucunda⁷⁸ bundan kaynaklı yangınların olduğu ve bu da diğer önemli yerleşim yerlerini yok sonucuna varmıştır. Bu sonuçlar belli bir temele dayandırabiliyordu. Özellikle anlattığımız Girit Adası'nın, Knossos Bölgesi'nin kazı çalışmalarını yapan arkeolog Sir Arthur Evans, Knossos Sarayı'nı yıkan yangın için depremden kaynaklı bir sonuç olduğunu savunmuştur. Kendi düşüncesi ise şu şekildedir: MÖ 1400 yıllarında orta derecede bir deprem, *Notios* adı verilen güney rüzgârının estiği bir Mart gününde Knossos'u sarmıştı. Kandiller devrilmiş, şehrin sokaklarında yangınlar çıkmıştı. *Notios* alevleri ise Knossos Sarayına kadar ulaşmış ve tüm sarayı sarıp büyük bir kısmını tahrip etmişti. Bunun sonucunda ise Kral, sarayı terk edip sarayın idaresini Mykenai Bölgesine taşımaya karar vermiştir.⁷⁹ Genç Tunç Çağı'nın en ihtişamlı saraylarından olan Knossos bile bu felaket sürecinde tahrip edilmiş ancak yıkım MÖ 12. yüzyılda değil MÖ 14. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu sonuca ise yapılan arkeolojik çalışmalar ardından bulunan kalıntıların Geç Minos IIIB ve IIIC Dönemlerine ait olduğu sonucuna varılıp, yıkım hakkında bir kanıya varılabilmektedir.

1.4. Demir Çağı

Eski Çağ döneminde, yerleşik toplumların, kültürel açıdan kendilerini diğer uygarlıklardan üstün yapan en önemli özellik maden işçiliği idi. Yakınoğu, Anadolu ve Trans Kafkasya'da köklü bir geçmişe sahip olan maden işçiliği Levant Bölgesinde yapılan arkeolojik çalışmaların sonuçlarında geleneksel olarak MÖ 1000 yıllarında Yakınoğu'nun tam anlamıyla Demir Çağı'na girdiği anlaşılmıştır.⁸⁰ Ayrıca bu bilgi diğer arkeolojik verilerle de desteklenmiştir. Yakınoğu'da MÖ 12. yüzyılda bütün silahların %3'ü demirden, gerisi ise tunçtan yapılmıştır. MÖ 11. yüzyılda ise bu oran,

⁷⁸ R. Drews, *age.*, s. 35.

⁷⁹ R. Drews, *age.*, s. 37.

⁸⁰ Hakkı Fahri, Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S. 1, 2007, s. 503.

%20'lik bir atılımla 6.6 oranında yükselmiş ve MÖ 10. yüzyılda 16.6'lık bir büyüme ile %50'yi aşmıştır.⁸¹ Bu dönem de demir, tunçtan çok daha değerli bir maden iken kullanım açısından çok fazla talep edilmesinden dolayı ilerleyen dönemlerde ucuzlamıştır. Ucuz olmasının temel nedenleri arasında; demir cevherinin yer kabuğundaki madenler arasında %7'lik oranıyla bakırdan 10.000 en yoğun maden cevheri olması gösterilebilir.⁸²

Demir kullanımı genellikle Orta, Doğu ve Güneydoğu Toroslar'da ki Lübnan sediri (*Cedrus libani*), Toros köknarı (*Abies cilicia*), saçlı meşe (*Quercus cerris*) ve tüylü meşe (*Quercus pubescens*) gibi geniş baltalıklar sağlayan aynı bitki türlerinin olduğu, üretimi kültürler tarafından kullanılmıştır. Üretim için hammadde sağlayan bu türün bölgeleri kontrol altına alınmasının ardından Girit, Kıbrıs, Filistin, Suriye daha sonra Mezopotamya ve İran ile Kafkasya'da demir üretimi ve kullanımı artmıştır. Demir üretimi hakkındaki bilgilerin kökeni ise; Boğazköy tabletleri, Homeros, Herodotos, Apollonios Rhodios ve Tevrat'a kadar dayanmaktadır. Tevrat'ta anlatıldığı üzere İsrailoğulları'nın Kralı Süleyman'ın (MÖ 965– 931) tapınağının yapımında, tanrı (Yehova) İsrailoğulları'na demir kullanmayı yasaklamıştır.⁸³ Bu demir yasağı üzerine değerlendirme yapanlar ise Sami ya da Yahudi kavmine bağlı olmayan ve savaşçı bir halk olan Philistlerin, İbranilere demirden alet üretmeyi yasaklayarak güçsüz bıraktıkları yönünde bir hikâye uydurmuşlardır. Bu hikâyeye göre; Kuzeyden gelerek (bazı araştırmacılara göre Girit'ten) ülkeyi istila eden Philistler, demir işleme bilgisini beraberlerinde getirmişler ve kendi çıkarları için kullanmışlardır. Bunun da ötesinde Filistinliler demir işlemeyi sadece kendi işlemelerine alarak, Yahudi halkını ekonomik ve askeri açıdan baskı altına almayı amaçlamışlardır. Bu görüşü destekleyen bir diğer bilgi ise yapılan arkeolojik çalışmaların ardından bulunan ve MÖ 9. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen demir orakların ortaya çıkması bu bilgileri desteklemektedir.⁸⁴ Tüm bu bilgilerin doğrultusunda varılabilecek sonuç ise; MÖ 12. yüzyıl öncesine ait nadir de olsa demir buluntularının varlığının görüldüğü ve Anadolu için, Hitit İmparatorluk Devri dâhil, tüm Hitit dönemi kesinlikle Tunç Çağı'na ait olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Hitit, klasik Eski Mısır, Minos, Miken ve nispeten Mezopotamya ve Levant Uygarlıkları bir arada incelendiklerinde, çoğu kez “*Tunç Çağları İmparatorlukları*” ifadesiyle anılmaktadırlar.

⁸¹ Colin Mcevedy, *İlkçağ Tarih Atlası*, (Çev. Ayşen Anadol), 2005, s. 44.

⁸² H. F. Özdemir, agm. , s. 503.

⁸³ H. F. Özdemir, agm. , s. 503.

⁸⁴ H. F. Özdemir, agm. , s. 504.

Kısacası Minos Uygarlığı'nın Tunç Dönemi hariç diğer dönemleri ile ilgili tam bir bilgi bulunamayıp diğer dönemlerin devamı olarak tarihe geçmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MİNOS UYGARLIĞI'NIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

2.1. Minos Seramikleri ve Freskleri

2.1.1. Seramikler

İnsanoğlunun tarihsel süreci binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. İnsanlık tarihi ile ilgili bilgilere ulaşmak ise kolay olmamış ve yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde belli başlı bulgulara rastlanılmıştır. Bu bulgular, yapılan diğer araştırmalara eklenmiş ve insanoğlunun diğer canlı türlerine göre zekâ olarak daha üstün olmaları ve aynı zamanda hayatta kalabilmek için birtakım aletler yapıp yaşamlarını kolaylaştırdıkları görülmüştür. Özellikle yazının icadı ile birlikte, kil tabletler dışında üzerine yazı yazılacak farklı malzemeler yapılmaya başlanmıştır. Kullanılan malzemeler amaca göre çeşitlilik göstermiştir. Ancak bu malzemelerin, ucuz ve kullanışlı olması tercih edilmiştir. Bu yapılan malzemelerin içerisinde en önemli yere sahip olanı ise seramiklerdir. Yaşamlarını kolaylaştırabilmek adına yapmış oldukları bu aletlerin içerisinde önemli bir yere sahip olan seramikler, kendi yaşamları için kullandıkları ve uygarlığın gelişmesiyle birlikte diğer medeniyetler ile gerçekleşen ticari alışverişlerde malları, getirip götürme açısından da kolaylık sağlamıştır.⁸⁵

Topraktan yapılan bu ürünün işçiliği basit ve aynı zamanda çabuk kırılan bir yapıya sahiptir. Seramiklerin yapımında kullanılan ham madde sayesinde, seramiklerin çürüyüp yok olma gibi bir ihtimali söz konusu olmamıştır. Bunun sonucunda da pişirilmiş kil uzun süre dayanmakta ve kırık dahi olsa o yerleşim yeri hakkında, insanların kültürleri ve yaşayışları ile ilgili bilgi edinmemizi sağlamaktadır.⁸⁶ Seramik, MÖ 8. binyılın sonlarına doğru toprak ve suyu karıştırarak çamur haline getirip elde şekillendirdikten sonra ateşte pişirmenin keşfedilmesi ile ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde yemekleri pişirme, servis etme, ürünleri depolama amacı ile kullanılırken, ilerleyen zamanlarda ise oyuncak, heykel, takı ve yazı yazma gibi pek çok amaç için kullanılmış olan seramikler, tüm uygarlıklarda görülmüştür. Yıllarca bozulmadan günümüze kadar gelen seramikler üzerinde yer alan yazı, resim ve semboller bizlere bu uygarlıkların

⁸⁵ M. Çakı, agt. , s. 3.

⁸⁶ A. M. Mansel, *age.* , s. 12.

yaşam tarzları ve kültürleri hakkında bilgiler vermiş ve tarihin sırlarının çözülmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, kazı çalışmaları 'nın ardından bulunan seramik amforalar ise antik şehirlerin ticaret yollarının incelenmesinde olanak sağlamıştır.(Bkz: Resim 17)

Resim 17. Ticaret için kullanılan seramik amforalar.
<https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-10730/amfora/>

Bulunan seramikler sayesinde Minos Uygarlığı'nın Neolitik Dönem Öncesine kadar varlığının olabileceği sonucuna varılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Minos halkının, seramik yapımında ilkel bir düzeyde olduğu ve yaşamlarını avcılık-toplayıcılıkla geçindirdikleri anlaşılmıştır. Bu bilgiyi destekleyen bir çalışma ise Dolni Vestonici Venüs'ün yapmış olduğu kazıda bulduğu kil 'e bir test uygulamış ve bunun sonucunda, Neolitik Dönem Öncesi seramik yapımının olduğu kanısına varılmıştır.⁸⁷ Girit Adası'nda seramik yapma ihtiyacı ise her türlü bitkinin yetişmesi ve halkın ilerleyen zamanlarda yerleşik düzene geçip tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlaması tam bir devrim niteliğinde olmuş ve besin bolluğu sağlamıştır. Bunun sonucunda Neolitik Dönem ile birlikte insanların yaşamlarını kolaylaştırma adına yapmış oldukları temel ihtiyaçlarını saklayabilmek için yapılmış olan seramikler, ayrıca tüm besinlerinde bir nevi saklama kabı olmuştur. Buna ek olarak uygarlıklar arasında yapılan ticari alışveriş esnasında giden ürünlerin muhafaza edilmesinde de çok önemli bir yere sahip olmuştur.⁸⁸ (Bkz: Resim 18)

⁸⁷ M. Çakı, agt. , s. 5-6.

⁸⁸ M. Çakı, agt. , s. 7.

Resim 18. Pitos Saklama Kabı
<https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-10777/malia-yerleskesi/>

Yaşanan ticari ilişkiler sonucunda tüm uygarlıklarda bu seramikler görülmüştür. Ancak her Neolitik toplumda seramik yapımı ile ilgili bilgi bulunamamıştır. Çünkü genellikle bir yerde yapılan seramik, ticari ilişkiler aracılığı ile başka uygarlıklarda da görülmüştür. Aynı zamanda ne kadar uygarlık varsa o kadar da seramik yapımı ve yöntemi ile ilgili bilgi bulunmaktaydı. Yapılan seramikler aynı konu üzerine yapılıyor gibi görünse de farklı yöntem ve gelenekler üzerine yapılıp nesilden nesille aktarılmıştır. İnsanlık tarihi için önemli bir yere sahip olan seramiklerin, nerede ve ne zaman yapıldığı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat ilerleyen dönemlerde yapılan araştırmalar neticesinde seramik yapımının farklı bölgelerde, farklı zaman dilimlerinde gelişme gösterdiği sonucuna varılmıştır. Kısacası, seramiğin herhangi bir uygarlığa ya da kültüre mal etmek doğru bir yaklaşım değildir. Bazı uygarlıklarda seramik yapımı ilk dönemlerden itibaren görülürken, bazı uygarlıklarda ise ileri ki dönemlerden itibaren görüldüğü tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar ışığında ilk dönemlerden itibaren seramik yapımı ile uğraşan uygarlıkların diğer uygarlıklara nazaran sanat açısından daha ileri de olduğu sonucuna varılmıştır. Tüm bu araştırmaların yanında seramik yapımının nasıl yayıldığı hakkında bilgi verilecek olursa; bu yayılma iki şekilde gerçekleşmiştir. İlki, bir kültürde üretilen kap-kaçakların başka bir kültürde ticaret aracılığıyla, malların bu seramikler içerisinde gitmesi sonucunda gerçekleşmiştir. İkincisi ise seramik yapımı ile uğraşan

bireylerin, başka bir topluma geçimini sağlama amacıyla gitmeleri ve bu vasıtasıyla seramik geleneğini başka ülkelere taşınması ile gerçeklemiştir.⁸⁹

Girit Adasında ise seramik yapımı MÖ 3000 yılında başlamıştır. Neolitik Dönemin getirmiş olduğu yerleşik hayatın sonuçları arasında yer alan seramik yapımı, zengin bir kültürün ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Cooper'in yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Minos kültürü için "*History of Pottery*" adlı kitabında Girit Adası'nda ilk seramik yapımının genellikle taş vazolardan oluştuğu belirtilmiştir. Bu vazoların yapımında steatit, stalogmit, kireç taşı, şist gibi Girit coğrafyasından çıkartılan taşlar kullanılmıştır. Sıklıkla görülen taş kapları ise kuş yuvasını andıran "*Kompakt*" formunda olup, Mokhlos Bölgesi'nde yapılan bir kazı çalışmasının ardından yer alan bir mezarın içerisinde bulunan vazo, bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır. MÖ 2500 yıllarına denk gelen bu vazo, adak eşyası olarak kullanılmıştır. Ayrıca en eski vazo ve kavanozlar, Kyklad Adaları'nda yapılan vazolarla neredeyse birebir benzerlik gösterip, üçgen ve spiral kabartmalar ile süslenmiştir. Taş vazolar dışında "*Kernos*" adı verilen vazolarda bulunmaktaydı. Bu vazolar, koyu çakılı bir hammaddeden yapılmış olup yuvarlak ya da oval bir yapıya sahiplerdi. Arthur Evans'a göre bu kaplar Ana tanrıça Rhea kültü için kullanılmıştır.⁹⁰ Bunun yanında tahıl ve sıvı ürünlerinde de taşındığı bu kaplar, Mallia Bölgesi'nde bulunmuş ve tanrıçalara sunu olarak kullanılmıştır.⁹¹ (Bkz: Resim 19)

Resim 19. Kenos Tipi Vazolar

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/256548>

⁸⁹ M. Çakı, agt. , s. 9.

⁹⁰ A. Gözlü, D. Yıldızcan, *age.* , s. 81-82.

⁹¹ A. Gözlü, D. Yıldızcan, *age.* , s. 83.

İkinci Saraylar Dönemi ise Girit'in sanat alanında daha da ilerlediği bir dönem olmuştur. Natüralizmin yaygın olduğu bu toplumun sanat eserleri içerisinde yer alan duvar resimlerinde, seramiklerde ve vazolarda coğrafi yapısını yansıtan hayvan ve bitki resimleri yer almıştır. Yapmış oldukları bir vazo da toprak rengi boyanın üzerinde bir demet beyaz zambak, biraz safran ya da süsen çiçeği, çiçek açmış zeytin dalı, ahtapotun kolları, yunus balıkları, denizyıldızı, uçan balık, kızıl böceklerinden oluşmuş bir halka halinde betimlemeler görülmüştür. Aynı zamanda mavi bir maymunun safran topladığı, kayalara mavi kuşların konduğu gerçek dışı resimlerde yer almaktaydı.⁹²(Bkz: Resim 20)

Resim 20. Bitki ve Hayvan Sembollerinin Olduğu Minos Vazoları, Heraklion Müzesi
https://www.tripadvisor.ca/ShowUserReviews-g189417-d195895-r931071070-Heraklion_Archaeological_Museum-Heraklion_Crete.html

Minos seramikleri çoğunlukla sade bir tarzda yapılmıştır. Bunun yanı sıra, toplumun yapısını seramikler aracılığıyla aktarmaya çalışmışlardır. Ancak Girit, seramik sanatında hiçbir zaman halkı resmetmemiş ve genellikle doğayı yansıtan betimlemelere yer vermiştir. Ayrıca seramikler dışında belli motiflere yer veren Minos halkı, lahitler, libasyon kaplar, kurban masası, kernos adını verdikleri çanaklar, kült amaçlı kullanılan kaplar, çan şeklinde yapılmış idoller ve heykelcikler de Minos sanatında seramiğin yeri ve önemini en güzel açıdan değerlendirmemizi sağlamıştır.⁹³ Minos kültürü, Anadolu kronolojisinden farklı olarak Erken, Orta ve Geç Minos seramikleri olarak üç ayrı döneme ayrılmıştır. İlk dönemlerde yapılan seramiklerde genellikle geometrik çizimler kullanılmış ve sade bir üslup izlenmiştir.⁹⁴ Eski Saraylar Dönemi'nin sonlarına doğru daha renkli ve belli teknik gerektiren, Minos kültürünün bir yansıması olan “Kameras”

⁹² F. Braduel, *age.* , 2021, s. 167.

⁹³ M. Çakı, *agt.* , s. 30.

⁹⁴ A. Gözlü, *age.* , s. 2.

tekniki kullanılmıştır. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi ise, bugünkü Kameron kasabası civarında bir mağarada bulunmuş olmasıdır. Bu teknik, kil yaşı iken kabın yüzeyine çıkıntı şeklinde küçük parçacıklar eklemeye ile yapılmaktaydı.⁹⁵ Ayrıca, siyah zemin üzerine kırmızı ve beyaz renklerle boyanmış spiral ve eğri motiflerin yer aldığı seramikler kap formları, testi, fincan, ayaklı meyvelik, küçük ve büyük pithoslar da yer almaktaydı.⁹⁶ Ayrıca Kameron tekniği ile yapılan seramiğin, Phaistos Sarayı'ndan geldiği düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyen bilgi, Doro Levi'nin başkanlığında yapılmış olan kazıların sonucunda bu sarayda Kameron tekniği ve buna benzer birden fazla kabın bulunmuş olması bu düşünceyi desteklemektedir.⁹⁷ (Bkz: Resim 21)

Resim 21. Kameron Meyve Standı, Heraklion Arkeoloji Müzesi
<http://arthistoryresources.net/greek-art-archaeology-2016/minoan-pottery-middle.html>

Orta Minos Dönemi'nde ise seramik yapımı daha da gelişmiş ve parlak kazı bezemeli yapıda seramikler yapılmıştır. Orta Minos Dönemi'nde inşa edilmiş saraylar aracılığı ile seramik yapımı daha da önem kazanmıştır. Bu seramikler içerisinde en yaygın olan süsleme tekniği ise "Barbotin" idi.⁹⁸ Yeni Saraylar Dönemi'nde ise Kameron tarzı seramikler ortadan kalkmış yerine koyu zemin üzerine açık renk uygulanan beyaz spiraller, şeritler ve nokta kabartmalar kullanılan yeni bir tarza geçilmiştir.⁹⁹ Ayrıca yapılan seramikler daha renkli olup, bu kapların üzerinde kıvrımlı çizimler, tekerlek şeklinde çember betimlemeler görülmüştür. Yapılan bu betimlemelerin dışında, Minos kültürünün günlük yaşantısını yansıtan, natüralist bir üsluba sahip midye kabukları,

⁹⁵ Stylianos Alexsiou, *Minos Uygarlığı*, (Çev. Elif Tül Tulumay), 1991 İstanbul, s. 30.

⁹⁶ A. Gözlü, *age.*, s. 1.

⁹⁷ S. Alexiou, *age.*, s. 30.

⁹⁸ *Barbotin tekniği; Seramik sanatında, hamur henüz yaşken kabın yüzeyine çıkıntı şeklinde küçük parçacıklar eklenerek yapılan süsleme tekniği olup, bu teknik, kil yaşı iken kabın yüzeyine çıkıntı şeklinde küçük parçacıklar eklemeye ile yapılırdı. Bkz. Ahmet Gözlü, *age.*, s. 2.

⁹⁹ A. Gözlü, *age.*, s. 3.

ahtapot ve bitki gibi betimlemelere de yer verilmiştir. Geç Minos Dönemi'nde ise kırmızı siyah renkli lekeler şeklinde bezemeli seramikler yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde seramik formları daha da gelişmiş ve bunun yanı sıra kadın idolleri, hayvan ve kuş heykelleri gibi adak eşyaları da yapılmıştır.¹⁰⁰

Girit şehirlerinin mimari yapısı ve seramiklerini incelediğimizde, Geç Minos III Dönemi'nde, Minos sanatının eskisinden daha iyi bir konuma geldiğini ve Evans ve Pendlebury'nin yazmış olduğu kitaplarından anlaşılacağı üzere MÖ 14. ve 13. yüzyıl dönemlerinde Girit Adası'nın sanat açısından daha iyi bir konuma geldiği, yazmış oldukları bilgilerden anlaşılmaktadır. Geç Minos IIIA ve IIIB dönem aralıklarında ise Giritliler'in kendilerini geliştirmek için birçok girişimde buldukları ve Philip Betancourt'un yapmış olduğu araştırmalar sonucunda MÖ 13.yüzyıl'da yapılan Minos seramiklerinin endüstri açısından bir çığır açtığını dile getirmiştir. Bulunan seramiklerin özellikle "*Krater*" ile kaplı olup ayrıca bunların yanında binlerce üzengi kulplu kap bulunduğu da bu bilgiler içerisindedir.¹⁰¹

Tüm bulunan bu kaplar (şarap, zeytinyağı, merhem ya da kokulu yağ) ihracatının bu topraklarda yapıldığının birer kanıtı olmuştur. Aynı zamanda Girit Adası'nda bulunan Geç Minos IIIB Dönemine ait yazılı bir belgede diğer yerleşim bölgelerinde de seramiklerin bulunduğu da yer almaktaydı. Girit Adası'nın batısında yer alan Hanya Bölgesi (klasik dönem Kydonia'sı) Yunan-İsveç ekibi tarafından kazılmış ve MÖ 13. yüzyılın önemli şehir merkezlerinden biri olduğu tespit edilmiştir. Bu bölgede bulunmuş birden fazla Geç Minos IIIB Dönemine ait seramiklerin bulunmuş olması ihracatın buradan yapıldığının bir kanıtıdır.¹⁰² İlerleyen süreçlerde yapılan tüm bu betimlemelerin dışında Minos kültürünün günlük yaşantısını anlatan midye kabukları, ahtapot ve bitki betimlemeleri natüralist bir üsluba sahipti.¹⁰³ Bunun sonucunda ise "*deniz üslubu*" ve "*bitki üslubu*" kullanılarak Minos sanatında daha canlı, somut nesleler yapılarak yeni bir döneme geçilmiştir.¹⁰⁴ Bitki üslubunun en güzel örneği ise Knossos Sarayında bulunan ve Amnisos'un zambaklı duvar resmini anımsatan, beyaz zambaklı kaplardır. Ayrıca bu betimlemelerin dışında Mısır ile olan ticari ve kültürel etkileşimlerinin bir göstergesi

¹⁰⁰ M. Çakı, agt. , s. 27-28.

¹⁰¹ R. Drews, *age.* , s. 29.

^{102*} (v)anaks; Lienar b tabletlerinde geçen kral ya da sarayın hükümdarı anlamına gelmektedir. Bkz: R. Drew, *age.* , s. 29.

R. Drew, *age.* , s. 29.

¹⁰³ A. Turani, *age.* , s. 133-135.

¹⁰⁴ S. Alexiou, *age.* , s. 56.

olarak, papirüs bitkisi de sıklıkla resmedilmiştir. Bitki üslubunun yer aldığı sanat eserleri Tyllisoi, Niru ve Vathypetroi şehirlerinde yapılan kazılar sonucunda bulunmuştur. Bu bitki üslubunun en güzel örneği Phaistos Bölgesi'nde bulunan ince yapraklarla kaplanmış bir sürahi modelidir. Deniz üslubu ise özellikle yandan emzikli kaplar ve sürahilerde kullanılmış olup, üzerlerinde ahtapot, denizyıldızları, midyeler ve deniz yosunları betimlenmiştir. Ayrıca Gurnia Bölgesi'nde yapılan kazı çalışmalarında çıkan eserlerin içerisinde üzengi vazo yüzeyine yapılmış kolları ile vazoyu çevreleyen ahtapot resimler yer almaktaydı.¹⁰⁵ (Bkz: Resim 22 ve 23)

Resim 22. Stilize yaprak desenli küçük küpler, MÖ 1500-1400
<https://www.meisterdrucke.com.tr/sanatci/Minoan/2.html>

Resim 23. Ahtapot Betimlemeli Vazo
<https://arkeofili.com/girit-uygarliginin-yukselisi-ve-cokusu/>

Tüm bu önemli eserler ile birlikte ayrıca Girit sanatını yansıtan 3 önemli eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki; atletler vazosu, ikincisi hasatçılar vazosu ve en sonuncusu ise kılıçlı bir asker tarafından kurban edildiği düşünülen boğaya ait deri yapılı bina önünde asılı krala sunulan bir kadehtir. Atletler vazosunda boğa oyunları ve boks karşılaşmaları betimlenmiştir. Sanata ayrı bir önem veren Girit halkı, müziğe verdiği

¹⁰⁵ S. Alexiou, *age.*, s. 57.

önemi ise hasatçılar vazosunda yansıtmıştır. Bu vazonun üzerinde hasatla birlikte tören'i anlatırken, bir kral ya da rahip yer almaktadır. Asalı olan adamın önünde elinde orak ya da üç uçlu yaba olan erkeğin müzik eşliğinde şarkı söyleyen bir grupla beraber yürüdüğü betimlenmiştir.¹⁰⁶ (Bkz: Resim 24)

Resim 24. Hasatçılar vazosu

<https://www.meisterdrucke.com.tr/sanatci/Minoan.html>

Uygarlığı boyunca sanata önem veren Minos, kültürel açıdan diğer uygarlıkları etkilemiş ve sanat eserlerinde Minos etkisi görülmüştür. Minos'dan sonra gelen Miken Uygarlığı ise kültürel açıdan Minos'un devamı olmuş ve yapmış oldukları seramik yapılarında benzerlikler görülmüştür. Ancak Minos Uygarlığı barışçıl bir toplum iken Mikenlerin savaşçı bir toplum olması elbette sanat eserlerinde de farklı bir tarzda yansımıştır.

2.1.2. Freskler

Antik dönemlerde fresk yapım teknikleriyle ilgili en erken kayıtlar, yazılı kaynaklar aracılığıyla MÖ 4. yüzyıl dönemlerine kadar dayanmaktadır.¹⁰⁷ Freskler hakkında en fazla bilgi ise Roma Dönemi'nde yer alıp aynı zamanda sanatsal açıdan ilerlemesinde Minos kültürünün büyük bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Antik kaynaklara ve günümüz araştırmalarına göre sıva üzerine yapılan duvar resimleri, fresk olarak adlandırılmaktadır.¹⁰⁸ İlk fresk örneklerine ise Çatalhöyük de rastlanılmış ve burada bulunan tapınakların duvarlarında genellikle av sahneleri, boğa tasviri ve ana

¹⁰⁶ M. A. Kaya, *age.*, 2020, s. 76-77.

¹⁰⁷ Fuat Yılmaz, "Antik Dönem Fresk Yapım Teknikleri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, Temmuz-2012, s. 96.

¹⁰⁸ F. Yılmaz, *agm.*, s. 96.

tanrıçanın doğum sahneleri betimlenmiştir. Minos Uygarlığı'nın bilinen en güzel fresk örneği ise Boğa tasviri olup, Girit fresklerinin kökenini oluşturmaktadır. MÖ 17.yüzyılda görülmüş olan Minos freski MÖ 16.yüzyıl ile birlikte ilerleme kaydetmiştir.¹⁰⁹ Bu freskler anıtsal bir yapıda ve boğa sembollerinin de sanat eserlerinde bu kadar yer edinmesinin sebebi, Girit toplumu için boğa hayvanının bir kutsal değer atfetmesiydi. Buradan yola çıkılarak neredeyse tüm uygarlıklardan etkilenen Girit freskleri, köken bakımından Anadolu'dan esinlendiğini, yapılmış olan boğa figürlerinden anlamak mümkündür. (Bkz: Resim 25)

Resim 25. Kaurokathapsia (veya taurocatapsia) sahnesi, bir boğanın sırtına atlamaktan oluşan Girit sporu””” Kral Minos a Cnossos (Knossos) sarayından fresk. 1700-1400 M.Ö. Kandiye, Arkeoloji Müzesi
<https://www.meisterdrucke.com.tr/sanatci/Minoan.html>

MÖ 16.yüzyıl dönemlerinde fresklerin sayısı daha da artmış ve bu fresklerin bir kısmı minyatür tarzında, bir kısmı ise büyük şekilde yapılmıştır. Girit sanatında daha önce de söz edildiği üzere, natüralizm ön plandaydı ve ilk olarak natüralizm etkisi ile yapılan eserler görülmüş idi. Örneğin Amnisos Bölgesi'nde bulunan saksılar da zambaklar ve diğer çiçek demetleri yer almaktaydı.¹¹⁰ Buradan anlaşıldığı üzere, ilk zamanlarda fresklerin tabiat resimleri daha ön planda ve en ince ayrıntısına kadar çizildiği görülmektedir. Fakat ilerleyen zamanlarda bu fresklerde daha zarif bir şekilde çizimlere rastlanılmış ve eserlerde natüralist yansımaların yerine simetri ve dekoratif şekilde yapılara daha fazla önem verildiği görülmüştür. Natüralist geçişin bir örneği ise Knossos Sarayı'ndaki taht salonunda yer alan grifon ya da Hagia Triada'da bulunan taş lahit 'in

¹⁰⁹ A. Gözlü, *age.*, 2022, s. 91.

¹¹⁰ A. M. Mansel, *age.*, s.45.

üzerinde yer alan ölümler kültü ile ilgili olan sahne buna örnek gösterilebilir.¹¹¹ (Bkz: Resim 26)

Resim 26. Knossos sarayı grifon betimlemesi
<https://www.visionpubl.com/en/cities/the-palace-of-knossos/>

Yaşanan Thera patlaması sonucunda ayakta kalabilen Knossos Sarayı'ndan anlaşılacağı üzere her biri özenle boyanmış sayısız balkonu ve avlusu olan bu sarayın özellikle duvar ve koridorları bitki, hayvan, insan, dini tören ve adetlere dair ustaca boyanmış resimlerle süslenmiştir. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, Minos mimarisinin en önemli özelliği saraylara yapmış olduğu fresklerdi. Ancak ilerleyen dönemler de her şey de olduğu gibi fresklerde de ilerleme görülmüş ve MÖ 1600'lerden itibaren resimli freskler görülmeye başlanmıştır. Bu freskler en çok Knossos Sarayı'nda daha sonra ise Amnisos villasında ve Hagia Triada Sarayı'nda bulunmuştur.¹¹² (Bkz: Resim 27) Sarayları süsleyen freskler, ilerleyen dönemler içerisinde Ege dünyasında saray uygarlığının en büyük temsili haline gelmeyi başarmıştır.¹¹³

Resim 27. Hagia Triada Saray Fresklerinden(Kandiye Arkeoloji Müzesi)
<https://smarthistory.org/hagia-triada-sarcophagus/>

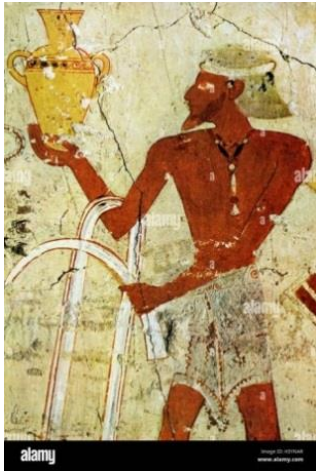
¹¹¹ A. M. Mansel, *age.*, s. 47.

¹¹² A. Gözlü, *agm.*, s. 629-630.

¹¹³ M. A. Kaya, *age.*, 2020, s.74.

Yapılan bazı freskler aynı zamanda Minos Uygarlığı'nın diğer uygarlıklarla olan ilişkilerinin de birer kanıtıdır. Bunun en güzel örneği, Mısır mezar duvarlarında, Girit Uygarlığı ile ilişkisinin olduğuna dair betimlemeler yer almaktaydı. Ayrıca villalar da bulunan duvarlarda, Girit Fresklerinden de Mısır Uygarlığı ile ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır. Mısır'ın en önde gelen şehirlerinden olan Teb Bölgesi'nde ortaya çıkan, mezar duvarlarında Girit resim sanatının etkileri görülmüştür. Örneğin; Nil nehrinin lotusları, su kuşları Girit resim sanatçısının dikkatini çekmiş ve eserlerinde bunları kullanmıştır.¹¹⁴ (Bkz: Resim 29-30)

Resim 29. Teb'den Mısır mezar duvar resmi
<https://www.meisterdrucke.com>

Resim 30. Su kuşu tasviri
<https://www.alamy.com/stock-photo/>

Ayrıca MÖ 2. binyıl da ticari ilişkilerde bulunmuş olmasının bir sonucu olarak deniz gücünde ilk sırada yer almıştır. Bununla birlikte Thria, Peloponisos, Milo, Kythira Adası, Girit denizci ve kolonları tarafından işgal edilmiştir. Giritli tüccarlar Anadolu sahilinde Miletos, Rodos, Kıbrıs ve Ugarit'e yerleşmiş ve Minos gemileri Malta, Sicilya ve Güney İtalya kıyılarına kadar ulaşmıştır. Tüm bunların sonucunda ise Ege Bölgesi'nde kültürel bir egemenlik sağlayıp sanat ve kültürünün buralara kadar yayılmasını sağlamıştır. Örneğin; Milo'da MÖ 17.yüzyılda tekrardan inşa edilen Filakopie Sarayı'nda yer alan uçan balık fresk ve sütunları ile kaplı ve ayrıca bu freskler Knossos Sarayı'nda yer alan bir freskin de kopyasıdır.¹¹⁵ (Bkz: Resim 31)

¹¹⁴ F. Braudel, *age.*, 2021, s. 60-61.

¹¹⁵ F. Braudel, *age.*, 2021, s. 154-155

Resim 31. Uçan balıkları tasvir eden fresk parçası (deniz kırlangıçları). Phylakopi'den (Melos adası), Atina Ulusal Müzesi
<https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Cycladic/1125246/Kiklad-sanat%C4%B1%3A-U%C3%A7an-bal%C4%B1klar%C4%B1-tasvir-eden-fresk-par%C3%A7as>

Minos toplumu hakkındaki tüm bilgilere neredeyse yapılan fresklerden öğrendiğimizi daha önceki bilgilerimizde yer vermiştik. Yapılan bu fresklerde, Minos halkının genellikle kendilerini narin, zarif, koyu renk saçları olan, atletik vücuda sahip bir şekilde betimledikleri görülmüştür. Aynı zamanda birçok sanat eserinde kişilerin seçkin bir sınıfa ait olduğuna dair de bir takım işaretler bulunmaktaydı. Bunlara örnek verecek olursak; birçok farklı renkte elbiseler ve beyaz bir ten bu işaretlerden birkaçıdır. Beyaz bir tene sahip olanlar, seçkin kimseler olarak görülmekle birlikte bunun yanına kıvrıkcık saçlar, mavi ve kırmızı renkte taçlar da leydiler'e özgü işaretler olduğu tespit edilmiştir. Minos sanatında çok önemli bir yere sahip olan "*Safran Toplayan Kızlar*" adlı freskin betimlemesinden bahsetmeden önce, Minos resim sanatında çokça karşılaştığımız safran çiçeğinin Minos toplumundaki yeri hakkında kısaca değinecek olursak; Girit'te özellikle kadınlar için safranın özel bir yeri vardı. A ve B vitamini bakımından zengin olan safranın Minos kadını tarafından bilinçli bir şekilde toplandığı ve tüketildiği, bununla birlikte safranın besin değerinin yanı sıra bir boya maddesi olarak kullanıldığı, betimlerde kadının elinin, ağzının ve dizinin sarı renginin safran çiçeğinden geldiği kanaatine varılmıştır.¹¹⁶ Yaklaşık olarak MÖ 1650 yıllarında tarihlenen "*Safran Toplayan Kızlar*" olarak adlandırılmış olan freskin büyük bir kısmı, Thera Adası'nın Akrotiri yerleşimindeki Xeste 3 yapısının doğu kısmındaki odasında bulunmuştur. Günümüzde Thera arkeolojik

¹¹⁶ A. Gözülü, agm. , s. 631-632.

müzesinde sergilenen freskte biri olgun diğeri genç olmak üzere iki figür betimlenmiştir. Betimin sağ tarafında genç bir kızın safran çiçeği toplarken görürken, sol tarafında ise kadın oturmuş bir şekilde toplanan çiçekler için sepet getirdiği görülmektedir. Çiçek toplayan genç kız'ın çiçekleri eğimli bir kayanın üzerinde topladığı görülmektedir.(Bkz: Resim 32)

Resim 32. Safran toplayan kızlar

<https://www.kaspersky.de/blog/santorini-akrotiri-excavations/7947/>

Yukarıdan anlaşıldığı üzere Minoslu kadınların özellikle safran çiçeğine karşı ayrı bir ilgilerinin oldukları yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Bunun bir diğer örneği; Akrotiri'de Xeste 3 binasının duvarından gelmektedir. Akrotiri fresklerinde, Knossos'un etkisi büyük bir oranda görülmektedir. Bu eserlerden biri olan ve Adorant(İbadetçiler) freski olarak adlandırılan betimlemede, kuzey duvarında üç kız tasvir edilmiştir. Safran çiçeğinin işaretleri, üç figürün de renkli kıyafetlerinde ve sahnede öne çıkan sembollerden anlaşılmıştır. Bu freskin ana konusunun bir ritüel sahnesi olduğu düşünülmektedir. Ritüelin baş katılımcısı, ortada görülen ve safran çiçeği açmış bir kayalığa oturmuş olan figür olup sağ tarafta yer alan genç, peçeli bir kız, solda ise daha olgun bir kadın yer almaktadır.¹¹⁷ Bir diğer figürde ise Knossos Sarayı'nda yer alan ve "Mavili Kadınlar" olarak adlandırılmış freskte üç dişil figür betimlenmiştir. Betimlemedeki figürler ise şu şekildedir; Beyaz tenli, ince belli, uzun boylu ve geniş omuzlu olup uzun ve gür saçlara sahip olan kadınların saçları genellikle yüzlerinin iki yanında kulaklarının önünden bukle şeklinde sağ omzundan beline kadar uzanmaktaydı.

¹¹⁷ A. Gözlü, agm. , s. 633-634.

Arthur Evans'ın “*Oturan Leydiler*” olarak adlandırdığı bu fresk, doğal ebatlarda olup üç ayrı figür de zengin işlemeli mavi kısa kollu kıyafetleri vardır.¹¹⁸ (Bkz: Resim 33)

Resim 33. Oturan Leydiler

<https://www.ancient-origins.net/artifacts-other-artifacts/ladies-blue-0011518>

Kısaca, Minos sanatı ilk dönemlerde sade ve geçim kaynakları üzerine tasvirler yer alırken, ilerleyen süreçlerde yapılan ticari faaliyetlerin getirmiş olduğu kültürel bir senfoni sonucunda kendini sanat alanında daha da geliştirerek çizimlerini değiştirmiş ve daha sanatsal bir şekilde betimlemelerde bulunmuştur. Seramik ile başlayan sanat eseri çalışmalarında halkın yaşam tarzı dışında neredeyse tüm yaşamlarını bu eserlerde yansıtmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda yapılan arkeolojik çalışmaların ardından bulunan başta seramikler olmak üzere, mühür, mezar odaların çıkan idoller ve duvar resimleri bu uygarlık hakkında tam anlamıyla net bir bilgiye ulaştırmasa da bilgi sahibi olmamızda önemli bir etkise sahip olmuştur.

¹¹⁸ A. Gözlu, agm. , s. 635.

2.2. Minos Uygarlığında Yazı ve Mühür

2.2.1.Yazı

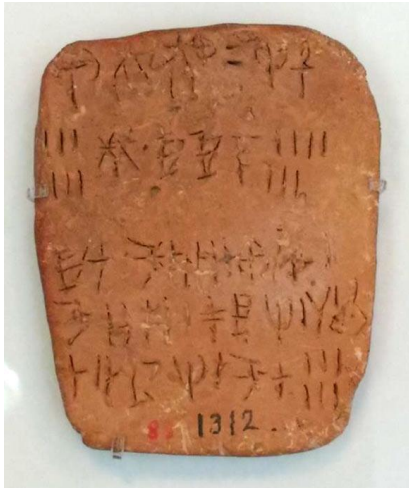
Girit halkı hakkındaki bilgilere genellikle yapmış oldukları sanat eserlerinden ulaşılmaktadır. Burada yapılan kazılar esnasında sanat eserlerinden yola çıkılarak onların sanat, spor ve eğlenceye önem verdikleri, barış ve sükûnet içerisinde yaşadıkları anlaşılmıştır. Daha önceki bölümde de ifade edildiği üzere sanat eserleri üzerinde savaş girişiminde bulduklarına dair herhangi bir betimlemeye rastlanılmamıştır. Ancak Minos'un son dönemlerine ait yapılan kazı çalışmalarında savaş arabalarının bulunduğunu da daha önce ifade etmiştik. Ayrıca tüm bu bilgilere yazılı kaynaklardan ziyade, arkeolojik bulgulardan ulaşıldığını belirtmek gerekmektedir. Bunun sebebi, Linear A yazısının keşfedilmesine rağmen henüz çözülememiş olmasıdır. Bu yazının keşfi ise İngiliz arkeolog S.A. Evans tarafından yapılmıştır. S.A. Evans yapmış olduğu kazı çalışmalarının sonucunda bulmuş olduğu mühürlerin üzerine oyulmuş olan, fakat tam olarak tanımlayamadığı bir resim yazısını bulmuştur. Bu resim yazısının kökeni hakkında yapılan araştırmalar yetersiz kalmış ve kökeninin hangi uygarlığa dayandığı net olarak cevap bulamamıştır. Yapılan araştırmalar ışığında Linear A yazısı, şekil olarak çivi yazısına benzediği ve ticari ilişkiler sayesinde bu yazı türünün Mezopotamya kültüründen alındığı ve Sumerce'nin ilk idogram yazıları ile benzerlikler gösterdiği kanaatine varılabilir. (Bkz: Resim 34)

Resim 34. İlk Dönem Sumerce kil tablet

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/327384>

Fakat yapılan resim yazılarının büyük bir çoğunluğunun Girit coğrafyasına ve yaşam tarzına özgü semboller içerdiği ve bundan dolayı da Girit kültürüne özgü bir yazı olduğu düşüncesi daha ağır basmaktadır. Aynı zamanda Linear A yazısının bir benzerinin, Kıbrıs ve özellikle de Hitit topraklarında da görülmüş olduğu bu yazı türünün aslında “*Luwi yazısı*” ile bir bağlantısı olduğu düşüncesine götürmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere Linear A olarak adlandırılan Girit yazısının Anadolu kökenli olduğu kanaatine varmak mümkündür.¹¹⁹ Ayrıca Linear A yazısının kullanılış amacı genellikle tapınaklara giren çıkan malların bürokratik kontrolünü sağlamak içindir.¹²⁰ Ancak şekil olarak daha ayrıntılı bakıldığında Linear A yazısının bir Sumerce’nin devamı olabileceği, Linear B yazısının ise Luwi Yazısına benzediği kanısına varılabilir. Hiyerogliflere dayalı hecesel bir yazı sistemi olan Linear A yazısı, Phaistos ve Girit’in Orta-Kuzey Bölgesi’nde kullanılmıştır. Yeni Saraylar Dönemi ile birlikte de Linear A yazısı, adanın tüm bölgelerinde yayılmıştır.¹²¹ Genellikle adak masalarında ve ritüeller esnasında kullanılan vazoların üzerinde yer alan bu yazı hakkında yapılan araştırmaların sonucunda; “*A-sa-sa-ra*” kelimesinin bir tanrıça ismi olduğu tahmin edilmiş ve Palaikastro, Knossos, Arkhanes ve Psychro bölgelerinde bulunan ritüel yazıtlarında da tanrıça isminin bu şekilde geçtiği tespit edilmiştir.¹²² (Bkz: Resim 35)

Resim 35. Linear A yazılı tablet

<https://www.sci.news/archaeology/minoan-linear-a-script-09329.html>

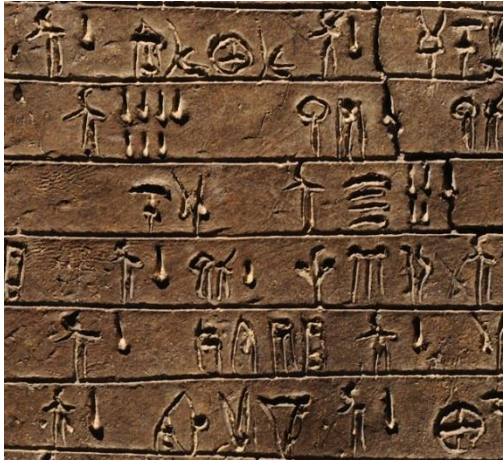
¹¹⁹ M. Prent, *age.*, s. 100.

¹²⁰ S. Alexsiou, *age.*, s. 25.

¹²¹ U. Eco, *age.*, s. 21

¹²² M. Prent, *age.*, s. 102.

Ada'nın bir diğer yazı türü olan Linear B yazısının ortaya çıkışı ise şu şekildedir; Geç Minos Dönemi ile birlikte Hint-Avrupalı işgalciler, Peloponnes da "Mykenia" şehrini kurmuşlardır. Bunun sonucunda Girit ile ilişkiye girmişler ve ada da Miken hâkimiyeti yaşanmaya başlamıştır.¹²³ Mikenler, Arkaik Yunanca konuşan bir toplumdur ve Linear A yazısını uyarlayıp, kendi dilleri olan Linear B yazısına çevirmişlerdir.¹²⁴ Linear A yazısından türemiş olan Linear B yazısı MÖ 15. yüzyıllarda genellikle Knossos yazmanları tarafından kullanılmıştır. Bu yazı türü 88 işaretten oluşup, bir hece yazı türüdür. Bu dilde sözcükler özel bir işaretle birbirlerinden ayrılmakta ve bir sözcüğü açıklayabilmek için cümlenin sonuna hece eklemekteydiler. Ayrıca bu yazı türünde rakamlarda yer almakta olup rakamlar, desibel(onluk) hesap sistemine göre düzenlenmiştir. Linear B yazısının yer aldığı tabletler, saraydaki köleler, elbiseler, kumaşlar, silahlar, tahıl ve zeytinyağlarının belirlenmesi gibi işlemlerde kullanılmış ve sarayın günlük yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Bir diğer ayrıntı ise bu yazılan metinlerde silah hazinelerinden, atlardan, savaş arabalarından, kılıçlardan bahsediliyor olmasıydı. (Bkz: Resim 36)

Resim 36. Linear B yazılı tablet

<https://sirarthurevans.ashmus.ox.ac.uk/collection/linearb/>

Genellikle ucu sivri bir kalemlle toprak levhalar üzerinde ya da siyah mürekkep ile papirüs kâğıdı ve vazoların üzerine yazılmış olan bu yazı türü çoğunlukla uygarlığın ekonomik ve idari işleri hakkında bilgiler verme amacıyla kullanılmıştır. 1953 yılında Michael Ventris tarafından çözülmüş olan bu yazı, az da olsa Minos toplumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Ayrıca Knossos Sarayında yapılan araştırmalar

¹²³ Onur Günay, "Eski Yakın Doğu ve Hellen Topluluklarında "Gök Tanrı" İnancı" *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, 19. Armağan Sayısı, s. 5.

¹²⁴ M. A. Kaya, *age.*, 2020, s. 82.

sonucunda saray katmanlarında 3000'e yakın Linear B yazılı tabletler bulunmuştur. Bununla birlikte, aynı yazı türünün Yunanistan'da MÖ 13.yüzyıldan itibaren kullanıldığı tespit edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, Girit'ten 200 yıl daha geç olduğu anlaşılmaktadır. Yunanistan Anakarasında bu yazı türünün kullanılmış olduğu kanaatine varmak mümkündür. Aynı zamanda bu dilin Antik Grekçe diline yakın olduğu yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır.¹²⁵

2.2.2. Mühürler

Kendi yazı stilleri olan Linear A yazısı tam anlamıyla çözülemediği için Minos ile ilgili tüm bilgiler Miken Dönemi ile birlikte Linear B yazılı tabletlerden öğrenilmeye çalışılmıştır. Yazının dışında Minos Uygarlığı hakkında edilen bilgiler ise sanat eserleri ve mühürler üzerindeki betimlemelerden değerlendirilmektedir. Tüm uygarlıklarda var olan mühürlerin ilk örneklerine Yakındoğu memleketinde rastlanılmıştır.¹²⁶ Mezopotamya kültüründe genellikle silindir mühürler kullanılmıştır. MÖ 3500 yılından itibaren kullanılan silindir mühürler, genellikle taştan yapılmış olup, ayrıca cam, fildişi, fayans, kil malzemelerin üzerine desen çizilerek oluşturulmuş ve genellikle boydan boya delinmiş silindir şeklindeki nesnelere dir. Silindir mühür 'ün yanında damga mühürler de vardı, hatta bunlarla damgalama işi daha kolay şekilde yapılmaktaydı. Ancak daha geniş alanları mühürlemek ve anlatılacak olan konunun daha anlaşılır hale gelmesini kolaylaştırmak amacıyla silindir mühürler tercih edilmiştir. Silindir mühürler ilk dönemlerde tapınağın, ilerleyen zamanlarda ise sarayın ürünlerini korumak amacıyla kullanılmıştır.¹²⁷ (Bkz: Resim 37)

Resim 37. Silindir mühür ve modern izlenim: avlanma sahnesi
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/329090>

¹²⁵ A. M. Mansel, *age.*, s. 56-57.

¹²⁶ Maria Relaki, *Rethinking Administration And Seal Use In Third Millennium Crete*, Creta Antica 10/II, 2009, s. 2.

¹²⁷ Abdulhamit Kavak, "Yeni Asur Döneminde Silindir Mühürler Üzerinde Çizgisel Üslupta Betimlenen Mücadele Hayat Ağacı, Savaş Arabası, Ziyafet Sahneleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 101, Şubat 2020, s. 136.

Minos Uygarlığına da mühür sanatının, Yakındoğu ile gerçekleştirdiği ticari ve kültürel ilişkiler sonucunda gelmiş olduğu kanaatine varmak mümkündür. Minos'un ilk dönemlerden itibaren yapılmaya başlanan mühürlerin üzerinde genellikle hiyeroglif yazılar yer alıp yüzük, düğme ve silindir şeklinde tasarlanmıştır. Mühürlerin yapım yerleri köy ve kasabalar olup, Forounou Korifi Bölgesinin ilk yerleşim yerlerinde bulunan mühürlerin bir benzerlerinin Büyük Tapınaklarda da yapıldığı görülmüştür. Buna kanıt olarak mühür yapımının ada'nın idari sürecinde önemli bir yere sahip olduğunu yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda saraylar dönemindeki, idari sistemleri hakkındaki bilgilerden anlaşılmıştır. Ayrıca mühür ve mühürlemenin en iyi örneklerine saraylar döneminden önce ve saraylar döneminde rastlanılmış olmasına rağmen mühürlerin modellerine ve kullanım alanlarına dair dönemden döneme farklılıklar tespit edilmiştir.¹²⁸

Dönemsel açıdan mühürlerin yapımında değişiklikler görülmüştür. MÖ 2500 yılından itibaren düz bir uca oyulmaya başlanan mühür, Erken Minos Dönemi'nde daha basit ve düğme şeklinde olup dış bükey uçlu, çok kısa bir silindir şeklinde yapılmıştır. MÖ 2500 yılından sonra ise yapımı daha da gelişen mühür'ün koni şeklinde yapılmaya başlandığı ve üzerlerine hayvan ve kuş desenleri oyulduğu görülmüştür. İlerleyen dönemlerde ise mühürlerin üzerinde boğa, maymun, köpek, aslan ve kuş gibi hayvan figürleri yer almaya başlamıştır.¹²⁹ Bu figürlerden anlaşılacağı üzere yapılan desenlerin, Mezopotamya ve Anadolu kökenli olduğu ve sanat eserlerinde kültürel bir aktarımın bulunduğu düşüncesine varmak mümkündür. Yeni Saraylar Dönemi'nden itibaren ise mühürlerin üzerinde balıklar, tanrı ve tanrıça figürleri ve ritüel sahneler bir arada resmedilmiştir. Ancak Geç Minos Dönemi'nden itibaren mühür sanatı daha az görülmeye başlanmıştır.¹³⁰ Bunun sebebi yaşanan isyanlar ve savaşçı bir yapıya sahip olan Mikenlerin bu toprakları hâkimiyet altına almasıyla sanat eserlerine verilen önemin azaldığı ve genellikle savaş politikaları izlendiği bir coğrafyada sanata eski önemin verilmemesi şeklinde sebebi açıklanabilir. Böylece mühürler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra mühür'ün yapılışı ve hangi bölgelerde ortaya çıktığı gibi konular üzerine durmak gerekmektedir. Genellikle Minos Uygarlığının Suriye, Mısır ve Doğu Akdeniz toplumları ile yaptığı ticari ilişkiler esnasında Girit'e geldiği düşünülen mühürler taş, fildişi, stetik ve kemik gibi genellikle yumuşak maddelerden yapılmaktaydı. Mezopotamya'da olduğu gibi Minos mühürleri de genellikle yumuşak yapılı taşlardan yapılmıştır. Aynı

¹²⁸ M. Relaki, *agm.*, s. 2.

¹²⁹ S. Alexsiou, *age.*, s. 27.

¹³⁰ M. Prent, *age.*, s. 98-99.

zamanda bunlara ek olarak değerli akik, meteor taşı ve hematit gibi sert taşların da oyularak elips şeklinde veya armut şeklinde mühürlerin elde edildiği kazı çalışmaları esnasında tespit edilmiştir. Bunların en güzel örneğini, Phaistos Sarayı'nda yapılan kazı çalışmalarından bulunan bir kil üzerinde birden fazla mühür baskısına rastlanılmıştır. Aynı zamanda bu mühür baskılarının seramiklerde görülen Kameras üslubu ile benzerlikler göstermiştir. Bulunan bu mühürlerde, ilk dönemlerde rastlanıldığı gibi sadece bitki ve hayvan motifleri değil, aynı zamanda insan tasvirlerinin de yapıldığı görülmüştür. Tüm bunların dışında Mallia Bölgesinin batı tarafında yapılan araştırmaların ardından bulunan bir mühürde daha sade desenlerin tercih edildiği de görülmüştür. Buradan anlaşıldığı üzere Minos sanatı genellikle natüralist bir tarz sergilerken özellikle ilk dönemlerde yapılan tüm sanat eserlerinde bir sadelik söz konusu olmuştur. Mallia Bölgesinde bulunan mühür'ün Minos'un ilk dönemlerinde yapılan mühürlerden biri olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca ada'nın Chamalevri, Chania ve Psathi gibi diğer bölgelerinde bulunmuş olan eserlerin içerisinde kilden yapılan çoklu veya tek bir objeye mühür işledikleri de görülmüştür. Yapılan araştırmaların sonucunda mühürlerin genellikle bürokrasi alanında kullanıldığı tespit edilmiştir. Mühürler genellikle "*kimlik eserleri*" olarak adlandırılmıştır. Ancak mühürlerin ne tür bir kimlik olabileceğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Kimlik eserleri hakkında genellikle bunların birer statü sembolleri olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Fakat kullandıkları alanlar hakkında net bilgiler verilememiştir. Mühürleri tanımlayan en önemli özellik ise başka materyaller üzerinde bir etki bırakmak için özel olarak tasarlanmış olmalarıdır. Bu nedenle mühürler, herhangi bir varlıktan bir diğerine, kısacası mühür kullanıcıları ve etkilemiş oldukları unsurlar arasında anlam ve nitelik aktarabilen materyaller olarak görülmüştür. Bu düşünce ile varılabilecek sonuç insanlar ve mühürler arasında bir sembolik bağın olduğu düşüncesidir. Saraylar Dönemi'nde yapılmış olan mühürlerin ise genellikle delikli bir yapıya sahip olduğu ve giysilerinin üzerinde taşındığı kanısına varılmıştır. Minos halkının giysilerinin üzerinde mühür taşımaları ise onları kötülüklerden korunduklarına ve tılsım işlevi gördüğüne inanmış olduklarına dair birtakım görüşler vardır. Yapılan kazı çalışmalarının ardından Saraylar Dönemi öncesine ait mühürlerin birçoğunun, ada'nın Mesara Bölgesinin mezarlarında bulunmuş olması bu düşüncüyü güçlendirmiştir. Mesara Bölgesi'ndeki kazı çalışmalarının ardından ele geçen bulgular doğrultusunda bu bölgede yer alan mezarların, Saraylar Dönemi öncesine ait desenlerin ortaya çıktığı tespit edilmiş ve mühürlerin, mezara gömülen kişi ile birlikte tılsım amaçlı gömüldüğü düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte herkesin bir mühürle gömülmediğine dair

bilgiler de yer almaktadır. Bu bilgiyi kanıtlar nitelikte en iyi örnek ise, Labena Papoura Bölgesi'nde yapılan bir mezar araştırmasında 23 mühür taşının yaklaşık 31 kişiye karşılık gelirken, Labena Zervou Bölgesi'nde ise 5 mühür'ün yaklaşık 15 kişiye karşılık geldiği görülmüştür.¹³¹ Kısacası her kişi için bir mühür yapılmamıştır. Belki de sadece üst sınıfa itafen yapılan bu mühürlerin, yapılış amaçlarının dinsel bir boyut taşıdığı ve aynı zamanda Minos inancında öteki dünyaya geçişin bir diğer adı “Çok Mutluların Adası'na” geçmelerinde bir sembol olarak kullanıldığı kanısına varılabilir. Özellikle Mısır Uygarlığında kullanılan muskaların ölümden sonraki hayatta ya da yaşarken kötü ruhlardan korumak amacıyla kullanıldıkları bilinmektedir.¹³² Minos Uygarlığının Mısır kültüründen etkilendiğini düşünürsek, bu mühürleri muska amaçlı kullandıklarını söylemek mümkündür. (Bkz: Resim 38)

Resim 38. Mirabello Girit'ten, MÖ 1600-1550'den Girit hiyeroglifleriyle düğme şeklinde bir mühür
(<http://antiquatedantiquarian.blogspot.com/2015/04/the-minoans-seals-and-sealings.html>)

Bunun yanı sıra Mallia Bölgesi'nde yer alan Quartier Mu Bölgesi'nde ve diğer bölgelerde bulunan desenlerin farklı yerlerde görülmüş olması nesilden nesille sanat aktarımlarının olduğunun birer kanıtıdır.¹³³ Tüm bu bilgilerin yanında Knossos Bölgesi'nde bulunan mühürler, objelere nasıl uygulandığını gösteren en iyi örnekler arasındadır. Aynı şey Myrtos Fournou Korfi ve Trypiti'den gelen mühürlemeler içinde geçerlidir. Öte yandan Mallia Bölgesi'nde Saraylar Dönemi öncesi zamanına ait mühürlerin “yumru” şeklinde olduğu ve herhangi bir objeye işlenmediği tespit edilmiştir. Weingarten ise yaptığı araştırmalar sonucunda bunları “mühür olmayan

¹³¹ M. Relaki, agm. , s. 4-5.

¹³² Wallis Budge, *Antik Mısır Büyüleri*, (Çev. Faruk Gültekin) , İstanbul 2020, s. 33.

¹³³ M. Relaki, agm. , s. 8.

mühürlemeler” şeklinde tanımlamıştır.¹³⁴ Yapılan motifler ise mühür sahipleri için neredeyse bir tür imza şeklinde yorumlanmış ve benzer motifler yaygın olarak diğer sanat eserlerinde fazlasıyla kullanılmıştır. Bu durum ise mühür sahibinin kimliğinin tespiti açısından zorluklara sebep olmuştur. Aynı zamanda kaynaklara erişimi kontrol etmek için mühürlerin kullanımına farklı bir bakış açısı sunmuştur.¹³⁵ Tüm bunlarla birlikte coğrafi özelliği gereği birçok hayvanı bünyesinde barındıran Minos Uygarlığına ait mühürler de kuşlar, dallar, boğalar, boğaları parçalayan aslanlar ve yaban keçileri gibi motiflerde betimlenmiştir. Bunların dışında kült törenleri, boğa oyunları, kutsal yapılar gibi dini içerikli konuların da betimlendiği görülmüştür.¹³⁶ (Bkz: Resim 39)

Resim 39. Boğanın sıçradığı sahneyi tasvir eden mühür halkası. Geç Minos. Kandiye Arkeoloji Müzesi

https://www.researchgate.net/figure/Seal-ring-depicting-a-bull-leaping-scene-Late-Minoan-Archaeological-Museum-of-Heraklion_fig6_333073147

Ayrıca Zakro Bölgesi’nde yapılan araştırmalarda Minos kültürüne ait olmayan Mısır’ın su aygırı ve timsah tanrısı olan Taurt, grifón, sfenks gibi farklı kültürlere ait mitolojik figürlere de yer verilmiştir.¹³⁷ Minos sanatında sfenks örneklerine MÖ 2000-1700 tarihlerinde rastlanılmıştır. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda bu döneme ait pek fazla sfenks örneği bulunamamıştır. Ancak Archanes Bölgesi’nde yapılan araştırma neticesinde MÖ 1900-1700 yıllarına tarihlenen bir akik taşının üzerinde oturmuş bir şekilde sfenks betimlenmiştir. Bir diğer örnek ise Siteia Bölgesi’nde bulunan bir mühürün üzerinde, sfenks bu sefer ayakta betimlenmiştir. Orta Minos Döneminde betimlenmiş olan Mallia Bölgesi’nde bulunan kilden yapılmış bir kabartmanın üzerinde yer alan

¹³⁴ M. Relaki, agm. , s. 9- 10.

¹³⁵ M. Relaki, agm. , s. 14-15.

¹³⁶ S. Alexsiou, age. , s. 58-59.

¹³⁷ S. Alexsiou, age. , s. 58-59.

sfenks, Archanes örneğinde olduğu gibi oturur pozisyonda, aslan gövdeli ve kanatsızdır; kuyruk sol kalçanın etrafını sarmıştır. Bu şekliyle Mısır örneklerine benzemektedir.¹³⁸ Ayrıca Archanes örneği kafadan başlayan ve büyük bir lülede son bulan çizgili uzun bir saça sahiptir. Bu saçın bir parçası çenenin altından çıkıp göğsünün üzerinde kıvrılmaktadır. Bu iki lüle Mısırlı tanrıça Hathor'un saç stili ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu hatlar ve saç stili ile sadece Mısır'a özgü olduğunu söylemek doğru değildir. Ayrıca saç işlenişinin, Mezopotamya etkisinden ileri geldiği de düşünülmüştür. Önce çok geniş olan ve sonra dar bir lüle ile biten saçın işlenişinin Mezopotamya sanatından geldiği düşüncesi de bu bilgiler arasındadır. Tüm bu bilgileri destekleyen nitelikteki örnek ise Knossos Bölgesi'nde bulunan bir mühürün üzerindeki figür, Malliada bulunan sfenks örneği ile benzerlik gösterip, bu benzerlikler; çıkıntı halindeki kaş kemeri olan gözün aynı tarzda işlenişi, benzer burun, yüzün alt kısmı ve elmacık kemikleridir. Mühür kalıbının yuvarlak zemininin sınırladığı saçlarda, aynı süslü çevre çizgisini ve ense üstünde kısa bir kıvrıma varan paralel çizgiler yer almaktadır. Eğer bu mühür üzerinde görülen figür bir Minos prensine (kralına) ait ise Mallia sfenksi de olasılıkla aynı hükümdarın tasviri olmalıdır. Bu şekliyle de Mısır'da görülen sfenksleri anımsatmaktadır.¹³⁹

Kısacası, Minos kültürü ve halkı hakkında bilgi edinmek kolay olmamıştır. Dönemin diğer medeniyetlerinde olduğu gibi, yazılı kaynaklara dayalı bir bilgiye pek fazla ulaşılammış ve neredeyse tüm bilgilere adanın belli bölgelerinde yapılan kazı çalışmalarının sonucunda elde edilen buluntulardan belli bir sonuca varılabilmıştır. Bu da Minos Uygarlığı hakkında ne kadar sağlıklı bilgi edinebildiğini düşündürmektedir. Linear A yazısının çözülememiş olması ve ilerleyen dönemlerde ada'ya hakim olan Mikenlerin bu yazıdan esinlenerek Linear B yazısını üretmiş olmaları kültürel açıdan her zaman Minos Uygarlığının bir model olarak görüldüğünün en güzel örnekleri içerisindedir. Bu kadar ilerlemeyi başaran bir uygarlığın sadece sanat eserlerinden ya da mitolojik anlatılardan bilgi ediniyor olmak da bir takım soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Minos Uygarlığı hakkında ilk bilgiler Yunan mitoslarında yer almaktaydı. Mitoslar ise her zaman abartılı bir anlatıma sahip olmuştur. Bunun yanında uygarlığı keşfeden S.A.Evans'ın, Knossos Sarayını keşfetmesi sonucunda Minos Uygarlığı hakkında bilgiler biraz daha gün yüzüne çıkmıştır. Ancak Evans, yaptığı araştırmalarda objektif bir şekilde yaklaşmayıp, sarayı olduğundan daha ihtişamlı bir şekilde tekrardan inşaa ettirmiş olması

¹³⁸ Akın, Temür, "Girit-Minos ve Miken Sanatında Sfenks", *Güzel Sanatlar Enstitü Dergisi*, 2010, s. 137.

¹³⁹ A. Temür, agm. , s. 138-139.

acaba Minos Uygarlığının zannedildiği gibi çok ileri düzeyde bir sanatının olmadığına ya da diğer toplumları etkiledi mi düşüncesini akıllara getirmektedir. Bu yüzden bir uygarlık hakkında bilgi sahibi olabilmek için elde yazılı kaynak olması şarttır. Eğer yazılı kaynaklara ulaşamıyor ya da bu yazı çözülemiyorsa bu uygarlık hakkında net bir bilgi söylemek mümkün değildir.

2.3. Minos Uygarlığında Mimari

Ada'nın mimari yapısı hakkında değinilecek ilk nokta; Knossos Sarayı ve çevresindeki yerleşimleridir. Knossos ve Phaistos Saraylarında yapılan araştırmalar ışığında Girit Adası'nın yerleşim tarihinin Neolitik Çağ'a kadar dayandığı tespit edilmiştir. Yapılan bu sarayların, Neolitik bir yerleşkenin üzerine inşa edildiği kanısına varılmıştır. Ada'daki Neolitik kültürün, Batı Anadolu ve Konya Ovası'ndaki yerleşim yerleri ile benzerlikler gösterdiği ve bundan yola çıkılarak, Girit Adası'na ilk yerleşenlerin Anadolu'dan geldiği düşüncesine varılmıştır.¹⁴⁰ Ancak Knossos'un Neolitik yerleşimi Minos kültürünün tam anlamıyla aydınlatılabilmesi için yeterli değildir. Saray'ın en alt katmandaki bulgular zeminde olup bunlar parlatılmış ve bulunan çömlekler, yanık bir halde olup üzerlerinde tekrar çalışılmış olması, kültürü açısından net bir bilgi edinmemizi zorlamaktadır.¹⁴¹

Minos Uygarlığının mimarisi'nin temelini, "Megaron" adı verilen yapı tipi oluşturmaktaydı. *Megaron*, genel olarak konut, nadiren de kamusal işlevi olan, kare veya dikdörtgen iç mekânlı, giriş kısmı derin, ahşap çatılı, içinde ocağı bulunan büyük odalı ilk ev tiplerinden biriydi. Bu evler genellikle taş zeminlerden ve güneşte kurutulmuş kerpiç duvarlardan yapılmıştır. Minos mimarisi denildiğinde bu evler dışında ayrıca akla saraylar gelmektedir. Şehrin ortasında bulunan ve etraflarında tahkimat duvarı bulunmayan Minos Sarayları; avluları, büyük merdivenleri, birbiri içine geçmiş odaları, kilerleri ve sağlık yönünden çok gelişmiş bir düzende hamamları olan yapılardır. Bu sarayların içinde en önemlisi ise Knossos Sarayı idi. Yaklaşık olarak 13 dönümlük bir alanı kaplayan ve 300 kadar odası olduğu düşünülen saray, taş ve kerpiçten inşa edilmiş olup, sarayın her biri özenle boyanmış sayısız balkonu ve avlusu vardır. Özellikle duvar ve koridorları bitki, hayvan, insan, dini tören ve adetlere dair ustaca boyanmış resimlerle

¹⁴⁰ E. Reyhan, T. B. Cengiz, *age.*, s. 182.

¹⁴¹ S. Arthur Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, Volume 1, 1921 London, s 35.

süslenmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, Minos mimarisinin en önemli özelliği saraylara yapmış olduğu freskler idi. Aynı zamanda Knossos Sarayı'nın taht odasını içeren batı kısmının en büyük özelliği ise koridorun fresklerle dekore edilmesiydi.¹⁴² (Bkz: Resim 40)

Resim 40. Knossos'taki (Knossos) Kral Minos sarayının taht odası.

<https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Minoan/951304/Minos-uygarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%3A-Knossos%27taki-%28Knossos%29-Kral-Minos-saray%C4%B1n%C4%B1n-taht-odas%C4%B1n%C4%B1n-g%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BC.html>

Girit Adası'nın ilk yerleşim yerleri Saraylar Öncesi Dönemde ortaya çıkmıştır. Bunlara örnek verilecek olursak; Vasiliki Bölgesinin Ierapetra Kanalı boyunca merkezi bir alan etrafında yapılan araştırmalar sonucunda birçok yerleşim yeri bulunmuştur. Burada ürettikleri malları muhafaza etme amaçlı depolar ve ortak bir alan bulunurdu.¹⁴³ Orta Minos Döneminden itibaren ise Girit Uygarlığı gelişmeye başlamış ve Knossos, Phaistos ve Mallia gibi bölgelerde yapılan saraylar kentin yaşam merkezi haline gelmiştir. Bu sarayların yapısı kuzey-güney yönünde, dikdörtgen şeklinde olup sütunlarla çevrili büyük bir avluya sahiptir. Bu avlunun etrafında odalar yer alıp geçiş holü ve aydınlatma bacası işlevi gören küçük avlular yer almakta ve bu avluların etrafında gıda depoları ve tören yapma amaçlı mekânlar bulunmaktadır. Bunun dışında konut merkezleriyle ev idaresine dair merkezler sarayın üst katında yer almaktaydı. Sarayın yapısı ve işlevleri gereği şehre bağlanan birçok güzergâh bulunmaktaydı. Sarayın kamusal işlerle uğraştığı alan ise sarayın girişinin önünde yer alan mermerle kaplı aynı zamanda törenlerin de

¹⁴² A. Gözlü, agm. , 2021, s. 629 - 630.

¹⁴³ U. Eco, *age.* , s. 709.

düzenlendiği yerde bulunurdu. Ayrıca Knossos ve Phaistos Saraylarında törenlerin ve akrobasi oyunlarını seyircilerin izleyebilmeleri için basamaklarla çevrili mermer kaplı alanlar yapılmıştır. Bu sarayların, merkezi avluların olduğu yerde ise “*kouloure*” adını verdikleri ve büyük olasılıkla buğday stoklamak amacıyla kullandıkları kuyular bulunmaktaydı. Yapılan araştırmalar neticesinde ise bu kuyularda yer alan ve üzerlerinde mühür izi bulunan birçok kil parçaları bulunmuştur. Bunlar ilk zamanlarda kontrol amaçlı kullanılan mühür olarak vazolarda ya da depo kapılarında uygulanırdı. Buradan anlaşılacağı üzere sarayın siyasi idarisi dışında ayrıca bölgedeki tarım ürünlerinin depolama ve dağıtımları da saraylardan yapılmaktaydı. (Bkz: Resim 41)

Resim 41. Knossos Sarayının bütün hali

<https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/School-Italian/1088343/Knossos-Saray%C4%B1%27n%C4%B1n-yeniden-in%C5%9Fas%C4%B1%2C-Girit%2C-M%C3%96-20.-y%C3%BCzy%C4%B1-%28renkli-ta%C5%9F%29.html>

Tüm bunların dışında sarayda zanaatkârlar tarafından yapılan sanat eserleri diğer bölgelere gönderilmiştir. Buna örnek verilecek olursa; Girit sanatında önemli bir yere sahip olan Kamares Seramiği 'nin Phaistos Sarayı'nda üretildiği ve diğer bölgelere gönderildiği bilinmektedir.¹⁴⁴ Genellikle sarayın tören ve kült esnasında ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yapılan Kamares Seramikleri' nin diğer bölgelerde de görülmesinin sebebi büyük bir olasılıkla seçkin sınıflar arasında bu seramiğin hediye olarak alınıp verilmiş olması Mısır, Suriye ve Kıbrıs gibi çok uzak memleketlerde bile görülmesine neden olmuştur. MÖ 1700 yıllarında yaşanan deprem sonrası saraylar yıkılmış ve bunun sonucunda Yunan Anakarasına başka güçler hâkim olmuştur. Yaşanan bu olayların

¹⁴⁴ U. Eco, *age.* , s. 710.

sonucunda ise yeni sarayları inşa edilmiştir. Ayrıca ikinci sarayların yapılması, Girit Adası'nda siyasi bir çöküntünün olduğunu ve yeni güçlerin ortaya çıkmaya başladığının da bir göstergesi olmuştur. Tüm bu yaşananların dışında saray, kırsal kesimin olduğu tarafa yayılmış ve yeni yerleşim yerleri olarak villalar yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte Knossos Bölgesi ada da önemli kültürel ve ideolojik modellerin merkezi haline gelmiştir. Knossos hâkimiyetinin hüküm sürdüğü bu dönemde Girit'in sanatsal faaliyetlerinde hep aynı tarzlar görülmüş ve kendini geliştirme gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Bu dönemde yapılan saraylarda ise daha önceki saraylara nazaran kendilerini daha da geliştirmişlerdir. Ustalık açısından daha üst seviyede olunan bu dönemde sarayın işlevleri daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu dönemin saray yapıları kare şeklinde olup büyük taş blokları, zeminde ise taş ve sıva kaplamalar kullanılmıştır. Tören salonları, ilk dönemki saraylara kıyasla daha gösterişli ve duvarları fresklerle kaplanmıştır. Saraylar içerisinde en önemli yere sahip olan Knossos Sarayı ise 17 bin metrekarelik bir alana sahip olup, görkemli yapısıyla Minos Uygarlığı'nın da bir merkezi haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu bu sarayda bulunan taht, burada bir kralın olduğu ve burada hüküm sürdüğünü göstermektedir. Ancak tahtın yanında bulunan yaratıklar, kralın dini bir işlevi olduğu ya da bir rahip veya rahibenin olabileceğini de akıllara getirmiştir. Sarayın batı cephesinin önünde yer alan avlu ise halkın toplanma alanı, dini ritüeller ve törenlerin gerçekleştiği bir merkezdi. Batı cephesinde yer alan büyük avlunun, aristokrat kesimin kralın yanına kabul edilebildiği bir yer olarak düşünülmektedir. Sarayın güneybatı tarafında ise anıtsal kapıyı geçtikten sonra duvarlarında bir tören esnasında kadın ve erkeklerin adaklar taşıdığı tasvir edilmiştir. Burası fresklerle kaplı olup L şeklinde bir koridora açılmaktaydı. Ayrıca bu koridor geçiş töreninin gerçekleştiği koridor olarak da bilinmektedir. Koridorun sonunda ise kralın sürekli ikamet ettiği kata çıkan bir merdiven yer almaktadır. Bir nevi simge olarak kullanılan bu kat tavanı, sütunlarla desteklenmiş "*hypostylos*" adını verdikleri salondan oluşmaktadır. Bu salonda kral memurlarla görüşmekte, salonun penceresinden halkını izlemektedir. Sarayın batı tarafında ise birden fazla salon yer almaktadır. Ayrıca tüm bunların yanında taht salonu ile ilişkili olup kutsal bir işlevi olduğu düşünülen birkaç küçük mekân bulunmaktadır. Kralın asıl ikamet merkezi ise avlunun doğusunda yer alan ve büyük merdivenlerle ulaşılan yerdir. Sarayın zemin katında Minos kültürüne özgü mimarisi olan direklerle birbirinden ayrılmış birkaç kapıdan oluşan açık ve ferah bir sistemle birbirine bağlanmış olup giriş, salon ve aydınlanma bacası şeklinde sıralanmış kral ve kraliçe salonu yer almaktadır. Sarayın üst katında ise dokuma işlemlerini yapabildikleri bir dokuma

tezgâhlarının olduğu yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda ulaşılmıştır. Buradan çıkarılabilecek sonuç, kadınların dokuma işlerini rahatlıkla yapıp saray kadınlarının günlerinin çoğunu burada geçirdiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca sarayın içerisinde yer alan resimlerin vermiş olduğu anlamlar ise şu şekildedir; Knossos Sarayı'nın süslemelerindeki boğa, bir saldırı halinde iken resmedilmiştir. Diğer uygarlıklar da bu sembolün kullanılması ve sarayın girişinde yer alması kraliyet konutunu koruduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁵

Ayrıca Orta Minos Dönemi'nde saraylar içerisinde zanaatkârlar tarafından seramik yapımı artmış ve bunun neticesinde daha da ileri düzeye ulaşmıştır.¹⁴⁶ Üretmiş oldukları seramikler dışında taş, fildişi ve madeni eşyaları diğer uygarlıklar ile takas yapıp ticari ilişkilerde kuvvetli bir bağın oluşmasını sağlamıştır. Örneğin; Bakır'ı Kıbrıs ve Kyklad Adalarından, Fildişini ise Mısır'dan almıştır.¹⁴⁷ Fildişi, Mezopotamyalı zanaatkârlar tarafından işlenmiş olup Mezopotamya dışındaki çeşitli uzak coğrafyalardan getirilmiştir. İşlenmiş olan fildişleri, Suriye, Asya ve Afrika bölgelerindeki fillerden alınmıştır. MÖ 2. binyılın ikinci yarısından itibaren ise fildişi kullanımı Mezopotamya, Levant, Kıbrıs, Mısır ve Ege Bölgesine kadar yaşanan ticari ilişkiler sayesinde yayılmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca Minos'un bu ticari ilişkiler sayesinde Mallia, Phaistos, Plaikastro ve Knossos Sarayları inşa edilmiştir. Bu ticari ilişkiler gücünü arttırmış ve bir takım malzemelerin bu bölgeye gelmesiyle mimari açıdan da kendini geliştirmiştir.¹⁴⁹ Tüm bunların yaşandığı sürede MÖ 2.binyıl da tüm uygarlıklarda belli gelişmeler yaşanmıştır. Mısır'ın 12. Sülale Dönemi'nde belli gelişmeler yaşanırken, aynı zamanda Ön Asya kavimlerinde belli başlı devletler ortaya çıkmış, Anadolu'da Hitit Devleti kurulmuştur. Bunların yaşandığı süreçlerde ise Girit Adası'nda hem siyasal hem de kültürel değişimler görülmüştür. Özellikle ada'nın orta ve doğu bölgelerinde krallar tarafından yönetilen şehir devletleri kurulmuştur. Bu şehir devletlerinin var olduğuna dair bilgiler ise Knossos Bölgesi'nde yapılan araştırmalar sonucunda; Homeros Destanının da "*büyük şehir*" olarak bahsedilmiş olan bu bölgenin kuzey tarafında yer alan Mallia'da, Güney Mesera Ovası'nda, Phaistos ya da doğuda yer alan Zakroda büyük sarayların inşa edildiği tespit edilmiştir. Yapılmış olan bu sarayların zaman içerisinde tahrip olmasına rağmen MÖ

¹⁴⁵ U. Eco, *age.*, s. 711-712.

¹⁴⁶ A. Gözülü, *age.*, 2019, s. 2.

¹⁴⁷ M. A. Kaya, *age.*, 2017, s. 243.

¹⁴⁸ Ebru Mandacı, "Arkeolojik Bulgular ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Mezopotamya'da Fildişi Oymacılığına Genel Bir Bakış", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 64, 2018, s. 29.

¹⁴⁹ M. A. Kaya, *age.*, 2017, s. 243.

2000 yılının başından MÖ 1400 yılına kadar ayakta kalabildikleri düşünülmektedir. Bu sarayların kalıntılarına, ilk dönemlerde yapılan kazılar sonucunda ulaşılmıştır. Ancak Knossos Sarayı'nın mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi olunan ve bugünde hala ayakta kalan yapı katındaki iç avlunun ilk zamanlardan beri varlığı bilinmektedir. Avlunun etrafında üzerleri açık koridorlara ayrılmış mekân grupları bulunmaktaydı. Diğer sarayların bulunduğu noktalarda ise girintili çıkıntılı sokaklar, iç içe geçmiş evler, kanalizasyona sahip sokakların tam ortasında yer almaktadır. Sarayların yer aldığı bölgede aynı zamanda üst kesim sınıfın evleri, bunlarla birlikte tüccar, zanaatçı, gemici ve işçi sınıfın bulunduğu mahalleler bulunmaktadır. Ancak İda Dağı ile ayrılmış olan Girit Adası'nın kuzey ve güney bölgelerinde saray ve şehir yapıları hakkında doğu ve güney bölgelerindeki gibi tam net bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁰

MÖ 17. ve 16. yüzyılda yapılmış olan sarayların mimari yapısı hakkında ise şunları söylemek mümkündür; Girit Uygarlığı bu yüzyıllarda her açıdan kendini geliştirdiği gibi, mimari açıdan da zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Yapılan saraylarda özellikle orta avluların daha doğal bir şekilde olduğu ve birçok daire ile çevrildiği görülmüştür. Aynı zamanda batı tarafının taş zeminle ile kaplanmıştır. Deprem sonucu tahrip olan Knossos Sarayı'nın tekrar yapılmasından sonra doğu dairelerinin ise eğik bir arazide inşa edildiği görülmüştür. Sarayın orta avlu düzeyine kadar iki, onun üzerinde ise avluyu çevreleyen diğer dairelerden ziyade iki kat daha fazla olup dört katlı yapılardan oluşmuştur. Dört katı birbirine bağlayan ve ortasında ışık menfezi bulunan yatık basamaklı merdiven, Girit yapısının en önemli eserlerinden birini oluşturmaktadır. Bu sarayın içerisinde oturma odası, banyo ve kanalizasyonu bulunan tuvaletler bulunmaktadır. Doğu tarafında tören odaları, özel oturma odaları, tahıl ve şarap depoları yer almaktadır. Kuzey, batı ve güney tarafında dikdörtgen oda şeklinde giriş bölümleri yer alırken, bunlara bitişik bir şekilde payeli salonlar, ince uzun ve hazan dik açılı dirsekleri olan koridorlar sayesinde girilmektedir. Güney girişinde vadiye doğru inen üzeri kapalı, zemini basamaklı ucu köprüye bağlanan bir yere sahiptir. Diğer saraylarda, Knossos Sarayı'ndaki gibi özelliklere sahiptir. Ancak bunların içinde Mallia Sarayı, diğerlerine nazaran daha sade bir şekilde inşa edilmiştir.¹⁵¹ Bunlarla aynı yapıya sahip olan fakat sadece orta avlusu olmayan Hagia Sarayı idi. Evans'ın kazı notları araştırıldıktan sonra bu araştırmacının çalışmalara daha duygusal baktığı bu yapıların korunabilmesi adına çok fazla müdahale ettiği ve hatta uygun olmayan malzemelerle bazı

¹⁵⁰ A. M. Mansel, *age.*, s. 35-36.

¹⁵¹ A. M. Mansel, *age.*, s. 42-43.

yapıları tekrardan inşa ettiği anlaşılmıştır. Knossos Sarayına eski görüntüsünü verebilmek adına saraydan kalan en küçük buluntuları dahi yorumlamaya çalışmıştır. İhtişamlı yapısı, o mercan kırmızısı, parlak mavi ile boyanmış duvarları, Parisli kadın ve zambaklar prensi adlı resimler daha da yeni bir şekilde gösterilmek için restore edilmiştir. Knossos fresklerinin büyük çoğunluğu Evans tarafından, İsviçreli sanatçı Emile Gillieron'a (1850-1924) ve 1920 yılından itibaren ise yenileme işlerinden sorumlu Hollandalı Piet de Jong' tarafından restore edilmiştir.¹⁵² Yani aslında bu freskler sarayın ilk yapım aşamasında yoktu. Yaşanan felaket sonucu Arthur Evans yaptığı araştırmalar neticesinde bu sarayı baştan yapmıştır.

Saraylar dışında evlerden bahsedilecek olursa, Girit'in doğusunda yer alan Gurnia Bölgesi'nde dar sokakları bulunan Doğu Girit'in birbirine bitişik iki katlı evleri bulunmaktaydı. Planlı bir yapıya sahip olmayan bu evlerin sadece belli bir kısmında orta avlusu ve tahıl depoları bulunmaktaydı. Yapılan kazı araştırmaları sonrasında evlerin içerisinde tahıl depolarının olduğu anlaşılmıştır. Saraylar Dönemi'nde yaşanan zirve sonrası, MÖ 12.yüzyılda Doğu Akdeniz de gerçekleşen ve Tunç Çağı'nın sonunu getiren bir felaket yaşanmıştır. Uygarlıkların gelişimi açısından bir dönüm noktası olarak görülen bu felaket bazı uygarlıklar için bir yıkım bazı uygarlıklar içinse yeni olayların başlangıcı olmuştur. Bu dönem süresince birçok şehir istila edilmiş ve Tunç Çağı uygarlıklarından olan Yunanistan, Anadolu ve Kenan gibi uygarlıklar yağmalanıp yok edilme durumuna gelmiştir. MÖ 13.yüzyıl sonu 12.yüzyıl başlarında özellikle Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki tüm uygarlıklar yok olma seviyesine gelmiş ve birçok saray yıkılmış ve birçoğu tekrardan inşa edilememiştir.¹⁵³ Birçok arkeolog tarafından araştırılan bu yıkımların sebebi doğal afet sonucu gerçekleştiği düşüncesiydi. Özellikle altı arkeolog bu yıkımların Geç Tunç Çağı'nda vuku bulan bir doğal afet (sel, deprem, vb..) sonucunda olduğunu söylemişlerdir.¹⁵⁴ Bundan kaynaklı yangınların olduğu ve bunun sonucunda diğer önemli yerleşim yerlerini yok ettiği kanısına varılmıştır. Bu varsayımlar belli bir temele dayandırılmak istenmiştir. Özellikle Girit Adası'nın Knossos Bölgesinde yapılan kazı çalışmalarının ardından arkeolog Sir Arthur Evans, Knossos Sarayını yıkan yangın için, depremden kaynaklandığını düşünmüştür. Bu durumu ise şu şekilde anlatmıştır; "*MÖ 1400 yıllarında orta derecede bir deprem, Notios adı verilen güney rüzgârının estiği bir Mart gününde Knossos'u sarmıştı. Kandiller devrilmiş, şehrin sokaklarında yangınlar*

¹⁵² U. Eco, *age.*, s. 40.

¹⁵³ R. Drews, *age.*, s. 3-4.

¹⁵⁴ R. Drews, *age.*, s. 35.

çıkmişti. Notios alevleri ise Knossos Sarayına kadar ulaşmış ve tüm sarayı sarıp büyük bir kısmını tahrip etmişti.” Bunun sonucunda ise kral sarayı terk edip sarayın idaresini Mykenai’ye taşımaya karar vermiştir.¹⁵⁵ Ancak MÖ 1200 yılına kadar bu bölgede yaşamın sürdüğü yapılan kazı çalışmalarından anlaşılmıştır. Ayrıca Mallia Adası’nın doğu kısmında yer alan Palaikastro’dan çıkan bulgulara göre, Geç Minos IIIB Dönemi’nin sonlarında bu bölgenin boşaltıldığı ve Geç Minos IIIC Dönemi’nde ise Kastri Tepesinde yer alan bir bölgeye yerleşildiği söylenmektedir. Tüm bunları destekleyen bilgi ise 1987 yılında yapılmış olan kazıların sonucunda Mirabello Körfezi’nde yer alan Aghios Phanourios’ta Geç Minos I ve Geç Minos IIIB Dönemlerine ait büyük bir yerleşim yerinin bulunduğudır. Fakat MÖ 12.yüzyıl başlarında ise buranın boşaltıldığı tespit edilmiştir. MÖ 1180 yıllarından itibaren ise büyük ve korunaklı yerleşim yerleri, Girit halkı tarafından daha çok tercih edilmiş ve nüfusta belli değişiklikler yaşanmıştır. Ancak Doğu Girit Bölgesi’ndeki Geç Tunç Çağı yerleşim yerlerinde yapılan yüzey araştırmaları neticesinde Geç Minos IIIB Dönemine ait birçok yerleşim yerinin olduğu ve insanların küçük köyler ya da yaşanması pek mümkün olmayan evlerde yaşadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan Geç Minos IIIC Dönemine ait olan evlerin diğer dönemki evlere nazaran daha sade ve gösterişten uzak olduğu ve bu dönemin insanların daha çok büyük şehir ya da kasabalarda yaşamayı tercih ettikleri anlaşılmıştır. Bu evler ise büyük çoğunlukla dağlık bölgelerde ya da yüksek bir tepede inşa edilmiştir. Kurulan bu şehirlerin hepsi Doğu Girit’te “*sığınak şehir*” olarak anılmıştır. Bunun sebebi, şehir merkezinden uzak dağ tepelerinde inşa edilip tüm olası istilalardan korunabileceği için bu şekilde anılmıştır. Girit’in doğusunda yer alan bir diğer dağlık yerleşim yeri ise Geç Minos IIIC Dönemi’nde Kavousi Bölgesidir. Diğer yerleşim yeri olan Vronda buranın daha alçak kısmında olup bu ikiz sit alanı Geç Minos IIIC Dönemi’nde kurulmuştur. Bu dönemlerde şehrin uzağında dağlık bölgelerde böyle yerleşim alanlarının kurulmasının bir sebebi olmalıdır. MÖ 12. yüzyılın ilk zamanlarında gerçekleşen istilalar, savaşlar ve doğal afetler sonucunda dağlık bölgelere bir göç hareketinin başlamasına sebep olmuştur. Girit halkı ilk zamanlarda özellikle Eski Saraylar Dönemi’ndeki gibi güvenceli bir hayatlarının olduğuna inanmıyorlardı ve diğer uygarlıklarda yaşanan problemler artık onları korkutmaya başlamış ve bunun için de kendilerini koruyabilmek adına dağ tepelerine evler inşa etmişlerdir.¹⁵⁶

---

¹⁵⁵ R. Drews, *age.*, s. 37.

¹⁵⁶ R. Drews, *age.*, s. 30-31.

MÖ 2000-1700 tarihleri arasında Girit'te anıtsal bir mezarın olduğuna dair bir takım bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu dönemde yapılmış olan mezarlar, kubbe şeklinde olup aile mezarlarını kapsamaktadır. MÖ 17.yüzyıl'ın başlarında ise anıtsal mezarlar ortaya çıkmıştır. Bunun bir örneği, Mallia ile deniz arasında Hrisolakhos Bölgesi'nde yer alan bir binadır. Bu bina dikdörtgen bir yapıya sahip olup, ortasında bulunan kült salonunun dışında içlerine sadece yukarıdan girilen mezar odaları yer almaktadır. Buna ek olarak Knossos Bölgesi'nde bulunan tapınaklar, bir parça halinde arka arkaya sıralanmış bir giriş yer almaktadır. Ayrıca burada koridor ve iki katlı ve payeli ön odanın geri tarafında kare şeklinde kaya mezar bulunmuştur. Bu kayalık içerisine oyulmuş mezar odaları Knossos 'da çok fazla görülmüştür. Bu mezarların dışında ayrıca kubbeli kişisel mezarlar da yer almaktadır. Bu mezarlar ise Knossos'un kuzeyinde İsoyata Bölgesi'nde bulunmuştur. Bir diğer mezar türü olan Konsantrik, yatay taş halkalardan yapılmış arı kovanını andırmaktadır. Bu mezar türleri, sarayların son zamanlarında yapılmış ve Yunanistan'ın Mikenia kubbeli mezarlarına benzemektedir. Buradan çıkarabilecek en önemli sonuç kültürler arasında dini benzerliklerin bulunmasıdır.¹⁵⁷

Ayrıca mezar kompleksleri hakkında şunları söylemek mümkündür. 20.yüzyıl'ın ilk dönemlerinde Amerikalı arkeolog Harriet Bodyhuawes tarafından Girit Adası'nda Minos Sarayı kompleksi'nin bulunduğu yerde kazı çalışmaları başlatmıştır. Bu sitenin adı henüz bilinmemektedir. Fakat modern ismi "*Gournia*" olup bu isim her yerinde bulunan boş kaplardan gelmektedir. Ayrıca Girit Bölgesine yeni gelenlerin Mirabello Bölgesine yerleştiği ve Minos 'un Saraylar Öncesi Dönemi'nde yerleşim alanı olan Gournia(Yunanistan bölgesi) Bölgesine yerleştikleri ve mezar yerlerini de Gournia Bölgesinin kuzey tarafı yakınlarındaki Sphoungaras yamacına yaptıkları bilinmektedir. Bu bölgedeki erken dönem mezarları kayalık olup "kaya sığınakları" haline getirilmiş ve bu sığınaklar erken dönem mezarları olarak kullanılmıştır. Gournia Bölgesinin 150 metre ile 200 metre arasında kuzey tarafında bulunan Sphoungaras yamacının sahilinde bulunan iki mezarlık daha önce bulunan mezardan büyük olup 70'in üzerinde mezar bulunmuştur. Bu bölge 1904 yılında tarafından araştırılıp 1910 yılında Richard Seager tarafından kazılmış ve 1912 yılında ise Edith Hall tarafından kazı sonuçları yayınlanmıştır. MÖ 2300-1600 yılları arasında yapılmaya başlanan Gournia mezarları, Neolitik Dönemin sonlarına kadar kullanılmıştır. Ayrıca MÖ 2900-2300 ve MÖ 2300-2160 yıllarında yapılan mezarlar Sphoungaras yamacı'nda diğer iki alanda toprağa direk gömülü şekilde

¹⁵⁷ A. M. Mansel, *age.*, s. 44-45.

bulunmuştur. Bu mezar yapıları kaya sığınağı mezarlarından daha geniştir ve Gournia Bölgesi'nden çıkan eserler Girit Uygarlığı'nın kültür seviyesinin ne denli arttığının bir kanıtı olmuştur. Buna ek olarak Saraylar Öncesinin son aşamalarında Sphoungaras ayamacı'nda Pithos gömüler(küp mezarlar) bulunmuştur.¹⁵⁸ Bir diğer mezar alanı olan Mocholos Mezarlığı ise Girit'in doğusunda yer alan Tunç Çağı'nın mezarlıkları içerisinde en büyüğüdür. Bu bölgede Girit'te yer alan diğer tüm mezarlara göre daha fazla mezar yer almaktadır. Saraylar Öncesi Dönem hakkında en fazla bilgiye bu bölgedeki mezarlardan ulaşılabilmektedir. 1908 yılında Mocholos Adası kazılmış ve 20'den fazla mezar bulunmuştur. Bu kazıyı gerçekleştiren Richard Seager birçok pithos gömü ve kaya sığınakları bulmuştur. Bu mezarlar Mocholos'un batı kesiminde iki farklı alanda yer almaktadır. Ada'nın en batı tarafında boylu boyunca uzanan anıtsal mezarlar yer almakta ve tahminen bunların yönetici kesim ya da aristokrat kesim için yapıldığı düşünülmektedir. Tüm bunların yanında ada'nın güney yarımadasında, Saraylar Öncesi MÖ 2900-2300 yılları arasında inşa edilen mezarların ilerleyen dönemlerde de kullanıldığı anlaşılmıştır. MÖ 2300-2100 yılları arasında yapılmış olan mezarların da MÖ 2100-1900 yıllarında daha az kullanıldığı tespit edilmiştir. MÖ 2300-2100 yılları arasındaki mezarların ise Yeni Saraylar Dönemi'nde tekrardan kullanıldığı yapılan araştırmalar sonunda anlaşılmıştır. 1912 yılında Seager'in keşifleri sonucunda elde edilen tüm bilgiler "*The Explorations*" adlı kitabında yayınlanmıştır. Bireysel mezarlar ve bu mezarlar arasındaki ilişki üzerine de harita yayınlamıştır. Seager'in yayınında birçok cismin tarihlenmeleri belirtilmiştir. 1971 yılının yazında yapılan kazılar sonucunda 13 mezar daha incelenmiştir. 1972 yılında ise batı tarafında büyük mezarlar bulunmuştur.¹⁵⁹ 1971-1976 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında bulunan eserlerin Saraylar Öncesi Döneme ait olduğu düşünülmüş ve Seager, yaptığı kazı sonucunda bazı mezarların Yeni Saraylar Dönemine ait olabileceği fikrine varmıştır. Ancak Seager, bu mezarların daha önceki dönemlerde yapılmış olmasının gerektiğini söylemiş ve bunu da yapılan malzemelerden, içerisinde çıkan çanak-çömlek ve diğer eserlerden bu mezarların erken döneme ait olabileceği düşüncesini kanıtlamıştır.

Mezardan çıkan eserler MÖ 2900-2300 yılları arasında ait olup Saraylar Öncesinde yapıldığı ancak ilerleyen dönemlerde bu mezarlar tekrardan açılmış,

¹⁵⁸ Jeffrey S.Soles., *The Prepalatial Cemeterias at Mochlos and Gournia and The House Tombs of Age Crete*, American School Of Classical Studies At Athens Princeton, New Jersey, America, s. 1-3.

¹⁵⁹ J. S.Soles, *age.* , s. 41-42.

yağmalanıp gömülen eserler yeniden kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁶⁰ Seager tarafından yapılan mezar araştırmalarında, Harriet Body Hawes Bodyhuawes gibi kemiklerden bahsetmemiştir. Sadece burada bulunan çanak-çömlekler hakkında, mezar tipleri üzerine bilgiler vermiştir. Tüm bunların yanında kuzey tarafındaki mezarlarda MÖ 2900-2300 ve MÖ 2100-1900 yıllarını işaret eden çanak-çömlekler bulunmuştur. Ayrıca doğu tarafındaki mezarlarda MÖ 2900-2300 yılların arasında inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu mezarların tekrardan kullanıldığı düşünülmüş, fakat 1976 yılında yapılan araştırmalara göre Erken Minos III(MÖ 2300-2100) dönemine ait çanak-çömleğin mezarın güneybatı köşesinde ortaya çıkması, bu mezarların daha önceki dönemlerde de kullanıldığı düşüncesini doğurmuştur. Bu mezarların içerisinde MÖ 2900-2300 yıllarına ait vazo, vasilike tarzı yumurtalık ve birden fazla küçük yeşil şist 'den yapılmış çanaklar bulunmuştur. Mezarın kuzey batısında da bunlara benzer çanak-çömlek, sürahi, boğa ritonu, tek kulplu fincan ve iki kulplu kavanoz bulunmuştur. 1976 yılında ise mezarın güneybatı tarafında bir dolgu meydana çıkmıştır. Bu dolgu MÖ 2300-2100 tarihleri arasında denk gelmekte olup, süsleme tarzlarında konik şeklinde bir fincan bulunmuştur. Bu bölgenin yakınlarında ise taş kâse parçaları tespit edilmiştir.¹⁶¹ Ayrıca Seager tarafından kaya mezarları, doğal bir delik olarak tanımlanmıştır. Yamaçtan aşağı doğru uzanan uçurumlar bu sığınakların konumlarıyla eşleşmiş ve hiçbir sığınak bulunamadığı için mezar olarak tanımlanmıştır. Bu şekilde tanımlanmasında kaya deliklerinden çıkan iskeletler bunların mezar amaçlı kullanıldıklarının en önemli kanıtıdır.¹⁶²

Mochlos ve Gournia bölgelerinde bulunan “ev mezarları” Girit'teki ev mezarları ile neredeyse birebir aynı yapıdadırlar. En erken mezarlar ise MÖ 2900-2300 yılları arasında ait olup Girit Adası'nın nüfusunun arttığı ve adanın ekonomik açıdan üst seviyelere gelip belli başlı değişimler yaşadığı süreçlerde mezar yapılarında da belli değişiklikler görülmüştür. Girit'teki mağaralarda kayalara gömme geleneği ile barınaklar inşa edilmiş ve büyük mezarlar yapılmıştır. MÖ 2900-2300 yılları arasında inşa edilen mezarların büyük bir çoğunluğu ya da tamamının Saraylar Öncesi Dönemde kullanıldığı anlaşılmıştır. Ancak Saraylar Öncesi Dönemin sonlarına doğru MÖ 2100-1900 yılları arasında en az 30 mezar inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu mezarların birçoğu büyük mezarlıkların olduğu yerde bir arada toplanmıştır. İlk Archanes, Gournia, Mallia, Porti ve Platanos bölgelerinde bulunan mezarlar hakkında bilgi edinilmiştir. Aynı zamanda bu

¹⁶⁰ J. S.Soles, *age.* , s. 82.

¹⁶¹ J. S.Soles, *age.* , s. 96.

¹⁶² J. S.Soles, *age.* , s. 105.

dönemde ortaya çıkan villalarda da hizmet etmek amacıyla izole mezarların inşa edildiği görülmüştür. MÖ 2100-1900 yılları arasında inşa edilen mezarlar MÖ 1900-1800 yılları arasında da kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemde sadece bir ya da iki tane yeni mezar inşa edildiği bilinmektedir. Genellikle Eski Saraylar Dönemi'nde yeni mezarlar yapılmamıştır. Yeni mezarların yapılmayıp Saraylar Öncesindeki yapılan mezarların kullanılması, ekonomik olarak yeterli düzeye gelinemediğinin de bir göstergesidir. Ev mezarları ise sınırlı sayıda olup, Yeni Saraylar Dönemi'nde genel kullanımından çıkıp saray uygarlığının merkezlerinde bu tarz mezarlar kullanılmaya devam etmiştir. Mezarlar Myrtos, Pyrgos, Archanes ve Mallia'da yeniden kullanılmış ve Agia'da yeni mezarlar inşa edilmiştir. Tapınak mezarları da ev mezarlarının özelliklerini taşımaktaydı. Mikenlerin işgalinin yaşandığı dönemlerde Knossos, Mallia ve Agia bölgesi'ndeki mezarlar son kez kullanılmıştır. Ayrıca Agia Tria Bölgesi'nde yapılan yeni mezarlar lahit görünümlü boyalı mezarlar olup, özel insanlara aitti.¹⁶³ Archanes Bölgesi'ndeki mezar ise tüm mezarların içerisinde en büyüğü idi. Bu mezarları anıtsal olarak değerlendirecek olursak,: Minos mimarisi 'nin dönüm noktası olmuştur. Uzun süre kullanılmış ve ilk zamanlarda birleşik bir yapı olarak tasarlanmıştır.¹⁶⁴ Knossos Sarayı'nın güneyinde, şehrin doğu yamacında yapılan bu mezar, 1931 yılında Arthur Evans tarafından kazılmıştır. Bu tapınak, tepenin yamacında dikdörtgen bir yapıya sahiptir.¹⁶⁵ Tüm bunların dışında, sarayla bağlantılı olan "*Zirve Tapınaklar*" genellikle tarım ve hayvancılık ayinlerinin yapılması için inşa edilmiş ve aynı zamanda Minos toplumunun karakteristik yapısının oluşmasında rol oynamıştır.¹⁶⁶ (Bkz: Resim 42)

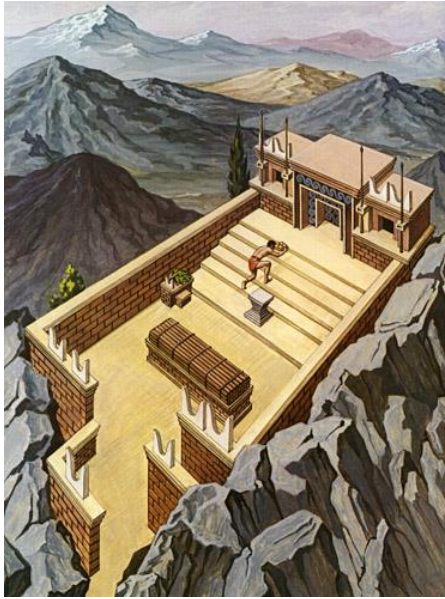
---

¹⁶³ J. S.Soles, *age.* , s. 114-115.

¹⁶⁴ J. S.Soles, *age.* , s. 132.

¹⁶⁵ J. S.Soles, *age.* , s. 151.

¹⁶⁶ U. Eco, *age.* , s. 40-41.

Resim 42. Yeniden inşa edilmiş bir zirve kutsal alanının çizimi

<https://ericageorgiades1.wordpress.com/2014/10/10/sacred-places-the-minoan-peak-sanctuaries/>

Kısacası yapılan araştırmalar sonucunda Minos Uygarlığı'nın aslında ekonomik açıdan yeterli bir seviyede olmadığı kanısına varmak mümkündür. Çünkü yapılan kazı araştırmaları esnasında bulunan çanak-çömleklerin ve diğer tüm sanat eserlerinin diğer uygarlıklara nazaran iyi olmadığı ve tam anlamıyla bir sanatsal özelliğe de yer verilmediği sonucuna varılmıştır.¹⁶⁷ Minos Uygarlığı'nın özellikle Yakındoğu kültüründen etkilendiğini varsayarsak ki, yapılan araştırmalar sonucunda din ve sanat alanında kültürel bir aktarım yaşadıkları görölmüştür. Saray yapılarının, Mısır Uygarlığının saray yapılarıyla neredeyse aynı şekilde tasarlanmış olması ve Sir Arthur Evans'ın da Mısır Saraylarından etkilendiği ve kültürünü Mısıra bağlama girişiminde bulunduğu da bilinmektedir. Buna ek olarak Mezopotamya ve Mısır'dan gelen değerli taşların sanat eserlerinde kullanılmış olması en temel örnekleri içerisindedir. Ancak ne kadar Yakındoğu kültüründen etkilendiği ifade edilse de yapılan eserlerin, sade ve estetiğe daha az önem veren, renklendirmede de genellikle siyah ve beyazın kullanılmış olması Minos Uygarlığının aslında sanat alanında o kadar da iyi olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda yapılan mimari eserlerin Knossos Sarayı'nda olduğu gibi çok ihtişamlı olmadığı yapılan yenileme çalışmalarında iyi şekilde tasarlanıp, ihtişamlı bir şekilde gösterilmeye çalışılmış olması Minos Uygarlığı'nın başta sanat olmak üzere mimari açıdan da yeterince gelişmediğini düşünmek mümkündür.

¹⁶⁷ M. Prien, *age.*, s. 82.

2.4. Minos Uygarlığında Din ve Mitoloji

Minos Uygarlığı ile ilgili bilgilere arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen buluntulardan elde edilmiş olup, buna ek olarak genellikle Minos dini hakkındaki tüm bilgilere Linear B yazılı tabletlerden ve Yunan Mitoslarından ulaşılmaktadır. Ayrıca, diğer uygarlıkların mitoslarından da Minos Uygarlığı hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak Yunan Mitoslarında yer alan bilgiler, ileriki dönemler için Minos dini ile ilgili aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Şu halde Minos toplumunun dini konusuna temas etmeden önce dini kaynak niteliğini taşıyan mitoloji kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Nitekim mitoloji sözcüğü *Mythos*, *Epos* ve *Logos* sözcüklerinden türemiş olup söylenen söz, masal ve efsaneler anlamına gelmektedir. Söz ve efsanelerden oluşan *Mythos*, insanlara pek fazla güven vermemiştir. İnsanların duymuş oldukları hikâyelere ek olarak ayrıca yalanlar söyleyip bu yazıları süslü şekilde anlatmış olmaları, mitolojik anlatılara olan güveni zedelemiştir. Bundan dolayı Tarihçi Heredot, *mythoslari* tarihi bir niteliği olmayan güvenilir olmayan söylentiler olarak nitelendirmiştir. Platon ise *mythoslari* gerçeklerle bir ilgisi olmayan masal olarak tanımlamıştır. Tüm bunlar bir tarafa bu sözcüğün yapısal özelliğine bakıldığında, *Epos* kelimesi, belli bir düzen ve plan içerisinde söylenen sözler anlamına gelip, *Epos*'un tanrılar tarafından insanlara verilen bir armağan olduğuna inanılmıştır. Ayrıca şiir, destan, ezgi anlamlarına da gelen, *Mythos* ile *Epos* arasındaki ilişki ise *Mythos* söylenen sözün içeriği, *Epos* ise süslü anlatımıdır. *Logos* kelimesi ise gerçeklerin insan sözüyle evrendeki kanunu, yasal bir düzeni anlamına gelmektedir.¹⁶⁸

İlk dönemlerde mitler ile ilgili çok fazla tanım yapılmıştır. Bunların içerisinde en çok tanıma sahip olan ise Yunan mitleridir. Birçok kişinin yaptığı tanımların içerisinde önemli yere sahip olan; Gardner, yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, mitlerle ilgili doğüstü kişilerin faaliyetleri ya da doğüstü olaylar ile ilgili düşünceleri somutlaştırarak gerçek dışı bir olay olarak tanımlamıştır. Burn ise mitleri, topluma mal olmuş geleneksel hikâyeler olarak açıklamıştır. Tüm bu açıklamalardan çıkarabileceğimiz sonuç ise; Eskiçağ Uygarlıkları içerisinde mitolojinin yeri çok önemlidir. Özellikle dini yaşamı ile ilgili bilgiler içerisinde mitler her zaman ön planda olmuş ve uygarlıkların bir parçası haline gelmiştir. Olağanüstü bir anlatıma sahip olan mitler genellikle kutsal olarak

¹⁶⁸ Azra Ertah, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 2017, s. 5.

görülmüştür. Bunun sebebi ise anlatımlardaki korkutuculuk ve gizemlerdir. Bu duygular ilerleyen dönemlerde insanların dine bağlanmalarında önemli bir role sahip olmuştur. Ayrıca, mitosların Tanrının bir sözü olduğuna ve mitoslar aracılığı ile Tanrıların insanlarla iletişim kurabileceğine inanmışlardır.¹⁶⁹ İnsanlar tarafından oluşturulmuş olan mitler, birçok amaca hizmet ederken, ayrıca diğer varlıkların nasıl meydana geldikleri hakkında da bilgiler verip, uygarlıkların, kanunların ve geleneklerin oluşmasında etkili olmuştur. Özellikle mitolojik varlıklar sayesinde, atalarının nasıl meydana geldikleri ile ilgili bir fikir sahibi olmalarında büyük bir etkiye sahiptirler. Bu hikâyeler aracılığıyla insanların nasıl davranması gerektiği, soylarının nerelerden geldiklerine dair bilgiler mitlerden elde edilmiştir.¹⁷⁰ Mitoloji, aslında kadim uygarlıkların dünyayı anlama biçimlerini ifade etmekte olup, Yunan mitolojisi de Eski Yunanlıların dünyayı anlamlandırma biçimi olmuştur. Bu mitolojiler doğrultusunda dünyayı dinsel ve doğaüstü bir bakış açısıyla yorumlamışlardır.¹⁷¹

İlk başta ifade edildiği gibi, mitoloji denildiği zaman özellikle Eski Yunan ve Roma mitolojisi akıllara gelmekteydi. Bunların zaman içerisinde diğer uygarlıkların mitolojilerinde etkili oldukları yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Bu mitolojilerin özellikle Minos Uygarlığı hakkında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Girit Adası'nın sosyal ve kültürel yaşantısının, ilerleyen dönemlerde Helen kültüründe etkili olduğu ve Helen öncesi dönemdeki mitolojik hikâyelerin Girit Adasından çıktığına dair bilgiler de yer almaktadır. Minos kültürüne ait olan mitlerin Helen toplumuna mal edildiği ve böylelikle de Eski Yunan medeniyetini oluşmadan önce Minos kültür ve mitoslarının ilerleyen dönemlerde, Eski Yunan Uygarlığına geçmiş olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷² Genellikle mitolojik kaynaklardan öğrenilen Minos dini ile ilgili net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak yapılan araştırmalardan Yunan ve Latin yazarların eserlerinde bahsetmiş oldukları Diktyanna ve Britamantis isimlerinin Minos kaynaklı olduğu ve Diktyanna isminin ise Dikta Dağı ile bağlantılı bir Tanrıçanın ismi olup bir dağ etrafında aslanlarla beraber elinde haşhaş, güvercin ya da yılanla betimlendiği sonucuna varılmıştır. Bu betimlemelerin yanında kılıç ve kalkan ile de betimlendiği sahneler vardır. Bu tanrıça

¹⁶⁹ M. Turgut, *age.*, s. 11-12

¹⁷⁰ M. Turgut, *age.*, s. 13.

¹⁷¹ Abdullah Alakuş, "Eski Yunan'da Din ve Şifa İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Akademi*, Özel Sayı, 2021, s. 562.

¹⁷² M. Turgut, *age.*, s. 18-19.

ileride Yunan Tanrılarının da temelini oluşturmuş olup Velkhanus, Hyakinthos, Plutos ve Dionyosos Tanrıları, Yunan öncesi kültürlerle bağlantılı olan Tanrılar olarak görülmüştür.¹⁷³

Buradan çıkarılan sonuç ise Minos Uygarlığı her açıdan neredeyse tüm uygarlıklardan etkilenmiş ve etkilemeyi başarmıştır. Bu etkilenmelerin içerisinde bilinen en yaygın örnek ise; Anadolu Tanrıça kültüründen etkilenmiş olmasıdır. Ancak ilerleyen dönemlerde özellikle Mısır Uygarlığında yer alan Tanrıça Hathor'dan etkilendiğini ve aslında Ana Tanrıça kültürünün de Mısır'a dayandığı ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Minos halkının, Girit Adasına Anadolu'dan gelip yerleştiği daha önce ifade edilmişti. Her ne kadar Ana Tanrıça figürünün temelini Tanrıça Hathor'dan geldiği söylene de Anadolu kökenli olduğu düşünülen uygarlığın özellikle Anadolu uygarlıklarında önemli yere sahip olan çift ağızlı baltayı kullandıkları ve bu baltanın ise Yunanca da “*Labrys*” sözcüğü olan Labirent ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁴

Resim 43. Çift Ağızlı Balta

Resim 44. Labirent betimlemesi

<https://arkeofili.com/>

Girit'te kurban törenleri esnasında kullanılan “*Labrys*” (çift ağızlı balta), aynı zamanda Anadolu'da Fırtına Tanrısının da simgesidir. *Labrys*, Karia bölgesinde bir kült sembolü olduğu gibi, Labrounda' da (Milâs) Zeus için tapınma merkezinin simgesidir. Buna ek olarak Tanrıça figürü olan çift ağızlı baltanın da boğanın bir sembolü olduğu düşünülmektedir. Tüm bunlardan varılan sonuç ise Anadolu dininden etkilenmiş olan Minos Uygarlığının Ana Tanrıça kültürünü benimsediği kanısına varılmıştır.¹⁷⁵

¹⁷³ E. Reyhan, T. B. Cengiz, *age.*, s. 186.

¹⁷⁴ D. A. Leeming, *age.*, s. 75-76.

¹⁷⁵ Onur Günay, “Eskiçağ Yakındoğu ve Hellen Toplumlarında “Gök Tanrı” İnancı”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, 2017 s. 8.

Dini açıdan Ana Tanrıça baş tanrı olarak kabul edilmiş ve sosyal yaşantısında Ana erkil bir toplum yapısına sahip olmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde, bazı bilim adamları tarafından Kral Minos 'un "*Ay Adam*" anlamına geldiğini ve rahip kralla Girit'in Ana Tanrıçasını temsil eden ay rahibesinin kutsal bir evliliğinin olduğuna dair bilgilere yer verilmiştir. Buna benzer bir diğer kutsal evlilik ise Mezopotamya'da İnanna kültü ile bağlantılıdır. Aşk ve bereket tanrıçası İnanna'nın kutsal evliliği, Uruk şehrini yöneten ve aynı zamanda çoban tanrısı olan Dumuzi ile yapmış olduğu evlilik törenidir. Anlatılan bilgilere göre İnanna çoban tanrısını kendine eş olarak seçmiş ve bu iki tanrı ve tanrıçanın bileşmesi ile ülkeye bolluk ve bereket gelmiştir. Çoban tanrısı bu evlilikte eşinden süt istemiş ve sarayı, "yaşam evini", sonsuza dek koruyacağına söz vermiştir. Ayrıca tanrıçanın ailesinin isteğine uygun bir şekilde evlendiği ve böylece kendisine de tanrısallık verildiği belirtilmektedir. Metnin sonunda İnanna, kralın sarayını sembolize ettiği düşünülen "*kutsal ağılı*" koruyacağına söz vermektedir.¹⁷⁶ Buradan anlaşılacağı üzere, Minos Uygarlığı ilk dönemlerde Anadolu dininden etkilenmiş olsa da ilerleyen zamanlarda özellikle Mezopotamya dini ve efsanelerinden de etkilendiği sonucuna varmak mümkündür. Anaerkil bir yapıya sahip olan uygarlık, dini açıdan genellikle tabiat tanrıçasına tapmış olup dağların ve hayvanların egemeni olarak iki tanrının birleşmesi sonucunda bu topraklara bolluk ve bereketin geldiğine inanılmıştır. "*Zeus Megistos Kros*" olarak adlandırılan bu tanrı için her yıl ilkbaharda doğumu şenliklerle karşılanmış, ölümünde ise yaslar düzenlenmiştir. Minos halkının tüm bunları gerçekleştirdiği yer olan tapınım merkezleri mağaralar ve dağlık bölgelerdir. En önemli tapınım merkezi ise İda Dağı idi.¹⁷⁷

Yapılan kazı çalışmalarının ardından, İda Dağında gerçekleşen ibadetlerde sunulan kurbanlar, adaklık eşyalar, vazolar, insan ve boğa heykellerine rastlanılmıştır.¹⁷⁸ Özellikle Orta Minos I döneminin başlarında dağ zirveleri, mağaralar, kaya oyukları gibi yerlerin Minos dini hayatında önemli rol oynadıkları görülmektedir. Buralarda, dinsel önemlerini gösteren çok sayıda kanıtlara ulaşılmıştır.¹⁷⁹ Açık havada yer alan tapınım merkezlerinde Palaikastro yöresinde Petsofa veya Knossos bölgesinde Yuktas Dağında yer almaktadır. Girit'in en kutsal mekânı olan İda Dağı'nın güneyinde yer alan

¹⁷⁶ Sebahattin Bayram, "Eski Mezopotamya'da Kutsal Evlilik Metinleri ve "Kutsal/Kült/Mabet Fahişe(Si)" İbâresi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/2, 2019. s. 550.

¹⁷⁷ D. A. Leeming, *age.* , s. 75-76.

¹⁷⁸ A. Gözlü, *age.* , 2019, s. 3.

¹⁷⁹ S. A. Evans, *age.* , s 151.

Kamares veya Psihro ile Yuktos arasında bulunan Arkalohori Mağarası da bu kutsal mekânların arasında yer almaktadır. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bulunan kurban kalıntıları, adak eşyası olarak sunulmuş olan vazolar, silahlar, insan ve boğa heykelleri, kilden yapılmış insan uzuvları ve kült sembolü olan çifte baltaların ortaya çıkması bu mağaraların kutsal olduğu düşüncesine götürmüştür. Girit Adası'nda sadece dağlık alanlar, yüksek bölgeler kutsal bir mekân olarak görülmemiştir. Aynı zamanda düzlük alanlarda yapılan araştırmaların sonucunda, freskler ortaya çıkmış ve etrafı alçak duvarlarla çevrili kutsal alanlara rastlanılmıştır. Minos halkının doğaya, tabiatın gücüne çok fazla önem vermiş olmaları sadece sanat alanında değil, aynı zamanda din alanında da düşüncelerini etkilemiştir. Bunun sonucu olarak, tüm kutsal mekânlar doğa ile iç içe olan yerlere inşa edilmiştir. Bu kutsal mekânların ortasında sunak veya yüksek kapılı, çatısı kutsal boynuzlarla süslü bir şapel ve bazı ağaçlar yer alıp genellikle bu alanlarda zeytin ağacı ya da dikilitaşlar bulunmuştur.¹⁸⁰ Ayrıca Thera, Kythera, Melos ve Keos bölgelerinde yapılan araştırmaların sonucunda ise “*Kamares*” tarzı vazoların görülmesi ve yapılmış olan mermer heykellerin, kadın şeklinde olması bu bölgede de Ana Tanrıça kültürünün olduğunu düşündürmektedir. Diğer kazı çalışmalarının ardından ortaya çıkan ve Minos 'da bulunan Kyklad heykellerinin, küçük bir yapıda olduğu ve bulunan kadın figürlerinin, kollarını göğsünün üzerine kavuşturmuş ve çıplak oldukları görülmüştür. Bulunan bu heykelciklerin büyük olasılıkla tanrıçayı tasvir ettiği kanısına varılmıştır. Buradan varılabilecek sonuç; Minos Uygarlığı ve Kyklad Adalarında özellikle sanat eserlerinde ve dini inanışlarında benzerlikler görülmüş ve iki kültürde de doğa tanrıçasına tapınılmıştır. Ayrıca her iki kültürde de bereket ritüellerine ve tanrıların şerefine toprağa şarap döküldüğü anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Minos halkı, Neolitik Dönemden itibaren her türlü ürünü ve malı sağladığına inanılan ve toprakları bereketli hale getiren bir tanrıçanın varlığına inanmıştır. Halk, tarlalara, sürülere ve hayvanlara şifa verdiğiğine inanılan doğa tanrıçasına yani “*haşhaş tanrıçası ya da uyku tanrıçası*” olarak anılan tanrıçaya tapmışlardır.¹⁸² Aynı zamanda bu tanrıçanın ileri de Yunan tanrıçalarından olan elinde haşhaş ile betimlenen Tanrıça Demeter'in, Minos dininden etkilendiği sonucuna varılabilir. (Bkz: Resim 45)

¹⁸⁰ A. M. Mansel, *age.*, s. 60-61.

¹⁸¹ A. Gözülü, *age.*, 2019, s. 9-10.

¹⁸² F. Braduel, *age.*, 2021, s. 165.

Resim 45. Haşhaş Tanrıçası ya da Uyku tanrıçası
Heraklion Müzesi

<https://www.herkesebilimteknoloji.com/slider/bir-profesyonel-suikastciler-tarikati-hashasiler>

Diğer uygarlıklarda olduğu gibi Minos toplumu da çoktanrılı bir inanca sahipti ve doğa unsurlarına (ağaç, taş, vb..) , hayvanlara (öküz, kuş) kutsallık atfetmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Minos toplumunun inancının temelini verimlilik, ölüm, bitki ya da doğum gibi kavramlar oluşturmaktadır. Doğa ile iç içe olan Minos Uygarlığında, yeryüzünün hâkimiyeti ve gücünün tanrıçada olduğunu gösterebilmek adına o “güvercin“ ile sembolleştirilmiştir. Barış, aşk ve tevazu’ nün sembolü olan Güvercin, mitolojik olarak ilk defa Sumer metinlerindeki Gılgamış destanında yer almaktadır. Nuh Tufanı, Gılgamış destanında, Utanapıştim adıyla anılmaktadır. Nuh, tufanın yedinci gününde bir güvercini tufanın bitip bitmediği ile ilgili haber getirsin diye saldığı anlatılmıştır.¹⁸³ Nuh’un gemiden salıp ağzında zeytin dalı ile dönen güvercin tufanın son bulduğunu ve insanlarla tanrılar arasında birlik ve beraberliğinde sembolü haline gelmiştir.¹⁸⁴ Güvercin dışında gücünü kanıtlamak için ayrıca “*aslan*” ve yeraltının hâkimi olduğunu göstermek için de “*yılan*” ile sembol olarak kullanılmıştır. İlkçağlarda insanlar birçok hayvana tapmış ve bunları kült aracı olarak algılamışlardır. Bu kült araçları genellikle güçlerini, bereketi ve ölümden sonraki hayatlarını sembolize eden hayvanlardır. Bunların içerisinde önemli bir yere sahip olan yılan, Yakındoğu’nun tarih öncesi zamanlarından itibaren kutsal olarak görülmüştür. Çünkü yılan zehri ile gençleşmeyi ve buna bağlı olarak da ölümsüzlüğü çağrıştırmıştır. Aynı zamanda deri değiştirmesi, uzun süre hareketsiz

¹⁸³ Mustafa Gürbüz, Beysiz, *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi*, İstanbul 2016, s. 157.

¹⁸⁴ N. Gardın, R. Olorenhshow, *age.* , s. 255.

kalabilmesi ilkçağ insanları tarafından olağanüstü bir yaratık olarak görülmesine sebep olmuştur.¹⁸⁵

Gençliğin ve ölümsüzlüğün sembolü olan yılan, aynı zamanda şifa dağıtma ve can alma görevini de üstlenmiştir. Günümüzde hekimliğin sembolü olarak kullanılan yılan motifinin tercih edilmesinin sebebi şifa ve can alma gibi anlamlarını bir arada barındırdığından dolayı olmalıdır. Yılanın tıp sembolü olarak ilk defa Mezopotamya'da Sumer Dönemi ile birlikte başladığı yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır.¹⁸⁶ Yakındoğu coğrafyasında yılanlı tanrıça ve temsil ettiği anlama ilişkin ilk çalışmalardan birini B. Buchanan gerçekleştirmiştir. MÖ 2. binyılın erken dönemlerine işaret eden Mezopotamya ve Suriye topraklarında keşfedilen silindir mühürlerin üzerlerinde yılanlı tanrıça figürleri bulmuştur. Bir diğer çalışma ise Frans A. M. Wiggermann tarafından gerçekleştirilmiştir. Wiggermann, yaptığı bu çalışmada Mezopotamya toprakları içerisinde yılan ve yılan-ejderha ile ilişkili iki varlığın birleştiği ve çeşitli tanrıların içerisinde barındırdığına dair filolojik ve arkeolojik belgeler ışığında açıklamalar yapmıştır.¹⁸⁷ Neolitik Dönemden itibaren Eski Yakındoğu kültürlerinde görülmüş olan yılan, birçok sanat eserlerinde, taş bloklarda, seramik ve mühürlerde sembol olarak yer verilmiştir. Bu hayvanı önemli kılan ise derisini yenilemesinden dolayı, eskiçağ toplumlarında yeniden doğuşu, arınmayı ve iyileşmeyi sembolize etmesidir. Ayrıca diğer bir inanişaya göre, yılanın kendi kuyruğunu ısırmaaya çalışırken oluşturmuş olduğu dairenin, sonsuz bir döngüyü anlattığına inanılmıştır. Girit Adası'nda ise yılanlı tanrıça figürü ilk kez Knossos Sarayı'nda görülmüştür. Ayrıca Mezopotamya kültüründe yer altı ile özdeşleştirilen yılanın, Girit topraklarında da aynı şekilde görüldüğü düşünülmektedir. Yılanın, yeniden doğuşu sembolize ediyor olması, anaç kültürü çağrıştırdığından dolayı anaerkil bir toplum olan Girit için Yılanlı Tanrıçanın, diğer tanrıçalara nazaran daha fazla öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸⁸ Bununla birlikte Yılan kültürünün sadece Yakındoğu kültürlerine ait olmadığı, Eski Yunan inancında da yer altı tanrısı olan Hades'in ölümün efendisi olması inancı ile yılanın hem ölümün hem de doğrudan olarak bir tanrısal yetkesinin sembolü haline geldiği görülmektedir. Buna rağmen 1930 yılında

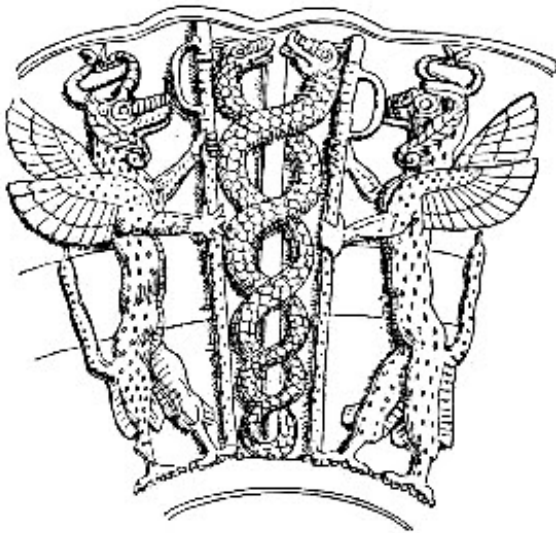
¹⁸⁵ E. Gürsoy Naksali, *Yılan Kitabı*, İstanbul 2014, s. 5-6.

¹⁸⁶ Yusuf Kılıç, Elvan Eser, "Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 4, S.13, Aralık 2017, s. 142.

¹⁸⁷ Sevgi Dönmez, "Eski Yakındoğu'da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, 2017, s. 408-409.

¹⁸⁸ E. Gürsoy Naksali, *age.*, s. 14.

yapılan araştırmalar sonucunda Olympos tanrılarında olan Apollan tarafından Hermes'e verilmiş olan "çifte yılan sarılı kanatlı asa" 'nın Yakındağu kültürüne ait olduğu anlaşılmıştır. Örneğin; Mezopotamya Uygarlığının şıfa Tanrısı/ Tanrıça, Ningişzida'nın betimlemeleri ve Babil'de yer altının sembolleri haline gelen yılan ve ejderlerin Hermes ile bağlantılı oldukları tespit edilmiştir.¹⁸⁹ Ningişzida, şıfa Tanrısı sembollerinden olan asaya sarılı çifte yılan, aynı zamanda Kral Gudea döneminde yapılmış olan bu Sumer vazosunun üzerinde iki cin kabartmasının arasında, bir ağaca sarılmış iki yılan bulunmaktadır. Aynı zamanda Sumer tanrılarında birinin adı "Yaşam Ağacının Hâkimi" manasına gelen Ningişzida'dır. Bu tanrının sembolü ağaca sarılmış halde bulunan biri erkek diğer dişi iki yilandır. Sopaanın yaşam ağacını, yani yaşamı; yılanın ise gençliği temsil ettiği bu betimleme, çeşitli toplumlarda yalnız sopa veya sopa-yılan, ya da birbirine sarılmış iki yılan halinde koruyucu ve şıfa verici bir sembol olarak resimlerde, kabartmalarda kullanılmıştır.¹⁹⁰ (Bkz: Resim 46)

Resim 46. Ningişzida betimlemesi

<https://semrabayraktar.blogspot.com/2013/03/baslangictan-gunumze-yilan-kultu.html>

şıfa veren ve gençleştiren yılan hakkında Mezopotamya geleneğinde önemli bir yere sahip olan Gilgamiş Destanında, Gilgamiş'in, ihtiyaşları gençleştiren bitkinin bir yılan tarafından çalınması, bir hayvanın neden deri değiştirdiği sorusuna cevap vermektedir: "*Ve bitkinin kokusunu alan bir yılan gizlice yuvasından çıktı ve bitkiyi kapar*

¹⁸⁹ E. Gürsoy Naksali, *age.* , s. 6-7.

¹⁹⁰ Y. Kılıç, E. Eser, *agm.* , s. 142-143.

kapmaz deri değiştirdi."¹⁹¹ Gilgamiş'ın genleşme hayali doğada düzenli olarak yeniden meydana gelmenin kökenini ifade edip topraktan gelen bir yaratığa kaptırılmıştır. Nitekim Gilgamiş yenilgisi üzerine yılanı "*Toprağın Aslanı*" olarak adlandırmıştır. Pseudo - Apollodoros'un aktarmış olduğu hikâyeye göre, Minos ve Paiphai'ın oğlu Glaukos fare kovalarken bal küpünün içerisine düşüp ölmüştür. Oğlunu bulamayan Minos'un dermanına, Polyidos üstün yeteneklerini kullanarak oğlunun ölüsünü bulmasında yardımcı olmuştur.

Minos ise Polyidos'dan oğlunu tekrardan diriltmesini istemiştir. Bunun üzerine Polyidos, ölü bir beden üzerinde yılan görmüştür. Ancak bu yılanın kendisini öldürmesinden korktuğu için bir taş yardımı ile bu yılanı öldürmüştür. Bunun üzerine başka bir yılan, ölen yılanı bir ot getirerek cansız bedeninin üzerine koymuş ve bunun sonucunda yılanın tekrardan dirildiğini görmüştür. Bunun üzerine Polyidos aynı şekilde Minos'un oğlu Glaukos'un üzerine yılan koyarak onu tekrardan bu şekilde hayata döndürmüştür. Yılan Eski Yakındoğu toplumlarında şif ve ölümsüzlük sembolü olarak görüldüğü gibi Girit'in Knossos Sarayında yapılan arkeolojik çalışmalarının ardından bulunan heykellerin, tanrıça, saray ve ev halkını koruma görevinin yılanlar aracılığı ile olduğu da sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda Knossos Sarayının etrafındaki evlerde yapılan kazı çalışmalarının ardından yılan kültü ile ilişkili olduğu anlaşılan bir takım kült araçları da bulunmuştur. Bundan dolayı genellikle ölüm/ölümsüzlük ilişkilendirilen yılan aynı zamanda evin korunması ile de ilişkilendirilmiştir.¹⁹² Nitekim Girit'teki Yılanlı Tanrıça figürü, iki elinde, omuzlarında ve başının üzerinde, bileğine ya da beline dolanmış bir yılan şeklinde betimlenmiştir. Aynı zamanda Yılanlı Tanrıça, bitki ile de ilişkilendirilmiş ve bitki motifli adak eşyalarının bir kısmı Yılanlı Tanrıçaya adanmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmaların sonucunda ise Minos seramiklerinin bazılarında yılan figürünün yer alması bunların Yılanlı Tanrıçaya itafen yapıldığını düşündürmüştür. Bunlara ek olarak Berlin müzesinde yer alan Geç Minos Dönemine ait olan bir kadın figürünün saçları üçlü yılan ile tasvir edilmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Minos kültürü ve dini, Yunan dinini etkilemiştir.¹⁹³ İlerleyen dönemlerde ise başında üç tane yılanla tasvir edilen kadının Yunan Tanrıçası Medusa'nın, bir yansıması olduğunu düşünmek mümkündür. Yılan Tanrıçası'nın, eteğinin üzerindeki yılan sembolü kadın rahmi ile yılan arasındaki ilişkiye bağlı olarak üremenin başka bir değişle

¹⁹¹ Gilgamiş XI. 285

¹⁹² E. Gürsoy Naksali, *age.*, s. 13-14.

¹⁹³ S. Dönmez, *agm.*, s. 414-415.

ölümsüzleşmenin bir göstergesi olduğuna inanıldığıının resmi niteliğindedir. (Bkz: Resim 47)

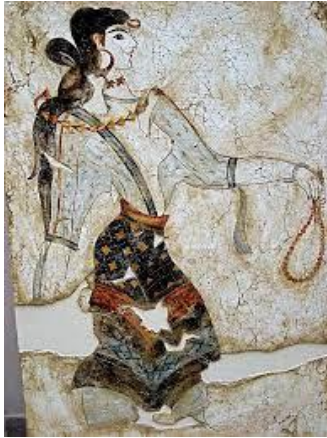

Resim 47. Yılanlı Tanrıça

<https://www.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/aegean-art-1/minoan/a/snake-goddess>

Ayrıca yedi katmana sahip olan bu eteğin, gezegenlerin sayısı olduğu düşünüldüğü gibi, ay dizisi ve ölçüsünü de sembolize ettiği düşüncesine de varılmıştır.¹⁹⁴ Tanrıçanın elbisesinin aslında üst üste yer alan katmanlarının zaman içerisinde giyilmiş bir sonsuzluğun simgesi olduğu da düşünülmektedir. Elinde iki yılanı tutması ise iki kutbu içeren çatışmayı engellediğine inanılan bir simge haline gelmiştir. Ana tanrıça inancının olduğu Minos toplumunda kült sahnelerinde kadınlara sıklıkla rastlanılmıştır. Bunun yanında Tanrıça dışındaki kadın figürleri ise rahibe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu betimlemeler genellikle tanrıça onuruna yüzük taşıırken, dans ederken, tören başlığını ya da çift baltayı (Labrys) taşıırken resmedilmiştir. Tüm bunların dışında kadınların kutsal olarak atfedilmiş nesnelere önünde ibadet ettikleri sahneler de yer almaktaydı. Ancak ayırt edici ayrı bir özelliği olmadığından bu betimlemeler “*adorant*”(duacılar) olarak kabul edilmiştir.(Bkz: Resim 48)

¹⁹⁴ *Yedi öylesine bir kusursuzluk içindeydi ki evrenin bu muazzam ahenginde yedi sayısını anlatmaya çalışılmıştır. Ayrıca yedi Mezopotamya toplulukları için çok önemli bir kutsiyet taşımaktaydı ki, bu sayı inanç dünyasının merkezinde yani ibadethanelerde de karşılık bulmuştur. Bkz. Yusuf Kılıç, Elvan Eser, “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/11 Summer 2016.

Resim 48. Adorant(duacılar)

<https://optia.tumblr.com/post/139054401378/etruscan-fresco-c-1600-bc-crete>

Yapılan çalışmalar esnasında Minos 'da genellikle Tabiat Tanrıçalarına tapınıldığına ve özellikle Neolitik Dönem ile birlikte kadın figürlerinde üreme uzuvlarının da yer aldığı ve böylece kadının her şeye hayat veren, her şeyi kucağına alan bir Tabiat Tanrıçasını temsil ettiği anlaşılmıştır.¹⁹⁵ MÖ 2.binyıl ile birlikte Tabiat Tanrıçası, dağların ve hayvanların egemeni olarak görülmüştür. Yunan toplumunda “*Rhea*” olarak adlandırılan Tanrıça, Anadolu’da ise Kybele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Tanrıça genellikle mühür, yüzük ve benzeri sanat eserlerinde ve diğer yapılarda aslanla birlikte betimlenmiştir. Bunun yanında *Rhea* ile birlikte evleri ve sarayları koruyan başka bir Tanrıçanın da betimlendiği görülmüştür. İlerleyen dönemlerde “*Ağaç Tanrıçası*” adı ile ortaya çıkan bu tanrıça ağaçlar altında otururken kadınların kendisine çiçekler sunduğu şekilde betimlenmiştir. Ağaç Tanrıçası’ nın da bir Mezopotamya etkisi ile oluştuğu sonucuna varmak mümkündür. Neticede bir ağaç kültürü bizlere Sumer inanç sisteminden gelmekte olup diğer dini ve kültürel etkilerde de olduğu gibi bu Tanrıçanın da Mezopotamya etkili olabileceği sonucuna varılabilir. Bazı araştırmacılar ise Minos halkının zaman içerisinde Yunan kültüründen etkilenmiş olduğunu iddia ederek bu bağlamda Tabiat Tanrıçasının öldükten sonra tekrardan doğduğuna ve kökeninde Hellen toplumundaki Demeter ve kızı Persephone ‘den geldiğine iddia etmişlerdir.¹⁹⁶ Buna karşılık Hellen Tanrıalarının arasında yer alan Baş Tanrı Zeus’un Mezopotamya, Anadolu ve Girit kökenli Gök Tanrıalarının özelliklerini taşıdığı da savunulmuştur. Ayrıca MÖ 3000’lerden itibaren Girit Toplumunun da Tanrı Zeus’a tapınılmaya başlanmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ A.Gözlü, D. Yılmazcan, *age.* , s. 61-62.

¹⁹⁶ A. Gözlü, D. Yılmazcan, *age.* , s. 63.

¹⁹⁷ O. Günay, *agm.* , s. 4.

Diğer bir Tanrıça Afrodite, Minos Uygarlığı ile görülmüş ve kutsal kuşların eşlik ettiği bir tanrıça olarak tasvir edilmiştir. Mezopotamyalı Tanrıça İstar'ın izlerini taşıyan Tanrıça Afrodite, aynı zamanda aşk ve tutkunun da Tanrıçası olarak görülmüştür. Bu Tanrıça Hephaistos ile evli olmasına rağmen Savaş Tanrısı Ares gibi birçok sevgilisi olmuş ve Truva Savaşı boyunca da ara bozmaya çalışarak savaşta önemli bir rol oynamıştır.¹⁹⁸

Yılan Tanrıçasından geldiğine inanılan bilgelik ve Savaş Tanrıçası olan Athena'nın ise Miken ve Girit'teki saray ve evlerin koruyucusu olduğuna inanılmıştır. Aynı zamanda mesleklerin ve sanatın koruyucusu olan Athena'nın da başlıca sembolü yılanıdır.¹⁹⁹ Minos toplumunun ticari ilişkilerde bulunduğu Mısır Uygarlığının, tanrı ve tanrıçalarından da etkilenmiş olduklarını kendi tanrıları'nın yanında yer alan insan ve hayvandan üremiş olan ejder ve su aygırları tanrılarının sanat eserlerinde betimlemiş olmaları, kültürler arası bir senfoninin gerçekleştiğini kanıtlar niteliktedir. Ancak tüm ejderler bir tanrı olarak betimlenmemiştir. Bu ejderler, genellikle ikinci planda kalmışlar ve tanrılar sadece insanlar üzerinde egemenlik kurmamış aynı zamanda hayvanlar üzerinde de bir egemenliği söz konusu olmuştur. Bunu gösteren en iyi örnek; tanrıların bir aslanla ya da pars ile betimlenmiş olmalarıdır. Bu durum hem hayvanlar üzerinde egemen olduklarını hem de onların gücünün bir sembolize ettiklerini göstermektedir.²⁰⁰

Böylece Tanrı ve Tanrıçaların kökeni hakkında bilgi verdikten sonra Minos'un ölümden sonraki inançları ile ilgili de şunları ifade etmek gerekmektedir; öncelikle Minos halkının ölümden sonraki yaşama dair inançları ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen yapılan arkeolojik çalışmaların ardından onların mezarlarında birçok ölü eşyasının bulunması düşündürücüdür. Bu buluntulardan yola çıkılarak, Minos toplumunun ölümden sonraki yaşama inandığı kanaatine varmak zor değildir. Şu halde ölümden sonraki hayata inandığını düşündüğümüz Minos halkı, diğer eski çağ toplumlarında olduğu gibi bu hususta belli ritüeller gerçekleştirmiştir. Önemli bir yere sahip olan bu uygulamalar içerisinde en bilineni bitki ritüelidir. Buradan anlaşılacağı üzere Minos halkı için yaşanan doğa olayları dikkatlerini çekmiş ve dini yaşantısında etkili olmuştur. Örneğin; yaprakların sararıp tekrar yeşile dönmesi yeniden varoluşu çağrıştırmıştır. Bundan yola çıkarak, yeniden doğuşu bir ritüel haline getirmişler ve yapmış oldukları ritüeller esnasında meyve ve ağaçları çağrıştıran semboller

¹⁹⁸ N. Gardin, R. Olorenhshow, *age.*, s. 19.

¹⁹⁹ N. Gardin, R. Olorenhshow, *age.*, s. 67.

²⁰⁰ A. M. Mansel, *age.*, s. 58-59.

kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu ritüeller esnasında tanrıçalara itafen rahibeler tarafından danslar gerçekleştirilmiş ve tanrılar ile iletişim kurduklarına inanılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarının sonucunda buluntu niteliğinde olan oraklarda, mühürlerde ve yüzüklerde ağaç ya da dal çekme, taşa sarılma ve dans eder şekilde olan kadın figürleri yarı çıplak ya da tamamen çıplak halde taş ile temas ederken betimlenmiştir.²⁰¹ Bunların yanında yüzüklerde yer alan bir betimleme şu şekildedir; kadınlardan oluşan bir gruptan dört tanesinin zambak tarlasında ritüel dansı yaparken betimlenmiştir. Bu kadınla, forbabalı giysiler ve kısa kollu giysiler giymişlerdir. Kadınlardan üçü kollarını kaldırırken ortada duran kadın biraz daha yüksekte bir kolunu kendi yanında tutarken diğer kolunu başının yanına doğru kaldırmıştır. Bu betimlemede kadının diğer kadınları selamladığı ve bir tanrıça olduğu rolünde olduğu düşünülmektedir. Bu kadının başının arkasında uçuşan saç buklelerinin olması ise onun göksel bir anlam taşıdığını göstermektedir.²⁰² Yapılan ritüellerin genellikle dağlık alanlarda ya da nadir de olsa düz alanlarda icra edildiğini daha önce ifade etmiştik. Diğer taraftan Minos Uygarlığı'nın ibadet merkezlerinde kutsal bölmeler yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca yapılan oyma taşlar, vazoların üzerinde yer alan resimler, ritüel amaçlı yapılan danslar, kutsal nesnelerin ritüeller esnasında dolaştırılması, kutsal sularla yıkanması vb. ibadet şekillerinin birer göstergesiydi. Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan resimler ve sembollerden anlaşıldığı üzere yapraklara dokunan, Bitki Tanrıçasına da tapınılan ve ritüeller sırasında yapılan danslarla ilgili birçok resim bulunmuştur. Bu tarz sahnelerin olması Minos halkının doğayla iç içe ve insan ile doğa arasındaki bağının da göstergesidir.²⁰³

Tüm bunlarla birlikte ibadetler esnasında kutsal gereçler, kült sembolleri ve özellikle de çift ağızlı balta kullanılmıştır. Bunu destekler nitelikte bakırdan, tunçtan, altından yapılmış olan baltalar kutsal bir mekân olarak kullanılan mağaralar dışında büyük evlerin tapınım merkezlerinde de bulunmuştur. Daha önce çift ağızlı baltanın inanç hayatındaki önemi ile ilgili verilen bilgiler ek olarak onun birçok sanat eserinde resmedilmiş olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Ölümden sonra yaşama inandıkları düşünülen Minos toplumunda bunu destekleyen bir araştırma olmuştur. Tüm bu yapılan araştırmaların yanında ayrı bir öneme sahip olan lahitler de Minos dini hakkında bilgi vermektedir. Bunların içerisinde en iyi örnek; Hagia Triada bölgesinde yapılan kazı çalışmalarının sonucunda Geç Minos Dönemine ait bir kaya mezarında yer alan resimler,

²⁰¹ A. Gözülü, D.Yılmazcan, *age.*, s. 70-71.

²⁰² A.Gözülü, D.Yılmazcan, *age.*, s. 72.

²⁰³ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, İstanbul 2020, s. 182.

ölüler için yapılan törenler hakkında bilgiler vermektedir. Yapılan bu resimlerin ne anlama geldiği kesin olarak çözülememiştir. Fakat resimlerdeki kurban edilen sığırın kanı, kült sembolü olan çift ağızlı balta, ağaç ve sunakların yer alması aynı zamanda kadınların müzik eşliğinde dans eder şekilde resmedilmiş olmaları, ölümler için yapılan törenler hakkında bilgiler vermektedir. Minos, her alanda uygarlıkları etkilediği gibi ölümden sonraki hayat inancında da özellikle Yunan Uygarlığını etkilemeyi başarmıştır.²⁰⁴ İsveçli arkeolog Persson ise yaptığı araştırmalar sonucunda, Minos halkının yapmış olduğu resimleri incelediğinde, bitkinin yetişmesini ölüm ve dirilişle bağdaştırmıştır. Persson, birçok farklı tapınma sahnelerinin tarım döngüsünde mevsimlerin içine yerleştirebileceğini düşünmüştür. Örneğin ilkbahar; Doğa Tanrıçası 'nın epifanisi ve rahiplerin ona tapması bunun en iyi örnekleri içerisinde yer almaktadır. Bitkinin büyümesi, tanrının görünmesi olarak yorumlanmıştır. Tüm bunlardan çıkarabileceğimiz sonuç başta duvar resimlerinde olmak üzere, diğer sanat eserlerinin üzerindeki resimlerin Minos dini ile ilgili her şeyi yansıttığı düşünülmektedir. Bunun dışında saray yapıları da kutsal alan olarak görüldükleri için koruyucu tanrıçanın ve rahip-kralın yaşadığı yer olduğuna inanmışlardır. Basamaklarla çevrili dans alanları, sunakların yapılabilmesi için düzenlenmiş iç avlular bunları dinsel bir kurum haline getirmiştir.

Knossos ve Pylos saraylarında yer alan tahtın yanındaki “*Griffonlar*” ise bir tapınım simgesini temsil etmekteydi. Saraylarda yapılan törenler, dinsel açıdan Girit'in en önemli törenleri arasında yer almaktadır. Burada gerçekleşen boğa güreşleri, sarayın içerisinde yer alan “tiyatro” adını verdikleri mekânda gerçekleşmiştir. Bunun sanat eserlerine yansımaları ise daha çok Knossos 'da ortaya çıkan resimlerde görülmektedir. Burada boğanın üzerinden atlayan akrobatik hareketlerde bulunan kadın ve erkeklerin boğaya zarar vermeden spor veya ritüel amaçlı yaptıkları görülmektedir. Zira Minos dininde akrobasi 'nin önemli bir yerinin olduğunu dolayısıyla koşan bir boğanın üzerinden akrobatik hareketler de bulunmanın yeniden doğuşa geçiş ile sembolize edildiği düşünülmektedir.²⁰⁵ Tüm bunların yanında Girit Saray duvarlarında yer alan boğa resminin, Mısır'da Şahin ve Boğa Tanrısı olan “*Montu*” ile benzerlik içerisinde olduğuna inanılmıştır. Nitekim Homeros'a göre; “*Amphion* ve *Zethos*”, Thebai şehrinin ilk kurucularıdır. Diğer kurucusu ise “*Kadmos*” olup bu kent tahrip edildikten sonra bunlar Yakındoğu'dan Girit'e gelmişlerdir. Bu bağlamda Mısır piramitleri gibi “*Amphion* ve

²⁰⁴ A. M. Mansel, *age.*, s. 64.

²⁰⁵ M. Eliade, *age.*, s. 183-184.

Zethos'un” mezarları da güneş ile bağdaştırılmıştır. Ayrıca yapılan araştırmaların neticesinde Thebai ve Girit’teki boğa kültleri arasında bir benzerlik olduğu kanaatine varılmıştır. Girit için boğa kültü çok önemli bir yere sahipti ve bu kült 600 yıl boyunca devam etmiştir. İlerleyen zamanlarda, Mısır’ın 12. Sülaleler Dönemi ile birlikte “*Montu*” kültü bırakılmış ve yerine 12. Sülalenin koruyucusu Koç Tanrısı olan Amon başa geçmiştir. Tanrı Zeus ile bağdaştırılmış olan boğa kültlerinin büyük bir çoğunluğunun bunun etkisi ile Amon ve Aşağı Mısır’ın Koç-keçi kültü olan Menes’den etkilenerek ortaya çıktığı düşünülmektedir.²⁰⁶

Girit Adasının da, boğa kültünün yayılmasında Mısır ile Ege arasında kültürel bir bağlantının olduğu sonucuna varılmıştır. Mısır’dan Ege Bölgesine ulaşan sadece boğa kültü değil, aynı zamanda Girit’in efsanevi Kralı Minos’un, Mısır’ın ilk yasa koruyucusu ve ilk firavunu olan Menes ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Ayrıca Memfis şehrindeki Apis boğa kültü de Menes’e atfedilmiştir.²⁰⁷ Bunlara ek olarak, Knossos Bölgesinde yapılan kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkan mühürlerin üzerindeki Girit Tanrıçası’nın hayvanlar üzerindeki hâkimiyeti Eski Yunan dini ve eserlerinde de görülmüştür. Ayrıca Tunç Çağı Döneminde yapılmış olan Hagia Triada lahdinde resmedilmiş olan cenaze töreninde din görevlilerinin iki öküz ve bir kayık taşıırken resmedilmiş olması ilerleyen zamanlarda Yunan ve Mısır gibi uygarlıklarda da ölümden sonra diğer hayata geçişte kayıkların kullanıldığına dair betimlemelerin yer almasında rol oynadığı sonucuna varılmıştır.²⁰⁸ Bir diğer kültürler arası aktarım ise Doğu Girit’in Petsophas Bölgesinde yapılan arkeolojik çalışmaların ardından ortaya çıkan minyatürlerde kilden yapılmış insan uzuvları ve kırılmış figürlerin bir takım bilim insanları tarafından hasta vücuduna çare arayan ya da tapan insanların fedakârlıklarını yansıttıklarına inanılmasıdır. Bazı bilim insanları ise bu uzuv parçalarının tanrının parçalanmasıyla ilgili mitler ışığında yorumlanabileceğini düşünmüşlerdir. Tanrıyı parçalama miti tıpkı Mısır mitinde olduğu gibi Osiris’i yedi parçaya bölünüp farklı bölgelere atılıp sonradan İsis tarafından parçalarının birleştirilip tapıldığı gibi benzer bir mit olacağını kanısına varılmıştır.²⁰⁹ Bunun yanında kutsal alanlarda kilden yapılan böcek figürleri de görülmüştür. Rutkowski bu böceğin Mısır da bir bok böceği türü olan Copris’e benzetmeye çalışmıştır. Minos ve

²⁰⁶ Martin Bernal, *Kara Atena (Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? (1785-1985))*, (Çev. Özcan Buze), Ankara 2016, s. 65-66.

²⁰⁷ M. Bernal, *age.*, s. 111.

²⁰⁸ M. Turgut, *age.*, s. 20.

²⁰⁹ M. Pren, *age.*, s. 29-30.

Mısır arasında kültürel ve dini bir etkileşim olduğu için Mısır dininde kutsal sayılan Copris'in bir benzerinin Minos coğrafyasında da yer alması normal olarak karşılanmalıdır. Ancak Mısır'da olduğu gibi aynı öneme sahip değildir. Minos'da bulunan bu böceklerin bulunduğu yerde koyunlar da vardır. Belki de koyun pisliklerini temsil etmiş ve ayrıca tanrının koruyucusu olduğuna inanılmıştır.²¹⁰

Kısaca Minos'un tüm alanlarda olduğu gibi din konusunda da birçok uygarlık etkisinde kaldığı ve aynı zamanda onlardan etkilendiği sonucuna varmak mümkündür. İlk dönemlerden itibaren Anadolu dini etkisinde kalan Minos halkının, ilerleyen süreçlerde sanat eserlerinden ve mezar çalışmalarından çıkan bulgular doğrultusunda, Mısır Uygarlığı başta olmak üzere ticari ilişkilerde bulunduğu tüm uygarlıkların dini yaşantılarından etkinmiş olduğu ve onları etkilediği anlaşılmaktadır.

---

²¹⁰ R. Castlen, *age.*, s. 56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÖ II. BİNYILDA GİRİT ADASI'NIN DİĞER UYGARLIKLAR İLE TİCARİ VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

3.1. Girit Adası'nın Mezopotamya, Suriye ve Mısır ile Ticari İlişkileri

MÖ 2. binyılın başları Mezopotamya ile Anadolu arasında yoğun ticari ilişkilerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yaklaşık olarak 250 yıl boyunca yaşanan bu süreç “Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Çağı” olarak adlandırılmıştır. Bu dönem hakkındaki bilgilerin büyük bir çoğunluğu Kaniş-Kültepe tabletlerinden elde edilmiştir. Eski Asur dilinde yazılmış olan bu tabletler, Anadolu’ya ticari amaç ile gelen ve onların ticari faaliyetlerini konu alan Asurlu tüccarlara tarafından yazılmıştır. Ayrıca az da olsa Anadolu’nun yerli tüccarlarına ait bilgiler de yer almakta idi. Tabletler genellikle çeşitli borç, faiz, mahkeme zabıtları, eşya listeleri şeklinde olup daha ziyade alım-satımı konularına yer vermiştir. Bunların dışında aile içi mektuplar, evlat edinme, veraset, köle alım-satımı, evlenme-boşanma gibi konulara da yer veren tabletler, sosyal hayat üzerine de değinmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere direk olarak siyasi temalı konular yer almamaktaydı. Daha önceki konumuzda değindiğimiz üzere mühürler, ticari ve hukuki işlemlerde belgelerin imzalanmasında kullanılmakta idi. Buradaki amaç ise mal ve mülklerin dokunulmazlığı sağlayabilmektir. Koloni Çağı’nda Asurlu tüccarlar silindir mühürler kullanmışlar ve Kültepe’de bulunan silindir mühürler, kil, hematit, serpantin, steatit ve lapis lazuli gibi taşlardan yapılmıştır. Girit Adasına Mezopotamya topraklarından getirilen lapis lazuli, Kültepe tabletlerinde NA4.ZA. GİN olarak geçmektedir. Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı kıymetli taşlardan birisi olan bu taş, metinlerde husarum olarak da geçmiştir.²¹¹ Eski Yakın Doğu uygarlıkları’nın bu taşı hangi bölgelerden temin ettiği üzerine derinlemesine incelemeler yürütülmüştür. Bu çalışmalar ışığında Afganistan’daki Bedahşan madenleri (özellikle Sar-i Sang), MÖ 6.-1. bin yıllar boyunca Yakın Doğu için Lapis lazuli kaynağı olarak tanımlanan ana maden yatakları olarak belirlenmiştir.

²¹¹ Salih Çeçen, L. Gürkan Gökçek, “Asur Ticaret Kolonilerinde Zenginlik Alameti: Lapis Lazuli Taşından Mühür”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Eylül 2021, Erzurum, s 84-85.

Kuzeydoğu Rusya'daki Baykal Gölü madenlerinin ise coğrafi olarak uzaklığından dolayı Yakın Doğu'da, lapis lazuli ticaretinde önemli bir rol oynamadığı düşünülmektedir.²¹² Agade'nin Lanetinin anlatıldığı şiirin şehrin refahından bahseden bölümünde, dönemin kıymetli ürünleri arasında yer alan lapis lazuli taşından şu şekilde bahsedilmektedir; “Tanrıçası Inanna”nın şefkatli ve sürekli yol göstericiliği altında Agade kenti zengin ve güçlü oldu. Kentin binalarını altın, gümüş, bakır, kalay ve lapis lazuli ile doldurdu.”²¹³ Tüm bu bilgilerin yanı sıra Tunç Çağı'na ait yazılı belgelerden ve arkeolojik verilerden Mezopotamya'da lapis lazuli taşının saray ve tapınaklarda kullanıldığı görülmüştür. Bu taşın daha çok boncuk, figür, mühür, süs eşyası ve kakma malzemesi olarak küçük boyutlardaki işlerde kullanılmıştır. Aynı zamanda arkeolojik veriler doğrultusunda kraliyet mavisini olan lapis lazuli taşının mücevher yapımında, daha düşük kaliteli lapis lazuli'nin ise damga ve silindir mühür gibi ürünlerin yapımında kullanıldığı bilinmektedir.²¹⁴

Ticari ilişkiler doğrultusunda Mısır'a gönderilen lapis lazuli, Eski Mısır dilinde “hsbd2” olarak yazılmakta idi.²¹⁵ Mısır dilindeki benzerliklerden farklı olarak, ḥsbč ve tfr “lapis lazuli benzeri mavi”, zagindurû Akadca'da renkli bir kelime anlamına tekabül etmektedir. Mimari yapılarda kullanılan Mısır mavisini, koyu sarı kırmızı, zinober kırmızısı, karbon siyahı değerli taşlar ve metaller çok renkli yapılan sanat eserini hem görsel açıdan hem de değer açısından önemli bir yapı haline getirmekteydi.²¹⁶ Eski Mısır'da lapis lazuli kullanımı oldukça yaygın olup Mısır memleketi 'nin büyük bir kısmını kaplamaktaydı. Yapmış olduğu ticari ilişkiler neticesinde Nil Nehri aracılığı ile teknelerle bu bölgeye taşın getirildiği ya da elçiler arasındaki hediyeleşmeler ile bu bölgeye getirildiği bilinmektedir.²¹⁷ Mısır uygarlığı pek fazla dışa dönük bir yapıya sahip olmamasına rağmen Girit ile ticari ilişkilerde bulunduğu, elçilerin Mısır'ı ziyaret ettiği duvar betimlemelerinden görülmüştür. Girit seramikleri tüm Yakın doğu bölgelerine yayılmış ve yapılan tüm kazı çalışmalarının sonucunda bir Girit vazosu ortaya çıkmıştır. Mısır mezar odalarında ise Girit ile ilişkisi olduğunu sadece duvar resimlerimden değil aynı zamanda odalarda bulunan Girit fresklerinden de anlaşılmaktadır. Mısırın en önde

²¹² Hatice Uyanık, Ayşe Nur Morkoç, “Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da Lapis Lazulinin Temini, Kullanımı ve Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021, s 161.

²¹³ Samuel N. Kramer, *Sumerler*, İstanbul, 2002, s 91.

²¹⁴ H. Uyanık, A.N. Morkoç, agm. , s 166.

²¹⁵ Yeşim Dilek, “Eski Mezopotamya ve Eski Mısır'da Mavi Renk Kullanımının Sembolik Anlamları”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Mart, 2022, s 167.

²¹⁶ Y. Dilek, agm. , s 169.

²¹⁷ Y. Dilek, agm. , s 173.

gelen şehirlerinden olan Teb 'de mezar duvarlarında Girit resim sanatının etkileri görülmüştür.²¹⁸ MÖ 3. binyılda neredeyse tüm ihtiyaçlarını Anadolu'dan karşılayan Girit halkı'nın bu süreçte Suriye-Mısır ilişkileri de devam etmekteydi. Eski Minos Döneminde kent ve saraylar henüz inşa edilmemişti. Ancak doğu kıyısında bulunan mezarlarda zengin malzeme kaynaklara rastlanılmıştı. Yapılan kazı çalışmalarının ardından dik boyunlu testiler, sematik biçimli mermer tanrıçalar, özgün seramikler, tunçtan yapılmış aletler, silahlar, mücevherler, özgün seramikler ve vazolar bulunmuştur. Giritliler'in bu eserlerinde Mısır Uygarlığından etkilendiği düşünülmektedir. Çünkü bu dönemde Nil ile doğrudan değil ancak Biblos aracılığıyla ilişki içerisinde oldukları düşünülmektedir. Aynı zamanda Eski Minos Dönemine ait olan mühürlerle Mısır I. Dönem mühürleri arasında benzerlik olduğu da yapılan kazılardan anlaşılmıştır.²¹⁹ Mısır bölgesinden değerli taş alırlar ve bunları oyma mühürlerde kullanırlardı.²²⁰ Girit'in MÖ 2. binyılın başlarından itibaren Suriye, Ugarit ve Mısır ile ticari ilişkiler de bulunduğu ve aynı zamanda Uluburun ve Gelidonya Batıkları bu dönem de uluslararası ticaret yapıldığının bir göstergesi olmuştur. Bunun dışında ticari ilişki yapıldığına dair Amarna Mektuplarında firavuna gönderilen ya da firavunun göndermiş olduğu hediyeler yazmaktadır. Mısır fresk ve kabartmalarında diğer uygarlıklarla ticari ilişkilerde bulunduğu ve vergi olarak gönderilen hediyelerin elçiler tarafından taşınan hediyeler betimlenmiştir.²²¹

MÖ 2.Binyılda Ortadoğu, Asya kökenli kavimlerin arasında olan Hiksosların saldırısına uğramıştı. Mısır'ın hâkimiyet alanlarına girdikten sonra Hiksoslar, Mısır kültürünü tanıyıp benimsemelerine ve ilerleyen dönemlerde ise Mısır'ın yönetimini ele geçirmiştir. Yönetimi el geçirdikten sonra başkenti Avaris'e taşımışlar ve Suriye-Filistin'de etkileri altına girmiştir. Tüm bunların sonucunda bu döneme kadar Suriye ile alışveriş yapan Mısır, başta Girit olmak üzere Kıbrıs, Anadolu ve Afrika kıyıları ile ticari ilişkilerde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Mısırlı yöneticilerin Ege dilini öğrenmişler ve bunun sonucunda Mısır'ın etki alanlarının da Ege ve Batı Anadolu da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Hiksos kavminin tüm baskılarına rağmen Mısır gücünü kaybetmeden devam etmeye çalışmış ve etkisini Girit Adaları'na kadar yaymayı başarmıştır.²²² Tüm bu bilgiler doğrultusunda Girit Adası'nın değerli taşlar açısından

²¹⁸ F. Braduel, *age.*, 2021, s 60-61.

²¹⁹ F. Braduel, *age.*, 2021, s 150.

²²⁰ F. Braduel, *age.*, 2021, s 157.

²²¹ O. Tekin, *age.*, s 47-48.

²²² Selahattin Sert, *Mezopotamya'dan Avrupa'ya Büyük Uygarlıkların Doğuşu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2010, s 59-60.

yetersiz bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Mısır ile yapmış olduğu ticari ilişkiler sonucunda lapis lazuli taşını aldığı ve başta sanat eserlerinde olmak üzere mühür yapımında bu taşın kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

Bir diğer ticari yolla Girit Adasına ulaşan ürün ise Fildişi idi. Sumerce de ZÚ. AM. SI, Akadca'da ise šinni pīri “filin dişi” anlamına gelen bu terim, sadece fillerin savunma dişleri için kullanılmış bir kelime olup, diğer memeli hayvanlara ait diş ve savunma dişlerinin kimyasal yapısı ile aynı yapıya sahiptir. Bundan dolayı da “fildişi” sözcüğünün, yontulabilecek veya süslenebilecek büyüklükte olan herhangi bir memeli hayvanın dişi için kullanıldığı bilinmektedir.²²³ Mezopotamya topraklarında yapılan kazı çalışmalarının ardından birçok yabancı hayvandan elde edilen bu fildişlerinin hangi hayvanın dişinden olduğuna dair kesin bir sonuca varılamamıştır. Ancak gerçek fildişleri MÖ 3. binyılda Tell Asmar'ın (Eşnunna) Kuzey Sarayı'nda rapor edilmiştir.²²⁴ Bu rapora göre ise gerçek anlamda fildişi sadece fillerden elde edilmekte idi. İşlenen fildişleri ise Suriye, Asya ve Afrika fillerine elde edilmekteydi.²²⁵ Girit Adası'nda bulunan zeytin yağ ve şarap karşılığında Suriye topraklarından getirilen fildişi ile takas yöntemi ile Girit topraklarına gelmektedir. Fildişinden ise sfenksler, mühürler ve idoller yapılmıştır.²²⁶

3.2. Girit Adası'nın Kıbrıs ile Ticari ilişkileri

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları'nın kesişim noktası olup, Sicilya ve Sardunya Adaları'ndan sonra bu bölgede yer alan üçüncü büyük adadır. Türkçede “Kıbrıs” olarak bilinen ada, Asur kayıtlarında “Yadnana ya da Ya56”, Arapçada “Kubrus” olarak geçmektedir. Batı dillerinde ise “Cyprus”, “Cypen”, “Cypre” ve “Gipros” gibi isimlerle anılmıştır. Mısır kaynaklarında M.Ö. 18. Yüzyıl'dan itibaren “Asi”, Hitit kaynaklarında ise “Alaşiya” olarak geçmektedir. İlk defa Homeros'tan itibaren Grekler ve diğer kültürlerde “Kypros” şeklinde anılmaktadır. Ayrıca Tanrıça Afrodite'in unvanı olarak da kullanılmıştır.²²⁷ Kıbrıs Adası'nın ismi hakkında yapılan araştırmaların sonucunda İndo-Avrupa veya Sami dillere ait olmadığı, bölgede MÖ 3.

²²³ E. Mandacı, agm. , s 28.

²²⁴ P. Roger Stuart Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*, Clarendon Press Oxford, New York 1994, s 115.

²²⁵ E. Mandacı, agm. , s 29.

²²⁶ A. Temür, agm. , s 136.

²²⁷ Tolga Han Arun, “Kıbrıs/Alaşiya'nın M.Ö. 2. Bin Yılında Doğu Akdeniz'deki Önemi ve Hititlerle İlişkisi”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, Cilt 3, 2010, s 85-86.

Binyıldan itibaren görülen bakır madeninden geldiği düşünülmüştür. Sonuç olarak Cyprius, Cuprinus “bakır” isimlerinden Cyprum adı meydana getirilmiştir. Tüm bunların yanında “Kıbrıs” adının bu bölgede yetişen özellikle denize yakın nemli yerlerde bulunan “kına” bitkisinden geldiğine dair de bilgiler yer almaktadır. Bu görüşe göre İbranice adı “kopher” olan kına bitkisi Yunan ve Fenike dillerinde “kybros” şeklinde söylenmiştir. Ayrıca bazı tarihçiler ada isminin Latince “Selvi Ağacı” anlamına gelen “Cypress” sözcüğünden geldiğini düşünmektedirler. Bazı görüşlere göre adının Bakır’dan geldiği düşünülürse ve Kıbrıs Adası’nın Geç Tunç Çağı’nda jeostratejik ve jeopolitik konumu dikkate alındığında bakır madenleri ve gemi imalatçılığı konularında önemli bir yere sahip olduklarını söylemek mümkündür.²²⁸ MÖ 15. yüzyıl ve MÖ 14. yüzyılda ise Hitit ve Mısır belgelerinde “Bakır ülkesi” olarak geçmektedir.²²⁹ Bu bilgiler destekler nitelikte ise Tunç Çağı’nın ilk evrelerinde Kıbrıs’ın, Anadolu ve Ortadoğu’ya bakır ihracatının gerçekleşmesi ile Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır ülkeleriyle kültürel etkileşimde bulunmuştur. Tunç Çağı’nın sonuna doğru ise Girit ve Myken uygarlıklarıyla da ticari ve kültürel ilişkilerin geliştiği görülmüştür. Yapılan araştırmalarda Akdeniz adalarında yapılan kazılarda da en geniş madeni ürünler Kıbrıs Adası’nda bulunmuştur. 1896 yılında Salamis mezarlarında yapılan araştırmaların sonucunda bulunan ilk külçe madeni ürünlerin üzerinde gemi çapasına benzetilen bir şekil bulunmuştur. Arkeologların bu simgeyi incelemesi sonucunda bu gemi çapasını, Girit’in Linear A yazısına benzetmişler ve Kıbrıs antik şehirlerinden Soloi’nin damgası olduğunu düşüncesine varmışlardır.²³⁰

Sonuç olarak Kıbrıs’ın özellikle maden yatakları açısından zengin olması dönemin önemli güçlerinden olan Akkad, Minos, Miken, Hitit, Mısır, Suriye, Güney Anadolu, Ege ve Batı Anadolu uygarlıklarının da dikkatini çekmiş ve ticari ilişkilerde bulunarak kültürel bir etkileşim sağlanmıştır.

²²⁸ T.H. Arun, agm. , s 86-87.

²²⁹ Afif Erzen, “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, *Belleten XL*, Sayı 157, 1976, s 96.

²³⁰ T.H. Arun, agm. , s 91.

3.3. Girit Adası'nın Rodos Adası ile Olan Ticari İlişkileri

Rodos Adası, Babil' den Sicilya'ya, Boğazlardan Nil Nehri'ne kadar bütün eski deniz yollarının kesiştiği noktada, Küçük Asya kıtasını çevreleyen çok önemli noktada yer almaktadır. Yunanistan'daki adalar içerisinde en büyüğü olan Rodos, ekonomik açıdan Anadolu'ya bağlı olup yönetim merkezi olarak görülmüştür. İlk çağlardan itibaren önemli bir merkez olarak görülün Rodos, Akdeniz- Ege bölgelerinde özellikle ticari güzergâhı kontrol etmesi ve aynı zamanda askeri açıdan bir deniz üssü olması nedeniyle ilk dönemlerden itibaren Akdeniz ve Ege'de hâkimiyet mücadelesinin merkezi haline gelmiştir. Bunu destekler nitelikte yapılan araştırmalar sonucunda dönemin önde gelen uygarlıklardan olan Mısır, Mezopotamya, Girit, Hitit ve Yunan belgelerinde de bu bilgileri destekleyen veriler yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda Ege Adaları'nda ilk defa mutlak hâkimiyet kuranların Anadolu'nun Menteşe bölgesinde yaşayan Karyalılar olduğu bilinmektedir. Bu süreçte ise Rodos'ta ilk kalıcı yerleşim Fenikeliler tarafından yapılmıştır.²³¹

Tüm bunların dışında Girit ile asıl bağlantısı, Rodos'un tarihi süreci içerisinde ilk - bayındırlık işlerini gerçekleştiren Minoslular, barış içerisinde yaşayabilmelerini sağlamışlardır. Miken dönemi ile birlikte Yunanistan Anakarası ile ticarî ve kültürel açıdan daha bir yakınlaşan Rodos, MÖ. 1400' lü yıllarda tamamen Miken kontrolüne geçmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Miken medeniyetinin sınırlarının kuzeye doğru genişlediği esnada bir tür askeri üs olarak kullandıkları anlaşılan Rodos Adası, Troya Savaşına da Tlepolemos'un önderliğinde dokuz gemi ile katılmış ve tüm askerler Troya surlarının önünde ölene kadar çarpışarak tarihe geçmişlerdir.²³² İlerleyen süreçlerde MÖ 10. yüzyılın sonlarından itibaren de Minos medeniyetinin eski gücünü kaybetmiş ve Rodos Adası'nda bir Dor istilası yaşanmıştır. Bu süreçten sonra Dor hâkimiyeti yaşanmış ve Rodos da ikinci bir canlanma dönemi olmuştur. Bunu destekleye bilgi ise Dorlar, Heksapolisi'nin yarısını oluşturan ve zaman içerisinde karşılaşılan yağmalar ve saldırılarla harap olmuş olan adanın gelişmiş üç şehri Lindos, Kamiros ve Lindos yeniden inşa etmişlerdir. Bu dönemden itibaren denizcilik faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşanmış ve geliştirmiş oldukları gemi inşaat teknikleri sayesinde hızlı ve

²³¹ Ali Fuat Örenç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006, s. 26-28.

²³² Mehmet Ali Gökaçtı, *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 84-85.

dayanıklı gemiler yapıp, bu sayede bütün Akdeniz dünyası ile ticari faaliyetlerini geliştirmişlerdir.²³³

---

²³³ Cabir Doğan, "Fethinden Kaybına Rodos(1522-1912)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakóltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı 30, s 68.

SONUÇ

Girit Ege Bölgesi'nin güneyinde bulunan bir tarafı Anadolu'nun Batı, Güneybatı, Kuzey Afrika Kıyıları diğer bir tarafı ise Peloponnesos'a (Mora Yarımadası Eski Sparta memleketi) bağlanan bir adadır. Girit Adası, dağlık bir alana sahip olduğundan geçim kaynağı büyük oranda denizcilik faaliyetleri ile sağlanmıştır. Bunun yanı sıra yapılan kazı çalışmalarından elde edilen buluntulardan ada sakinlerinin tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde de buldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte adanın yer aldığı Ege Denizi'nin birleştirici bir güce sahip olması ve bunun sonucunda ise neredeyse tüm uygarlıkların birleşme noktası haline gelmesi Girit Adası'nın da bu vesile ile medeniyetin önemli merkezlerinden birisi haline gelmesini sağlamıştır. Ayrıca yaşanan nüfus artışları beraberinde zaman zaman geçim sıkıntısı ve isyanları getirmiş olsa da kısa zamanda bu tür olumsuzluklardan çıkmayı başarmıştır. Nitekim adada büyük bir göç dalgası yaşanmış ve söz konusu göçün faileri başta deniz ticareti olmak üzere, verimli arazilerde tarım yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Göçler ve yaşanan ticari ilişkiler sonucunda ilerleyen dönemlerde Ege Bölgesi kültürel bir senfoninin gerçekleştiği yer olmuştur. Diğer taraftan Girit Adası'nda yapılan araştırmalar buranın tarihinin Neolitik Döneme denk gelen MÖ 6. binyıla kadar uzandığını göstermiştir. Bu tarihlmeyi sağlayan bir çömlek parçasıdır. Bununla birlikte dağlık ve engebeli yapıya sahip olan bu ada da insan yaşamının ise genellikle ova ve kıyı kesimlerinde oluştuğu görülmektedir.

Öte yandan Girit Adası, etrafı dağlarla çevrilmiş durumdadır. Nitekim Batı da Akdağlar, ortasında İda Dağı ve Dikte Dağı bulunmaktadır. Ada sakinleri eski dönemlerden beri çok ihtiyaç duydukları keresteyi bu dağlardaki ormanlardan karşılamışlardır. Bu keresteler daha çok gemi yapımında kullanılmıştır. Yapılan ticari gemiler Ege Bölgesi'nin tüm ihtiyaçlarını karşılayıp, malların alım-satımında aracı konumuna gelmiştir. Bunun sonucunda ise komşu adalarda ticaret kolonileri kurulmuştur. Ticaret kolonileri sayesinde kültürel açıdan hem kendini geliştiren hem de diğer uygarlıkların gelişmesini sağlayan Girit Adası'ndaki Minos Uygarlığı takas yolu ile zeytin ve üzüm karşılığı değerli taşları alıp ülkelerinde işlemişlerdir. Hatta bunun devamında farklı kıyı alanlarında ticaret kolonileri kurulduğu da kabul edilmiştir. Nitekim Homeros'un "*İlyada*" destanından da anlaşılacağı üzere bu kolonilerden biri de Miletos (Milet-Balat) olup MÖ 1600-1500 yılları arasında kurulmuştur. Konumu gereği birçok uygarlığa ev sahipliği yapan ada, barış ve sükûnet içinde yaşamayı başarmıştır. Yazılı kaynaklarda savaş girişiminde bulunduğu dair herhangi bir bilgi olmamasına

rağmen kazı çalışmalarının ardından bulunan at arabası, miğfer ve kılıç gibi savaş aletlerinin bulunmuş olması kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir. Girit topraklarında savaş malzemelerinin bulunmuş olması Geç Minos Dönemi'nde, savaşçı bir toplum olan Akhaların bu topraklara gelip yerleşmesinden sonra bu aletlerin kullanılmış olması muhtemeldir. Çünkü Minos toplumu sanata düşkün, spor ve mimari yapılarıyla ün salmış bir uygarlık olarak bu tarz savaş aletlerinin bu topraklara Akhalar(Mikenler) ile birlikte geldiği kanaatine varmak mümkündür.

Girit Adası ve Minos kültürü hakkındaki bilgilere Yunan Mitoslarından ve arkeolojik çalışmalar esnasında bulunan fresk ve mühürlerden ulaşılmıştır. Yazılı kaynak ise yetersiz olup elimizde Miken(Akha) Uygarlığının, Minos yazısından etkilenerek kendi yazı stilini bulduğu Linear B yazılı tabletleri vardır. Ancak bu tabletlerde ki yazılar genellikle ticaret hayatıyla alakalı olup, toplumun sosyal yaşantısı ya da dini inançları hakkında bilgi edinmemizi sağlamada yetersiz kalmaktadır. Ancak elde edilen az miktardaki bilgiden bu adanın bir kral tarafından yönetildiği ve uygarlığın adanın bu kralda küçük ada yer alan Girit Adasının çevresindeki en önemli yere sahip olan en önemli ada Kyklad Adasıdır. Tanrı Apollon'un doğduğu yer olarak kabul edilen Delos Adası ise Girit halkı tarafından kutsal bir alan olarak görülmüştür. Ayrıca Girit Adası'nın çevresinde Kyklad Adaları da dâhil olmak üzere kuzeyden güneye doğru Keo, Andros, Tinos, Mykanos, Delos, Kynthnos, Syros, Seriphos, Siphnos, Melos, Paros, Naxsos, Amargos, Sykinos, Ios, Santytorini gibi birçok ada yer almaktadır. Bu adaların neredeyse tamamı kurak bir iklime sahip olup, Santorini ve Melos gibi adalar ise volkanik yapıdadır. Bilindiği üzere volkanik yapıya sahip olan bir bölgede sağlıklı tarım yapılamaz. Bunun en güzel örneğini de Minos Uygarlığının yıkılmasında çok büyük bir payı olan Thera patlaması sonucu görülmüştür. Bu patlamanın ardından tarım alanlarında üretim durmuş ve geçim sıkıntısı yaşanmıştır. Hatta sadece Girit topraklarında değil, büyük bir alanı etki altında bırakan bu patlama, İzmir'in Bayraklı ilçesine kadar etkisini göstermiştir. Nitekim Bayraklı höyüğünde bulunan kül kalıntısı bunun delilini oluşturmaktadır.

Tüm bunlara rağmen Girit Adası'nın önemli bir tarım ve hayvancılık merkezi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim adanın diğer bölgeleri verimli topraklara sahip olup özellikle koy alanlarında buğday, arpa, üzüm, zeytin gibi tarım ürünlerinin yetiştirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra otlaklara sahip olan dağlık alanlarda ise koyun, keçi, sığır ve domuz gibi hayvanları yetiştiriciliği yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan arkeolojik kazılarda ölü hediyesi olarak düşünülen mezarlardan çıkan

çömleklerden çıkan zeytin çekirdekleri ve yine çanak içerisindeki koyun kabartması tüm bu bilgileri destekler mahiyettedir.

Genel anlamda Girit Adası, tarihi boyunca birçok uygarlığı ve uygarlığın doğuşunu etkilemiş, ayrıca coğrafi konumuna paralel bir şekilde yapmış olduğu deniz ticareti esnasında başta Anadolu olmak üzere Yakındoğu ve Levant bölgesi toplumlarıyla sıkı ticari ilişkiler geliştirmiştir. Ayrıca bu ticari münasebetler esnasında eski Anadolu ve diğer Yakındoğu toplumlarını kültür, sanat, din ve mitolojisinden etkilenmiştir. Zira Anadolu Tanrıça kültüründen etkilenmiş olduğu bariz bir şekilde ortaya çıktığı gibi, Mısır tanrıçası Hathor'un da Minos Tanrıça kültürünün oluşumunda etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Ana Tanrıça figürünün temelini Tanrıça Hathor'a dayandığı söylene de özellikle Anadolu uygarlıklarında önemli yere sahip olan çift ağızlı baltayı "Labrys" kullanması kültür açısından Anadolu'dan etkilenmiş olduğunu gösterir durumdadır. Ayrıca boğa figürü ve Ana Tanrıça figürünün benimsenmesi, Anaerkil bir toplum yapısına işaret ettiğinden Anadolu dinlerinin daha etkili bir güce sahip olduğunun delilini oluşturmaktadır. Sonuç olarak yapılan ilk fresklerin Çatalhöyük'de bulunması ve bu fresk figürlerinde genellikle Boğa'nın tasvir edilmesi, ayrıca Çatalhöyük ya da Karahöyük'de bulunan tanrıça betimlemeleri ile Knossos kazılarında ortaya çıkan tanrıça idollerinin benzerlik göstermesi dini yapısında ağırlıklı olarak Anadolu esintisi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun yanı sıra Yakındoğu kültürlerinden etkilenen Minos mühürlerinin, sadece ticari ilişkilerde değil, aynı zamanda kişilerin üzerinde muska gibi kullanıldığı ya da mezarların içerisinde çıkan mühürlerin tıpkı Mısır inancında olduğu gibi, ölümden sonraki hayata geçişte kolaylık sağladığı ya da yaşayan kişiyi kötü varlıklardan koruduğu düşüncesi de hâkimdir. Ayrıca Minos halkı, Ana Tanrıça kültüne inanmış olup en bilinen tanrıçası ise Yılanlı Tanrıçadır. Bu tanrıçanın Sumer inancında başında yılanla sembolize edilen Tanrıça İnanna ile benzerliği Minoslular'ın tanrı ve inanç bakımından Eski Mezopotamya'dan etkilendiklerini düşündürmektedir. Aynı zamanda Ugarit'te bulunan ve Yahudi Tanrıçası olarak kabul edilen Tanrıça Aşera'nın elinde yılanlarla tasvir edilmiş kabartması da bu tür bir inancın toplumlar arası etkileşim ve varlığını gösterir durumdadır. Şu halde özünü Mezopotamya ve Yakındoğu toplumlarının inancından alan Yılanlı Tanrıça figürünün birinci aşama da Minos toplumunu etkilediği devamında ise Yunan Tanrıçalarından yılanlı Medusa'nın ortaya çıkmasına tesir ettiğini düşünmek mümkündür. Bir diğer önemli Minos tanrıçası ise başında haşhaş ile betimlenen Haşhaş Tanrıçasıdır. Bu tanrıça aynı zamanda MÖ 8.

yüzyıla tarihlenen ve Fenike'de ele geçen Asurlular ait fildişi oyma eser üzerindeki haşhaş sağ elinde altı sol elinde ise bir tane haşhaş tutan figürün ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Girit- Minos toplumunun sanat ve inanç bakımından dini açıdan etkilendiği düşünülmektedir.

Ayrıca Minos'da ki Knossos Sarayında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mimari özellikler sanata dair veriler özellikle freskler ve diğer arkeolojik buluntularda bu uygarlığın Anadolu ve diğer Yakındoğu toplumlarından etkilenecek oluşup geliştiğini göstermektedir. Minos, eski doğu kültür ve medeniyetinin Yunanlılar başta olmak üzere batı toplumlarına geçişinde de aracı rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- ALAKUŞ, A. (2021) , “Eski Yunan’da Din ve Şifa İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Erciyes Akademi*, Özel Sayı, s. 561-576.
- ALEXSİO, S. (1991), *Minos Uygarlığı*, (Çev. Elif Tül Tulunay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, M.(2007). *Romanın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- ARUN, T. H. (2010) , “Kıbrıs/Alaşiya’nın M.Ö. 2. Bin Yılında Doğu Akdeniz’deki Önemi ve Hititlerle İlişkisi”, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6-7, s. 85-100.
- BAYRAM, S. (2019) , “Eski Mezopotamya’da Kutsal Evlilik Metinleri ve Kutsal/Kült/Mabet Fahişe(Si)” İbâresi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 6. Sayı:2, s. 546-575.
- BERNAL, M.(2016). *Kara Athena*, (Çev. Özcan Buze), 4.Baskı, Kaynak Yayınları, Ankara.
- BEYSİZ, M. G.(2016) , *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- BRAUDEL, F.(2021). *Akdeniz, Mekân, Tarih, İnsanlar ve Hayvanlar*, (Çev. Necati Erkurt, Aykut Derman), Metis Yayınları, İstanbul.
- BRAUDEL, F.(2021). *Bellek ve Akdeniz (Tarih Öncesi ve Antikçağ)*, (Çev. Ali Berktaş), Metis Yayınları, İstanbul.
- BUDGE, W. (2020), *Antik Mısır Büyüleri*, (Çev. Faruk Gültekin) , Ümit Kitabevi, İstanbul.
- CAN, Ş.(2014). *Klasik Yunan Mitolojisi*, 12.Basım, Ötüken Yayınları, Ankara.
- CASTLEDEN R. (2001). *Minoans Life in Bronze Age Crete*, Taylor & Francis e-Library, London and New York.
- ÇAKI, M.(1999). *Neolitik Dönemden İlk Çağa Seramiğin Kültürel Nesne Olarak İnsan Yaşamındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- ÇEÇEN, S. , GÖKÇEK, L. G. (2021), “Asur Ticaret Kolonilerinde Zenginlik Alameti: Lapis Lazuli Taşından Mühür”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Eylül, Erzurum, Sayı: 72, s. 83-90.
- DİLEK, Y. (2022), “Eski Mezopotamya ve Eski Mısır’da Mavi Renk Kullanımının Sembolik Anlamları”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 163-179.
- DOĞAN, C. (2013), “Fethinden Kaybına Rodos(1522-1912)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2013, Sayı 30, s. 67-88.
- DÖNMEZ, S. (2017). “Eski Yakındoğu’da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, s. 407-426.
- DÖNMEZ, S.(2017) , “Eski Yakındoğu’da Yılanlı Tanrıça Kültü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, s. 407-426.

- DREWS, R.(2012). *Tunç Çağının Sonu*, (Çev. Tolga Ersoy, Gürkan Ergin), Kültür Yayınları, İstanbul.
- ECO, U. (2021). *Antik Yunan*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- ELİADE, M.(2020). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), 3.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ERTAH, A. (2012). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERZEN, A. (1976) , “İlkçağ Tarihinde Kıbrıs”, *Belleten XL*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Sayı 157, Ankara.
- EVANS, S. A. (1921). *The Palace of Minos at Knossos*, Volume I, Macmillan and Co., Limited,London.
- FREEMAN, C.(2013). *Mısır, Yunan ve Roma*, (Çev. Suat Kemal Angı) 4. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- GARDIN N. , OLURESSHOW R.(2019). *Larousse Semboller Sözlüğü*, (Çev. Beyza Akşit) , Bilge Yayıncılık, İstanbul.
- GÖKAÇTI, M. A. (2001) , *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GÖREN, E. (2014). “Yakındoğu Kökenli Yılan Motifinin Yunan-Roma Dinindeki Alımlanışı”, (ed: Emine Gürsoy Naskali), *Yılan Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- GÖZLÜ A, YILMAZCAN D. (2022). *Tunç Çağı Ege Uygarlıkları*, Karahan Kitabevi, Adana.
- GÖZLÜ, A. (2016), “Antik Yunan(Hellan)’da Koloniler ve Bunların Nitelikleri”, *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Dergipak, C.22, S. 87, s. 195-206*.
- GÖZLÜ, A.(2019). “Bronz Çağı(MÖ 3100-1100) Ege Havzasında Girit(Minos) ile Kyklad Kültürlerinin Etkileşimi”, (Ed: Efe, A), *Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları*, Akademisyen Kitabevi, Ankara, s. 1-15.
- GÖZLÜ, A.(2021). “Tunç Çağı(MÖ 3100-1100) Minos Fresklerinde Dışıl Figür Betimlemesi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 28, s. 623-643.
- GÜNAY, O.(2021). “Eskiçağ Yakındoğu Toplumlarında “Gök Tanrı İnancı”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19.Armağan Sayısı, s. 1-18.
- GÜNGÖR, Y.(2017), *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umut tepe Yayınları, İzmit.
- HAMİLAKİS, Y.(1996) , “Wine, Oil and the Dialectic Power in Bronze Age Crete: A Review of the Evidence”, *Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishers*, Volume 15, İssuse 1, March, s. 1-31.
- KAVAK, A.(2020), “Yeni Asur Döneminde Silindir Mühürler Üzerinde Çizgisel Üslupta Betimlenen Mücadele Hayat Ağacı, Savaş Arabası, Ziyafet Sahneleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 101, s. 135-143.
- KAYA, M.A. (2017). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi-I*, Bilge Yayıncılık, İstanbul
- KAYA, M.A.(2020). *Ege ve Eski Yunan Tarihi-I*, 2.Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

- KILIÇ, Y. , ESER, E. (2017) ,” Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:13, s. 122-156.
- KRAMER, S. N.(2002), *Sumerler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- LEEMİNG, D.A.(2017). *Dünya Mitolojisi*, (Çev. Nurdan Soysal), Say Yayınları, Ankara.
- LEEMİNG, Devid A. (2017), *A’dan Z’ye Dünya Mitolojisi*, (Çev. Nurdan, Sosyal), Say Yayınları, İstanbul.
- MANDACI, E. (2018) , “Arkeolojik Bulgular ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Mezopotamya’da Fildişi Oymacılığına Genel Bir Bakış”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 64, s. 27-54.
- MANSEL, A.M. (2020). *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 11.Basım, Ankara.
- MCEVEDY, C.(2005) , *İlkçağ Tarih Atlası*, (Çev. Ayşen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- MOOREY, P. R. S. (1994) , *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*, Clarendon Press Oxford, New York.
- ÖRENÇ, A. F.(2006) , *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, H. F. (2007) , “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 501-518.
- PRENT, M.(2005). *Cretan Sanctuaries and Cults*, (eds: H.S. Versnel , D. Frankfurter ,J. Hahn),Brill Academic Publishers, Netherlands.
- RELAKİ, M.(2009), *Rethinking Administration And Seal Use In Third Millennium Crete*, Creta Antica 10/II.
- REYHAN E. , CENGİZ T. B. (2015). *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- SERT, S. (2010). *Mezopotamya’dan Avrupa’ya Büyük Uygarlıkların Doğuşu*, 2.Baskı, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- SOLES, S.J.(1992). *ELİADE, M.(2020). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), 3.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- SOLES, S.J.(1992). *The Prepalatial Cemeterias at Mochlos and Gournia and The House Tombs of Age Crete*, American School Of Classical Studies At Athens Princeton, New Jersey, America.
- TEKİN, O.(2014). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEMÜR, A.(2010) , “Girit-Minos ve Miken Sanatında Sfenks”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, s. 135-146.
- TURANİ, A. (1992),*Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TURGUT, M. (2022). *Girit Mitolojisi ve Kahramanları (Eski Yunan Mitolojisi İçerisinde)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- UYANIK, H. , MORKOÇ, A. N. (2021), “Tunç Çağı’nda Mezopotamya’da Lapis Lazulinin Temini, Kullanımı ve Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 45, s. 160-181.
- WILLETTS, R. F. ,M.A. (1995). *Aristocratic Society In Ancient Crete*, Routledge And Kegan Paul LTD, London.
- YILMAZ, Fuat.(2012). “Antik Dönem Fresk Yapım Teknikleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 2, s. 95-105.
- ZANNGER, E. (2019). *Luvi Uygarlığı (Ege'nin Bronz Çağındaki Eksik Halka)* , Ege Yayınları, İstanbul.

Antik Kaynaklar

- Homeros, *İlyada*, (2014). (Çev. Azra Ertah), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Heredot, *Tarih*, (2017). (Çev. Burcu Uzunoğlu), Panama Yayınları, Ankara.
- Homeros, *Odyseia*,(2014), (Çev. Fulya Koçak) , Arkadaş Yayıncılık, Ankara.